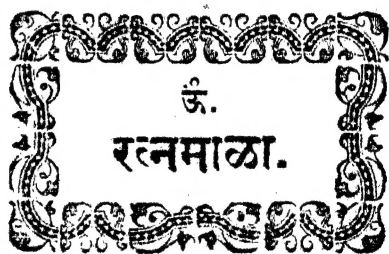

४५२५

४२२५

ॐ

रत्नमाळा.

सनातन धर्मना लक्षणां

अहिंसा परमो धर्मः

धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ॥

धीर्विद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणम् ॥

धर्मएवपरब्रह्म सत्यंचपरमंतपः

धर्मएवपरामुक्ति धर्मएवपरामतिः ॥१॥

धर्मजिज्ञासु वैशु अने भगीनिओने मनन
करवा निमित्त.

प्रसिद्ध कर्त्ता.

धुरत सनातन धर्म सभांना सम्पादक.

नौत्तमराम उत्तरराम त्रिवेदि.

शेवत्. १९४६ शके. १९११

मूल्य. रु. १-४-०

अमदावादमां

मामानी हवेली मध्ये अमदावाद युनाइटेड प्रिन्टिंग
अने जनरल एजन्सी कंपनी लिमिटेडना प्रेसमां
रणछोडलाल गंगारामे छापी.

ग्रंथ स्वामित्व धारासर सम्पादके पोताने स्वाधिन
राख्युंछे.

अर्पणपत्रिका.

सर्व धर्मजिज्ञासु बंधु अने भगिनिओ ! आ पुस्तक
आपना हस्तप्रान्ते निवृत्तिना समयमां शोभे अने
आप आद्यंत आ पुस्तक वांचि मनन करी, सत्य
ग्रहण करी सनातन धर्मनुं तत्त्व समझी ते धर्मनी
मर्यादामां रही धर्म, अर्थ, काम, अने
मोक्षरूपी महान् पुरुषार्थ सिद्ध करी
जन्मनुं सार्थक करशो ए तदर्थ
अमे स प्रेम आ पुस्तक
आपनेज परमार्थ
बुद्धिथी अर्पण
करीए
छिये

धर्म, अर्थ, काम अने मोक्ष ए चारेनी सिद्धिना
आनुर मुरत सनातनधर्म सभाना सभासदो.

ઉપોદ્ઘાત.

આપણી ભારત ભુમીમાં સાંપ્રત કાલની વિદ્યાની કેલ્વણીની પદ્ધતિના યોગે, આપણી પ્રજામાં માત્ર માનાસિક જ્ઞાનની ઉન્નતિ થવા માંડી છે; પરંતુ એવા પ્રકારની કેલ્વણીથી ઉત્તમ નિતિ અને યથાયોગ્ય સંપૂર્ણ નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ જ્ઞાનની ઉન્નતિ થઈ શકતી નથી એજ કારણને લિધે સાંપ્રત પુનરાવૃત્તિની ઉત્પન્ન થતિ પ્રજાને સંસારના અહિક સુખ ભોગવવાની અપરિમિત્ત ત્રણા ઉત્પન્ન થવાથી, કેવલ સ્વાર્થ બુદ્ધીની દ્રઢતા થવાને લિધે, પોતાની પ્રાપંચિક, સામાજીક, અને ધાર્મિક એ ત્રણે સ્થિતિમાંથી એકની પળ ઉન્નતિ કરવા ભળી લક્ષ જતું નથી; તેણે કરી તે ત્રણે સ્થિતિ ઉત્તરોત્તર નીર્બલ થતિ જાય છે, એવું નિષપક્ષપાતિ સત્ય શોધકને પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.

એજ કારણ માટે આપણી ઉપર કહેલી ત્રણે સ્થિતિ અતિ ઉત્તકૃષ્ટ દશામાં આવી આપણા માનાસિક તથા નિશ્ચયાત્મક, બુદ્ધિ જ્ઞાનની યથા યોગ્ય ઉન્નતિ થઈ આપણે અર્થ, કામ, ધર્મ, અને અંતે મોક્ષ, એ ચારેની પ્રાપ્તિ થવાનાં સાધનો મેલવવા સારુ સૂરતમાં સનાતન ધર્મ સમા સ્થાપન થઈ છે. તેમાં ઉપર કહેલા શુભ હેતુની પ્રાપ્તિ સારુ પ્રથમ રાજકૃષ્ણી નામે ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ થયો છે. સાર પછી એ સમામાં જે લેણી વ્યારૂપાનો થયાં છે, તેમાંથી પ્રથમ વર્ષનાં વ્યા-

રુયાનો મુબોધ પત્રિક પુવાર્થ. તથા મુબોધ પત્રિકા ઉત્તાર્થ એવે નામે પ્રસિદ્ધ થયા છે, તેનું નિષ્પક્ષપાતિ સત્ય શોધકોએ અવલોકન કર્યાથી; તેની સત્ય યોગ્યતા તેમના જાણવામાં આવશે. માટે તે વિશે આ પુસ્તકમાં મુદ્દના આપવાની અગત્ય નથી.

પરંતુ ઉપર કહેલી સનાતન ધર્મ સભામાં સંવત ૧૯૪૨ ચૈત્ર શુદ્ધ ૭ થી સંવત્ ૧૯૪૩ ના ફાલગુન વદ્ય ૪ મુઘી જે લેખી વ્યાખ્યાનો એ સભાના સભ્યાદેકે કર્યા છે તેનું આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું છે, એમાં એકંદર ૩૨ વ્યાખ્યાનો છે. તેના બે સ્કંડ કરેલા છે, તેમાંથી પ્રથમ સ્કંડમાં એકંદર ૨૧ પ્રકરણો છે. તેમાં ભારત ભૂમિના આર્યજનોની સાંપ્રત પ્રાપ્તિ, સામાજીક, અને ધાર્મિક વિગરે સ્થિતિયો નિર્બલ દશામાં આવવાના કારણોનો નિષ્પક્ષપાત રીતે વિચાર કરેલો છે, તે શિવાય એ સ્કંડમાં પ્રાચિનકાલની આર્ય વર્તની વિદ્યાની કેલવણી અને નિતિના ઉપદેશનિ કેવા પ્રકારની પદ્ધતી હતી. અને તેથી કેવા પ્રકારની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતી હતી એ વિગરે દર્શાવેલું છે. દ્વિત્વ સ્કંડમાં એકંદર ૨૧ પ્રકરણો છે, તેમાં પ્રથમ સાંપ્રત કાલની કેલવણી અને નિતિ વિગરેના ઉપદેશ વિગરેની ચાલતી પદ્ધતિ. દર્શાવેલી છે, સાર પછી એવી કેલવણીની, સાંપ્રત આર્યવર્તના સ્થિતિ, અને પુરુષો ઉપર કેવા પ્રકારની અસર થઈ છે.

અને હાલ કેવા પ્રકારની અસર થતી જાય છે; અને તેથી અંતે કેવા પરીણામ થવાનો સંભવ જણાય છે, એ વિગરે અલ્પ સુચનાથી દર્શાવી, મુલ્ય કેલ્લવણી અને નિતિ વિગરે શુભ ગુણોનાં વિજ્ઞ આરોપણ કરવાની ભૂમીકા માતા છે, માટે સ્ત્રિ વર્ગ સારું કેવી રીતની કેલ્લવણી અને નિતિના બોધની, અગત્ય છે, જેથી પુનરાવૃત્તિની થતી નથી પ્રજાની પ્રથમ પ્રાપ્તિ, ચિકિત્સા, સમાજિક, અને ધાર્મિક એ ત્રણે સ્થિતિ ઉત્તમ દશામાં આવી પરસ્પર સ્નેહ અને અચલ એકતા થવાનાં સાધનો વિગરેની અલ્પ સુચના કરેલી છે. સાર પછી માનસિક જ્ઞાનની ઉન્નતિ પામેલાં સ્ત્રિ, પુરુષોને નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ જ્ઞાનની યથાયોગ ઉન્નતિ કરવાથી આ લોક અને પરલોકમાં થતા અદ્ભૂત લાભનું અલ્પ વર્ણન કરી અંતમાં કૈવલ્ય મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરવાનાં સાધનો દર્શાવેલાં છે. એવી રીતે એ પુસ્તકમાં વિદ્વિદ્ધ વિષયોનો સમાવેશ કરેલો છે, તેથી એ પુસ્તકનું નામ રત્નમાળા રાખ્યું છે. અને એ પુસ્તક સનાતન ધર્મ સભા તરફથી કેવલ પરોપકાર બુદ્ધિથી પ્રસિદ્ધિ કર્યું છે.

હવે સર્વે મનુષ્ય પ્રાણીનું સમાન શુભ ઇચ્છક અને નિષ્પક્ષપાતી સર્વ શોધકજનોને અંતની પટલીજ વિનય પુર્વક સુચના કરવાની છે જે, એ પુસ્તક નિર્મલ અંતઃકરણ કરિ નિઠ્ઠાતિના સમયે લક્ષ પુર્વક આદિથી તે અંત સુધી વાંચ્યા પછી તેનું યથાયોગ્ય

૮

ઉપોદ્ઘાત.

મનન કરી સર્વે જાતિના મનુષ્યને ઉપયોગી જણાય
તો એની પ્રવૃત્તિ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તન, મન,
અને ધનથી કરવાનો સહ્ય પરોપકાર કરવાને અન-
માન કરશે નહીં.

સુરત.

નૌ. ડ. ત્રી.

સં. ૧૯૪૬ } સુરત સનાતનધર્મ સમાના સમ્પાદક.

— ❀ ❀ ❀ —

અનુક્રમાણિકા.

પ્રથમખંડ.

પ્રકરણ	૧	ભારત ભૂમીના આર્યોની સાંપ્રત સ્થિતિ.	૧
„	૨	શુભ સંસ્કાર થવાના સાધનો....	૭
„	૩	ઉત્તમ સંસ્કાર થવાના સાધનો....	૧૬
„	૪	„	૨૭
„	૫	સામાન્ય ધર્મ....	૩૬
„	૬	„	૪૨
„	૭	„	૪૮
„	૮	„	૫૫
„	૯	„	૬૨
„	૧૦	„	૬૯
„	૧૧	„	૭૫

દ્વિતિયખંડ.

પ્રકરણ	૧	ત્રિકેલવળી....	૮૩
„	૨	ઉત્તમ પ્રકારની ત્રિકેલવળી....	૯૦
„	૩	સંસારિક અને ધાર્મિક કાર્યોની ઉદ્ધતિ થવાના સાધનો	૯૬
„	૪	નિતીની કેલવળી....	૧૦૦
„	૫	વિધવા સ્ત્રીના ધર્મ....	૧૧૦

”	૬ પ્રાચિન તિર્થના સ્થાનમાં રહેલા ગુપ્ત	
	હેતુઓ	૧૧૬
”	૭ પ્રાચિન તિર્થના સ્થાનમાં રહેલા ગુપ્તાર્થ.	૧૨૩
”	૮ ગુપ્ત વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાની સુચના....	૧૩૦
”	૯ ગુપ્ત વિદ્યાની સુચના....	૧૩૬
”	૧૦ ”	૧૪૭
”	૧૧ બ્રહ્મનું સત્ત્વ જ્ઞાન.....	૧૫૯
”	૧૨ દ્વિરૂપ અથવા સૂક્ષ્મ શરીર....	૧૬૭
”	૧૩ ગુપ્ત વિદ્યાનું અનુભવી જ્ઞાન....	૧૭૯
”	૧૪ અનુભવી ગુપ્ત જ્ઞાન....	૧૯૭
”	૧૫ શુભજ્ઞાન સંગ્રહ....	૨૦૦
”	૧૬ જ્ઞાન સંગ્રહ....	૨૦૭
”	૧૭ યોગવિદ્યાના પ્રશ્નોત્તરનો સાર....	૨૧૪
”	૧૮ જ્ઞાન પ્રદિપિકાનો સાર....	૨૨૦
”	૧૯ જ્ઞાન પ્રદિપિકાનો સાર....	૨૨૭
”	૨૦ વિવેક ચંદ્રિકાનો. સાર....	૨૩૪
”	૨૧ દ્રગદ્રશ્ય અને સમાધાનું જ્ઞાન....	૨૪૧

ૐ

તત્ સત્ પરમાત્મને

નમઃ

સદગુરુ પ્રસન્નોસ્તુ.

પ્રથમ ક્ષંડ.

પ્રકરણ ૧ લું.

ભારત ભૂમીના આર્યોની સાંપ્રત
કાલની સ્થિતિ.

સાધારણ માનસિક જ્ઞાનની ઉન્નતિ પામેલા અને ભારત ભુમીના સાંપ્રતકાલના વિદ્વાનો, કેવલ સ્વ-સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી, સર્વ આર્ય સમૂહનો જે સ્વાર્થ તેજ પોતાનો સ્વાર્થ સમજી નિષ્પક્ષપાત રીતે વિચાર કરશે. તો તેમને જણાશેજે, આપણા સાંપ્રતકાલના નિસ્તેજ થયેલા આર્યબંધુ અને મગિનીની ઉત્તમ પુન-રાવૃત્તિની ઉન્નતિ થઈ, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારેની યથાર્થ રીતે સત્ય પ્રાપ્તિ થવાના સાધનોમાં મુખ્ય સાધન, આપણાં બાલક અને બાલકીઓને ઉત્તમ પ્રકારની નીતિની કેલવણી આપી તેમના માનસિક અને નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ જ્ઞાનની યથાર્થ ઉન્નતિ કરી તેમને સર્વ કાર્યોમાં સનાતન સત્ય ધર્મ

અને અધર્મની મર્યાદામાં રાસ્રવાનો અભ્યાસ કરવો
 એજ છે.

એવી રીતે ઉત્તમ પ્રકારના સંસ્કાર થવાના સા-
 ધનોનો વિચાર કર્યાની પુર્વે સાંપ્રતકાલના બાલક
 અને બાલકીઓને કેવા પ્રકારની કેલવણી, અને
 નિતિ મળે છે. અને તેથી પરીણામ કેવા પ્રકારના
 થાય છે. એ સઘડાનો નિષ્પક્ષપાત રીતે વિચાર ક-
 રવાની પ્રથમ અગત્ય છે.

આપણને સાંપ્રતકાલના અનુભવ ઉપરથી જણાય છે
 જે, હાલના આપણા દેશના યુવાવસ્થાવાળા પુરુષો-
 માંથી ઘણા સમોહને નથી કેલવણીની સત્તા ઉપરથી
 સત્ય અસત્યનો નિષ્પક્ષપાત રીતે ઉત્તમ વિવેકથી
 વિચાર કર્યા વિના આપણા આર્યદેશની અતિ પ્રા-
 ચિન, વિદ્યા, શાસ્ત્ર, અને સનાતન ધર્મ, એ સઘડું
 નિર્થક સમજી, તે ઉપર લક્ષ નહીં આપ્યાથી, વિષય
 ભોગની અપરીમિત ત્રણા ઉત્પન્ન થઈ; તેથી નિતિ
 સત્ય વિવેક અને પરીપકાર બુદ્ધિ વિગરે શુભ ગુણો-
 નો લય થવા માંડ્યો છે તેણે કરી કુટુંબ ક્લેશ થ-
 યાથી કુસંપની વૃદ્ધિ થઈ; અને વિષય ભોગની અપ-
 રિમિત ત્રણાને લીધે ધનવાન અને સત્તાવાન પુરુ-
 શોના દુર્ગાનોનું ગૃહાણ કરવા ભળી ઘણાને પ્રિતિ થવા
 માંડી અને અયોગ્ય ભક્ષ, અને પાન કરવા માંડ્યા.
 ડ્યારથી એવી અયોગ્ય રીતની સ્વતંત્રતાનું ગૃહાણ ક-
 રવા માંડ્યું, સારથી તેમના બાલક અને બાલકી તે-

ભારત ભૂમીના આર્યોની સાંપ્રતકાળની સ્થિતિ. ૩

મજ તેમના સંબંધમાં જે વગર અનુભવી બાલક અને બાલકીયો હોય, તેમના મનના વલણ અને વૃત્તિ કેવી રીતની ઉત્પન્ન થવા માંડી એનો વિચાર સુદ્ધ પુરુષોએ કર્યાર્થી તેમને એવું જણાશે જે, એવા પ્રકારની સ્થિતિમાં જે બાલક અને બાલકીઓ શાળામાં વિદ્યાભ્યાસ સારુ જાય, તેમને નીતિવાન ગુરુ દ્વારા નિતિનો બોધ જન્મ પર્યંત મળી શકતો નથી; માત્ર વિષય ઉત્તેજન કરવાની શિક્ષા અને બોધ મળવાનો અધિક સંભવ હોય છે, તેથી બાલક અને બાલકીયોને લેખક, વાચક, આદીક અલ્પવિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ પટલે, પછી તેઓ સ્વતંત્રપણે વર્તી તેમને વિષયભોગ ઉત્તમ રીતે ભોગવવાની વ્રજ્ઞા થાય છે. અને નિતિનું જ્ઞાન નહીં હોવાથી સત્ય વિવેક હોતો નથી, તેને કરી આગલ યુવાવસ્થાને પામેલા ઉપર કહેલા અવિવેકી સ્ત્રી અને પુરુષોને પોતાની સ્થિતિ અને યોગ્યતા ઉપાંત સંસારમાં સત્ય જણાયલા ઉત્તમ વિષયભોગ, વસ્ત્ર અલંકાર અને મહા, પાનની ઇચ્છા સદોદિત વૃદ્ધિને પામતી રહે છે. પરંતુ પોતાનું ગ્રહસુત્ર અને સગા કુટુંબનું પાલન પોષણ કરવાની વૃત્તિ રાખી તેમનો સ્નેહ સંપાદન કરવા ઉપર વૃત્તિ થતી નથી; તેને કરી તેવા કુટુંબની પ્રાપંચીક અને સામાજીક એ બંને સ્થિતિ ઉત્તરોત્તર નિર્બળ થતી જાય છે. તો પછી રાજ્યકીય ઉત્તમ પ્રકારે કાર્યો કરી, ધાર્મિક સ્થિતિ ઉત્તમ પ્રકારની કરી સર્વોત્તમ અસ્થ-

હ અને અવિનાષી સુખ પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગે જવાની દૃતિતો મર્ણ પર્યંત થાયજ નહીં. એજ કારણ ઉપરથી આપણા દેશના મહા પ્રતાપી દિર્ઘ દ્રષ્ટા નિષ્પક્ષપાતી વિદ્વાનોએ શાસ્ત્રમાં ભવિષ્યવાદી કલીયુગમાં કલીયુગની પ્રવૃત્તિનાં જે લક્ષણ કહ્યાં છે. તે હાલમાં ઘણાં સ્વરા આપણા આર્ય બંધુમાં જોવામાં આવે છે. માટે સત્ય અને નિર્દોષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને કેવલ સંસ્કાર દિન થતા આર્યબંધુમાં પુનરાવૃત્તિના શુભ ત્રિજ રોપવાને પરોપકારી, અને સ્વાર્થ રહિત પુરુષોને અતિ આગ્રહથી પરીશ્રમ કરવાની આ કાલમાં અવશ્ય અગત્ય છે.

બહી આપણા વિદ્વાન, અને સાધારણ માનસીક જ્ઞાનની ઉન્નતિને પામેલા આર્ય બંધુઓ નિષ્પક્ષપાત રીતે વિચાર કરશે તો, તેમને જણાશે જે, હાલના સમયની કેલવર્ણીની અને સમાગમની સત્તા ઇટલી તો પ્રબલ આપણા દેશી બંધુ ઉપર થઈ છે જે, તેમને સ્વદેશ અને સ્વભાષાનું યથાયોગ્ય અધિમાન નથી, ઇટલુંજ નહીં પણ ઘણું કરી મળેલા અને ઘણા વગર મળેલાને પણ આપણા દેશની અતિ પ્રાચિન અને દેશને અનુકુલ આવે એવી રુઢી, પોષાક સ્નાન અને ઘણી સ્ત્રી પ્રાપંચિક, અને સામાજીક રીતી પ્રમાણે ચાલવાને અપ્રિતિ થવા માંડી છે. તેની અલ્પ સૂચના આ પ્રસંગે કર્યાથી આપણા વગર અનુભવી યુવાવસ્થાવાળા પુરુષ અને સ્ત્રીઓના લક્ષમાં

ભારત ભૂમિના આર્યોની સાંપ્રતકાલની સ્થિતિ ૫
યથાર્થ રીતે આવશે.

તેમાં પ્રથમ આપણા દેશને અનુકુલ અને અલ્પ મુલ્યવાળા પોષાક ઉપર અપ્રિતિ થઈ, ઘણા સ્વરા સાધારણ પ્રસંગે, અને સાધારણ અથવા ઉષ્ણ ઋતુમાં બુટ, મોજા, અને પાટલુન પેરવાનો અભ્યાસ યુવાવસ્થાવાળા પુરુષોને પડવા માંડ્યો છે, તેને કરી તેમના સંબંધમાં આવેલા ઉછરતા બાલકોને પણ નાનપણથી તેવીજ વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી દ્રવ્યનો હ્યર્થ સર્વ વધે છે, તેને કરી દ્રવ્યના સંકોચને સમયે, સુખને બદલે ઊલટું અધિક દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે, તેવીજ રીતે અયોગ્ય સ્નાન પાન કરવા ઉપર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થવાથી દ્રવ્યની હાની થઈ, શરીર પણ નિર્વૃલ્લ થતું જાય છે. અને તમો ગુણી ભક્ષપાનથી સ્વાભાવ પણ કુર અને ઘાતકી થઈ, પરસ્પર ક્લેશ અને કુસંપની વૃદ્ધિ થાય છે. એ શીવાય સ્વદેશની ભાષા, સંવત્સર અને તીર્થી વ્રીગેરે ઉપર અપ્રિતિ થવાથી દેષાભીમાનનો લય થઈ આર્યવંધુ નિસ્તેજ થતા જાય છે. તેવીજ રીતે વગર અનુભવી અને માત્ર લેક્ષક, અને વાચક જાણનારી અલ્પ જ્ઞાનવાળી અને નિતિ બોધ રહિત ઉછરતી બાલકી અને સ્ત્રિયોને પણ મનોરંજક અને વિષય ઉત્તેજક ગાથા, વાર્તા, અને કાવ્યો બાંધવા ઉપર પ્રિતિ અધિક થાય છે, અને શુશોભિત, અને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના વસ્ત્ર અલંકારો, અને ભક્ષ પાન કરવાની અયોગ્ય ત્રણા વૃદ્ધિને

પામતી જાય છે, તેણે કરી વિવેક દિન થયાથી પોતાની સ્થિતિને અનુકુલ આવે એવી રીતે વર્તવાનો વિચાર આવતો નથી તેથી અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ સહન કરવાં પડે છે, તે સઘળાના જાણવામાં છે. માટે તે વિષે અધીક વર્ણન કરવાની અગત્ય નથી.

હવે સંક્ષેપમાં કેવાનું ઇટલુંજ કે, સત્ય વિવેકી અને વિદ્વાન તેજ કેવાય કે, જેનું લક્ષ પોતાના અને પોતાના આર્યબંધુના દુર્ગુણ અને દોષ એની નિષ્પક્ષપાત્ત રીતે પરીક્ષા કરી, સ્વાર્થ રહિત કેવલ પરોપકાર બુદ્ધિથી અને મિથ્યા અભિમાનનો ત્યાગ કરી, પોતે સદગુણનું ગ્રહણ કરી, અને સનાતન ધર્મ અને અધર્મની મર્યાદામાં પોતે રહી અને પોતાના સંબંધમાં આવેલા સ્ત્રી પુરુષોને રાખવાને પ્રયત્ન કરી સઘળા મનુષ્ય પ્રાણીમાં ભ્રાતૃ ભાવ રાખી આર્ય બંધુની પ્રાપંચીક, સામાજીક, અને રાજ્યકીય સ્થિતિની ઉન્નતિ કરવા પ્રયત્ન કરશે, તો પરસ્પર પ્રિતિ ઉત્પન્ન થઈ, આગલ અંતર આત્માની સ્ફુર્ણ થવાથી, સત્ય ધર્મને માર્ગે જવાની ઇચ્છા થશે તોજ, દીર્ઘકાલ સુધી રહી શકે એવી ઐક્યતા થઈ સઘળાની પ્રાપંચીક, સામાજિક, રાજ્યકીય, અને ધાર્મિક એ ચારે સ્થિતિ ઉત્તમ થવાનો સંભવ છે. અને તેથીજ આગલ નિર્દોષ એવું જે નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ જ્ઞાન તેની પ્રાપ્તી કરવાને શુભ સંસ્કાર થઈ શકશે.

હવે શુભ સંસ્કારી થવાનાં સાધનો કીયાં છે,

શુભ સંસ્કાર થવાનાં સાધનો.

૭

एनो विचार आपणे आगळ प्रसंग आवेथी करीशुं.

संवत् १९४२ ना चैत्र शुद्ध ७ रवीवार.

प्रकरण. २

શુભ સંસ્કાર થવાનાં સાધનો

उत्तम प्रकारना संस्कारी थवा सारु, यथार्थ रीते मानसिक ज्ञाननी उन्नति थइ निश्चयात्मक बुद्धि ज्ञानना, प्रकाश थवानी अवश्य अगसछे. मानसिक ज्ञान अने निश्चयात्मक बुद्धि ज्ञानमां शुभेद छे; अने तेथी केवां कार्यो थइ शके छे, एनो यथार्थ रीते विचार आपणे सुबोध पत्रीकाना पुर्वार्धमां करेलो छे, तेथी आ प्रसंगे ते विशे अधिक समयनो संकोच करवानी अगस नथी.

आपणे पूर्वे वारंवार कही गया छइए जे, सर्वे इच्छित कार्योनी यथार्थ सिद्धि, जे प्रमाणे ज्ञाननी उन्नति थइ, जेवो आग्रह अने पुरुष प्रयत्न होय, ते प्रमाणे उत्तम, मध्यम, अने कनिष्ठ प्रकारनी स्थिति थइ शके छे. अने एज अखंड सस नियम प्रमाणे, हालना समयमां पश्चिम देशमां अति उत्तम प्रकारना मानसिक ज्ञाननी उन्नति थवाथी, उत्तम प्रकारनी उपयुक्त विद्या, अने कळा कौशल्यादिक अनेक प्रकारनी जन उपयोगी विद्यानी वृद्धि थवाथी, अने परोपकार बुद्धि परस्पर राखी ऐक्यता करी लीधा पछी अति महत्तना पुरुष प्रयत्न करी, ते देशनी

પ્રાપ્તિ, સામાજીક અને રાજકીય એ ત્રણે વિષ-
 ણિ ઉત્તમ પ્રકારની થયેલી જણાય છે; અને તેથી
 અતુલ્ય દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ કરી, ઉત્તમ પ્રકારની દેશ
 અને પરદેશમાં સત્તા સ્થાપન કરી, દિર્ઘ કાલ સુધી
 ઉત્તમ પ્રકારના સંસારના મુખ્ય ભોગવવાની યોજના
 નીરંતર કર્યા કરે છે. પરંતુ તે દેશમાં હજી સુધી
 ઉત્તમ માનસિક જ્ઞાનવાળા સહ શોધકોમાંથી ઘણા
 સમોહનું વલણ, નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ જ્ઞાનની ઉન્નતિ
 થયા પછી, અંતર આત્માની સ્ફુરણા યથા યોગ્ય
 થવાથી કેવી રીતનું અલોકીક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ, અ-
 સંઘ અને અવિનાશી આનંદની પ્રાપ્તિ કેવી રીતની
 થઈ શકે છે, તે તરફ તેમનું લક્ષ નથી. અને એ પ્ર-
 માણે ઘણા કાલ સુધી જો માત્ર સંસારના ઉત્તમ જ-
 ણાયલા મુખ્ય પ્રાપ્ત કરવા મળી અને તે ભોગવવામાં
 તલિન થશે તો આગળ પુનરાવૃત્તિના અચ્છ નિયમ
 પ્રમાણે વિષય ભોગની અપરોમિત ત્રણાને લિધે આ-
 ગલ ઉત્તમ, અને ઉપયુક્તાદિક વિદ્યા તરફ લક્ષ
 ન્યુન થશે, અને કેવલ સ્વસ્વાર્થ કરી લેવાની ત્રણા
 ઉત્પન્ન થવાથી પરસ્પર કુસંપ અને કલહ ઉત્પન્ન થ-
 વાથી, તથા માનસિક જ્ઞાન ન્યુન થવાથી પરસ્પર કુસંપ
 અને કલહ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી અંતે માનસિક જ્ઞાન
 ન્યુન થઈ, ઉત્તરોત્તર અધમ દશાને પામતા પામતા આ-
 પણા હાલના આર્યવર્તની સ્થિતિને પોષવાનો પ્રસંગ
 આવશે. માટે એવો અપ્રિય સમય જલદી આવવાને

પ્રતિબંધ કરવાનો માત્ર એટલોજ ઉપાયછે જે, નિ-
શ્ચયાત્મક બુદ્ધિ જ્ઞાનની ઉન્નતિ કર્યા પછી, કેવી
અલોકિક શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ, કેવા મહા અદ્ભુત અને
ચમત્કારી કાર્યો કરી, કેવી રીતનો અલંકાર આનંદ
પ્રાપ્ત થાયછે; એ વીગરે અતિ પ્રાચિન આર્ય દેશની
સત્ત્વ વિદ્યાનું અધ્યન કર્યા પછી અને તેમાં સર્વોપરી સત્ત્વ
લાભ જળાયા પછી, સંસારના મિથ્યા અને ક્ષણભંગુર
મુક્તિ ઉપર કાર્યાકારણ પ્રિતિ રહેવા માંડી એટલે,
આપણે પુર્વે કહ્યા જે સનાતન સત્ત્વ ધર્મ અને અધર્મ
એની મર્યાદામાં પોતે અતિ આગ્રહથી રહી, બીજા
સઘડા મનુષ્ય પ્રાણીમાં, દેશ, જાત, રૂપ, અને રંગ,
વિગરેનો કાંઈ પણ ભેદ નહીં ગણતા, સઘડામાં આ-
તુભાવ રાખી, સમાન સ્વાર્થ સમજી સઘડાની સમાન,
પ્રાપંચિક, સામાજીક, રાજકીય, અને ધાર્મિક એ
ચારે સ્થિતિ સ્વાર્થરહિત સુધારવાને પરોપકાર બુ-
દ્ધિથી પ્રયત્ન પોતે કરી, બીજાએ પણ તેજ પ્રમાણે
સત્ત્વ રીતે એક નિષ્ઠાથી વર્તવાનો પ્રયત્ન કરવાનો
બોધ કરવાથી, પરસ્પર સ્નેહની વૃદ્ધિ થઈ, સઘડાના
કષ્ટનું નિવારણ કરવાખળી લક્ષ ગયાથીજ; દિર્ઘ-
કાલ સુધી ટકે એવી એક્યતા થઈ શકેછે. એવો આ-
પણે પ્રાચિન અને અર્વાચિન ઇતિહાસ ઉપરથી અને
સાંપ્રત અનુભવ ઉપરથી દ્રઢ નિશ્ચય થયો છે; માટે
આપણે આપણા આર્યવંશમાં શુભ સંસ્કાર થઈ, દિ-
ર્ઘકાલસુધી ટકી શકે એવી એક્યતા થઈ, તેમને ધર્મ,

અર્થ, કામ, અને મોક્ષ એ ચારેની ઉત્તમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવાની કેલવળી અને અતિ ઉત્તમ પ્રકારની નીતિના સાધનોનો વિચાર કરવાની હાલ અવશ્ય અગત્ય છે.

આપણી ભારતભૂમિના મહાસમર્થ, નિર્લોભી, અને કેવલ પરોપકારી બુદ્ધિના દિર્ઘકાલના અનુભવી ઋષી અને મુનીઓની કેલવળીની પદ્ધતી પ્રમાણે બાલક અને બાલકીઓને, સનાતનધર્મ અને અધર્મની મર્યાદામાં રાક્ષી નિર્વિકારી પરોપકાર બુદ્ધિના ગુરુદ્વારા કેલવળી મળ્યાથીજ, આપણા નિસ્તેજ થયેલા આર્યોની ઉપર કહેલો ચારે સ્થિતિ ઉત્તમ પ્રકારની થવાનો સંભવ છે. માટે તેની છુત્તના આ પ્રસંગે નિષ્પક્ષપાતી સસશોધક આગલ કરવાની અગત્ય છે.

આપણા આર્યદેશના ચારે વર્ણના મનુષ્ય એટલે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય, અને શુદ્ર તેમણે પોતાના બાલક અને બાલકીની વય સાત વર્ષની થયા પછી, સાધારણ માનસિક જ્ઞાનની સ્ફુર્ણા થવા માંડી એટલે, તેમના નિર્વિકાર એટલે કોરા મન ઉપર શુભ કીર્તિ અશુભ, નિતિ, અથવા અનિતિ, વિષય ત્રણા અથવા આત્મ સ્વરૂપ જાણવાની ઇચ્છા, વિગરે જેવી અસર કરવાને પ્રયત્ન કરીયે, તેવી અસર થઈ, આગલ તે બાલક અને બાલકીઓ યુવાવસ્થામાં આવ્યા પછી, તેમની મનોવૃત્તિ તેવીજ શુભ કીર્તિ અશુભ કાર્યો કરવા મળી અધીક જાય છે. કદાપિ જો

બાલ્યાવસ્થામાં શુભ જ્ઞાન નહીં આપીએ તો યુવાવ-
સ્થાવાળા અને વગર અનુભવી સ્ત્રી પુરુષની સ્વભાવિ
ક દોષરૂપ વૃત્તિ અથવા વલણમાંથી તેમને વાઢી શુભ
વલણ કરવું અતિ કઠણ પદ્ધતિ, તેમ કરવાને પ્રયત્ન
કરવાથી ઝલટા ક્લેશ અને કલહની વૃદ્ધિ થઈ, સર્વ
પ્રકારે હાની થાયછે. માટે જે પ્રમાણે કુમલુશાહ જેમ
મમાવીયે તેમ નમે પણ તે કઠણ થયા પછીવાળ્યું વઢે
નહીં, અને વાઢવા માંહેતો ભાગી જાય, વઢી થીજી
દ્રષ્ટાંત એછે જે, ઝગતી વેલના અગણીત વેલા કોઈ
અતિ શીળી ચોરડી વિગેરેના કાંટામાં એક ચણત
ગુંચવાયા પછી, તેમાંથી કાઢી સારા માંડવા ઉપર
તે વેલીયો ચઢાવવાનું પ્રયત્ન જેમ નિષ્ફળ જઈ, તે
વેલી તુટી જઈ, જેમ શાહ સુકાઈ જઈ મરી જાય છે;
તદવત એક સમયે યુવાવસ્થામાં વગર અનુભવે કુશં-
ગથી જે દુરવ્યયન અથવા દુર્ગુણ લાગ્યો હોય તે,
મોટપણે જવો અતિ કઠણ પદ્ધતિ છે. માટે ઉપર કહ્યા
પ્રમાણે સાત વર્ષના બાલક અને બાલકીયો થાય
ચારથીજ, તેમને જ્યાં મુધી કેવલ પરોપકારી, અને
સનાતન ધર્મવાળો ગુરુ મઢી શકે નહીં ત્યાં મુધી, તે
બાલકના મા, બાપ. કુટુંબી અને સ્ત્રીઓ જ કે સ-
નાતન ધર્મવાળા અને શુભ ગુણવાળા પરોપકાર બુ-
દ્ધિના જે હોય, તેમનો નિરંતર સમાગમ કરવા દેવો,
અને તેમનાથી બની શકેતો અલ્પ, લેખક, વાચક
વિગેરેનું જ્ઞાન બાલકની રુચી પ્રમાણે, તેને આનંદ

ઉત્પન્ન કરી, આપવાનો અભ્યાસ રાખવો. અને નિ-
રંતર તે બાલકોના નિર્વિકાર મન ઉપર પ્રેમપુર્વક
તેમને આનંદ ઉપજાવી આપણે પુર્વે સુશોધપત્રીકાના
પુર્વાર્ધમાં કહ્યા જે સચ્ચ અને સનાતન ધર્મ અને અ-
ધર્મ તેનો સત્તા બેસાડવાને પ્રયત્ન કેવલ પરોપકાર
બુદ્ધિથી કર્યાથી આગલ અતિ અદ્ભુત લાભ થઈ
શકે છે. વઢી નિર્વિકારી મનના બાલકોને વિષય
ભોગની ત્રણી ઉત્પન્ન નહીં થવા દેવાને, અતિ આ-
ગ્રહથી પ્રયત્ન કરવાની અગત્ય છે. પટલે હાલ જેમ
અવિવેક અને અલ્પ જ્ઞાનને લિધે પોતાના અલ્પ
ચર્ચના બાલક, અને બાલકીઓને લાઈ કરી, સુશો-
ભિત નાનાપ્રકારના રંગબેરંગી વસ્ત્ર, અને અલંકાર,
પેહેરાઓ તેમને વિકારવાળા ભક્ષપાન કરાવી, તેમની
દૃષ્ટિ વિષયભોગમાં ચંચલ કરે છે. અને એવા અલ્પ
માનસિક જ્ઞાનવાળા અવિવેકી, અને વિષયાશક્ત
સ્ત્રિ પુરુષોનો સમાગમ નિર્વિકાર બાલકોને કરવા
દેવાથી, જે હાની થાય છે તે સાધારણ માનસિક
જ્ઞાનવાળા પુરુષો નિષ્પક્ષપાત રીતે પરિક્ષા કરી જાંશે
તો, તેમને જણાયા વિના રહેશે નહીં. તે માટે જેની
મનોવૃત્તિ પોતાના ઉઠરતા બાલક અને બાલકીઓને
સદગુણી કરી તેમની આગલ પ્રાપંચિક, સામાજીક,
અને ધાર્મિક એ ત્રણે ઉત્તમ સ્થિતિ કરવાની હોય
તો, તેમને સાંપ્રતકાલની દોષિત પદ્ધતિ પ્રમા-
ણે, પોતાની સ્થિતિ અને યોગ્યતા કર્તા અધિક

છાદ, બાલપણમાં લઢાવવા નહીં એટલે તેમને કોઈ પળ પ્રસંગે દેવું કરી, અથવા બીજાના વસ્ત્ર અલંકાર-દિકે માગીને પેહેરાવવાની ટેવ પાડવી નહી, તેમજ મિષ્ટ ખાનપાન અને મેવા વિગરે આપી તેમની રસના ઇંદ્રીને અયોગ્ય ઉત્તેજન આપવું નહીં. એવી રીતે જ્યાં સુધી વિદ્યાર્થીની સ્થિતિ છે, ત્યાં સુધી, અથવા પુર્ણ વિવેકી થવાને જ્યાં સુધી યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નથી ત્યાં સુધી, સઘળી વિષયભોગની ઇન્દ્રિઓને ઉત્તેજન મળવાથી મન અધિક ચંચલ, અને અસ્થિર થવાથી વિદ્યા મેળવવામાં યથાર્થ લક્ષ રાખી શકાતું નથી એટલુંજ નહીં, પરંતુ આગલ યુવાવસ્થામાં તેમને વિષદ્ ઇન્દ્રિઓને ત્રમ કરવાનાં સાધનોની ન્યુનતા પડવાથી ઝલહું પરીણામ વિપ્રિત થઈ, અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ સહન કરવાં પડે છે.

માટે આર્ય વર્તનું સચ્ચ હિત ઇચ્છનારા કેવલ પરોપકારી, બુદ્ધિવાન અને વિદ્વાનોએ એવી સંધીમાં અગાઉથી ચેતી, જેમ બને તેમ હાલ પોતાના બાલક અને બાલકી અને સ્ત્રીઓને અનિયમિત લાડ લઢાવવાની દોષિત પદ્ધતિનો પ્રતિબંધ કરી, અતિ પ્રાચિન કાળની દેવ ઋષિની પદ્ધતિ અને કેવલ શુભ અને નિર્દોષ આજ્ઞા પ્રમાણે દ્રઢ આગ્રહથી પોતે વર્તે, વિજા આર્યોને વર્તાવવા અભ્યાસ રાખવાથીજ, આપણી આર્ય વંશુની પ્રાપંચિક, સામાજીક, રાજકીય, અને ધાર્મિક એ ચારે સ્થિતિ અતિ ઉત્તમ થઈ, દિર્ઘકાલ

સુધી ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત કરી શકાશે.

હવે આપણે ચારે વર્ણના આર્યવંશુઓના બાળક અને બાળકીઓને સાધારણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની સામાન્ય પદ્ધતિનો સુક્ષ્મ વિચાર આ પ્રસંગે કરીએ. જ્યારથી બાળક અને બાળકીઓ સાધારણ સમજના થઈ સાધારણ વિદ્યા મેલ્લવવાને યોગ્ય થાય એટલે, તેમનું ઉત્તમ, પ્રકારનું વલણ કરવા સારુ આપણે અધિક લક્ષ આપવાની અગત્ય છે. પ્રથમ તેમને સતશાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે નિર્ગુણ, અને શરીરને પોષણ કરી વલિષ્ઠ કરવાના ભક્ષ, પાન આપવા, એટલે ઘડૂ, જવ, બાજરી, ચોખ્ખા વિગરે વિકાર રહિત અને, દુધ, તથા નિર્મલ જલ, એ સઘડુ આપવું, પણ તે પોતાની સ્થિતિને અનુકુલ આવે તે પ્રમાણે આપવું, અને તે પણ મિતાહાર એટલે ભુધા કર્તા અધીક હાર નહીં કરવાની વિદ્યાર્થીને ટેવ પાડવી. જેથી વૃત્તિ ચંચલ રહી વિદ્યામાં યથાર્થ લક્ષ આપી શકાય. તેમાં આમ્લ એટલે સ્વાટા, તિલા, અને તુરા પદાર્થો વિદ્યાર્થીને વર્જ કરવાની અવશ્ય અગત્ય છે. તેવીજ રીતે વસ્ત્ર પણ સાદા અને શરિરરક્ષણ થઈ શકે એવાજ પેરવાનો અભ્યાસ રાખવો, અને સુવાની પથારી અતિ નરમ નહીં પણ સાધારણ જોડે. મેલા, તમાસા અને પંચ ઇન્દ્રિય ઉત્તેજક પદાર્થો જોવાને, સાંભલવાને અને સ્પર્ષ કરવાને દ્રઢ પ્રતીવંધ થવો જોઈએ. તેમજ વિદ્યાર્થીને વિદ્યાના વિષય વિના બીજા વિષયોનો

શ્રવણ, મનન, અથવા^૧ નિદિધ્યાસ કરવો નહીં. વઢી તે વાઢક અને વાઢકીઓને, સસ સનાતનધર્મ અને અધર્મની મર્યાદામાં રેહેનારાજ સ્ત્રિ પુરુષોનો સમાગમ કરવા દેવો અને તેમને નિરંતર નિતિનો વોધ આપ્યા કરવો. અને વને સ્તાં સુધી વિદ્યાર્થિને કોઈ પરોપ-કારી, સસસનાતન ધર્મવાઢા, અને ઉત્તમ નિતિવાન, અને વિદ્વાન ગુરુને સ્તાં રાસી વિદ્યાભ્યાસ થાયતો તે અતિ ઉત્તમ છે. કેમજે તેમ કરવાથી પોતાના વઢીલ અને સગાસંવંધી અથવા ન્યાતજાતના સ્ત્રિ પુરુષોના પંચવિષયનો પ્રસંગ ઓછો થાય છે, અને સદગુરુ પાસે રહી માત્ર સસવિદ્યાનું અધ્યન લક્ષપૂર્વક થઈ શકે છે. તેથી તેવા વાઢકોની વૃત્તિ સદા નિર્દોષ, અને વિકાર રહિત રેહેછે.

ઁવી રીતે યથાયોગ્ય વિદ્યા અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતા સુધી દ્રઢ આગ્રહથી, વાઢક અને વાઢકી વર્તેતો પછી, તેમને આગઢ શુભ જ્ઞાનના યોગે ઉત્તમ વિવેક ઉત્પન થવાથી, તે સંસારના વિષયોમાં તદરૂપ થઈ અંધની પેઠે વિષયને વશ થતા નથી, પરંતુ પોતાની સંસારીક સ્થિતિને અનુકુલ આવે ઁવા જે વિષયભોગ તે સ્વાભાવિક રીતે પ્રાપ્ત થાય તે ભોગવતાછતાં તેમાં આસક્ત પામતા નથી. તેણે કરી તે સઘઢા વ્યવહારીક કાર્યો ઉત્તમ પ્રકારે કરી, અતિ ઉત્તમ ઁવું જે નિ-શ્ચયાત્મક વુદ્ધિ જ્ઞાન તે પ્રાપ્ત કરવાને શુભ સંસ્કારી થાય છે.

હવે બાલક અને બાલકીઓને માનસીક જ્ઞાનની ઉન્નતિ થયા પછી નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાનના શુભ સંસ્કાર થઈ, તેમની આગલ પ્રાપંચીક, સામાજીક, રાજકીય, અને ધાર્મિક એ ચારે ઉત્તમ સ્થિતિ થયાછતાં વિષયભોગના ક્ષણિક, અને મિથ્યા સુખની અપરીમિત ત્રણા ઉત્પન્ન થવાનો પ્રતિબંધ થઈ, તેમના આયુષની મર્યાદાના અંતમાં અલંકાર અને અવિનાશી અલ્પ સુખ પ્રાપ્ત થવા સારુ, તેમને સત્ય અને નિર્દોષ સનાતન અને સત્યધર્મ, અને ઉત્તમ નિતિના બોધની સુચના આગલ પ્રસંગ આવેથી કરીશું.

ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૫ રવીવાર સંવત્ ૧૯૪૨.

પ્રકરણ ૩.

ઉત્તમ સંસ્કાર થવાનાં સાધનો

આ સંસારરૂપી ભવસાગરમાં પડનારા બાલક અને બાલકીઓ, તેમજ ઉત્તમ સુખની ઇચ્છા રાખનારા એવા જે વગર અનુભવી યુવાવસ્થાવાળા સ્ત્રી પુરુષો તેમને પ્રથમ સનાતનધર્મ અને અધર્મનો સંપૂર્ણ બોધ કરી, તેમના મન ઉપર સનાતન સત્યધર્મ અને અધર્મની સત્તા પરીપૂર્ણ વેસાડવાની અવશ્ય અગત્ય છે.

આપણે સત્ય સનાતન ધર્મ અને અધર્મની યોગ્યતાનું યથાર્થ વર્ણન, રાજરૂપી નામે ગ્રંથમાં અને સુબોધ પત્રીકાના પુર્વાર્ધના પ્રથમ પ્રકરણમાં કરેલું છે. તેમાં સનાતન ધર્મ એટલે સર્વથી પ્રાચિન, જેનો આ-

દી અને અંત નથી, એવા કેવલ સત્ય ધર્મ નિષ્પક્ષ પાત રીતે પરીક્ષા કરી તે ઉપર દર્શાવેલા ગ્રંથોમાં સિદ્ધ કરેલા છે. અને તેમાં જે, અતિ ચમત્ક્રમીવાળા ચૈતન્યાકર્ષક ગુણો યથાર્થ રીતે રહેલા છે, તે સુબોધ પત્રીકામાં યથાર્થ રીતે દર્શાવેલા છે, માટે આ પ્રસંગે તે વિષે અધિક વર્ણન કરવાની અગત્ય નથી. પરંતુ આ સમયે સનાતન ધર્મ અને અધર્મ કીયા અને તેની પ્રવૃત્તી કીયા સમયમાં સઘળા આર્યવર્તના મનુષ્ય પ્રાણીના ઘણા સમોહમાં ચાલતી હતી, અને તેની ક્ષીણતા ક્યારથી થઈ, અને બીજા કલ્પિત ધર્મ અને અધર્મ ઉપર મનુષ્ય પ્રાણીના સમોહનું વલણ ક્યારથી થવા માંડ્યું; એ વિગરેની અલ્પ સૂચના આપ્યાથી મુમુક્ષુ અને સત્ય માર્ગે જવાની ઇચ્છા રાગનારા નિષ્પક્ષપાતી સ્ત્રી અને પુરુષોને નિશ્ચય લાભ થશે.

જે સમય ભારત ભૂમીમાં પુનરાવૃત્તિના કાલ ચક્રનો સમય એવો હતો જે, તે સમયે પ્રાપંચીક, સામાજિક, અને રાજકીય એ ત્રણે સુખ ભોગવવાની, ત્રણા અપરીમિત નોતી, પણ તે સમયે અલંકાર અને અવિનાશી સુખ પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો મળી ઘણા મનુષ્ય પ્રાણીનું લક્ષ હતું, તે સમયે સનાતન ધર્મ અને અધર્મની મર્યાદામાં સઘળા સ્ત્રી પુરુષો રહેતા હતા અને આત્મજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાનની વિદ્યા ઉપર સંપૂર્ણ લક્ષ રહેતું હતું, તેથી માનાસિક જ્ઞાનની સાથે નિશ્ચયા-

તમક બુદ્ધિજ્ઞાનની પણ ઉન્નતિ અધિક થતી હતી, તેને કરી સંસાર સુખની અપરીમીત ત્રણા ઉત્પન્ન થતી નહીં છતાં, તે પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો સોધી કાઢ્યાથી, તેમની પ્રાપંચીક, સામાજીક, અને રાજકીય એ ત્રણ ઉત્તમ સ્થિતિ થઈ, ઘન, ધાન્ય, પશુ અને સર્વ ભોમ સત્તાના સૂઝ યથાર્થ ભોગવતા છતાં, તે સઘળા નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાનના યોગે આ શ્રાષ્ટિના સઘળા સૂઝો ક્ષણભંગુર અને મિથ્યા સમજી તેમાં આસક્ત નહીં થતાં, સર્વોપરી બ્રહ્મ વિદ્યા અને આત્મ વિદ્યાના અખંડ અને અવિનાશી સુખની પ્રાપ્તિ કરી કૈવલ્ય મોક્ષ થવાનાં સાધનો કરવા મળી ઘણા આર્ય વંધુનું લક્ષ હતું.

પછી આગળ ઝ્યારે પુનરાવૃત્તિના કાલ ચક્રનો સમય બદલાઈ ભારત ભુમીમાં કળા કૌશલ્યાદિકની વૃદ્ધિ થઈ, સર્વ ભોમ પદ પ્રાપ્ત થઈ, પ્રાપંચીક, સામાજીક, અને રાજકીય એ ત્રણે સ્થિતિ અતિ ઉત્કૃષ્ટ દશામાં આવ્યા પછી, તે સુઝ અધિક ભોગવવાને લક્ષ થતું ગયું, ત્યારે આત્મજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન અને નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનોની ન્યુનતા થવાથી, સત્ય અને નિર્દોષ સનાતન ધર્મ અને અધર્મની મર્યાદામાં દ્રઢ આગ્રહથી, રેહેવાની કાંઈક, અરુચી ઘણા મનુષ્ય પ્રાણીઓને થવા માંડી ત્યારથીજ ધર્મ પ્રવર્તક આચાર્યો, અને પંઢીતોયે, વિષયાસક્ત મનુષ્યોને ધર્મની મર્યાદામાં રાખવા સારુ

તેમને પ્રિય લાગે એવા ભક્તિ માર્ગની યોજના કરવા માંડી અને સઘળા ધર્મના કાર્યોમાં ઉત્તમ જણાયલા ભક્ષ, પાન. અને વસ્ત્ર અલંકારાદિકનો ઉપયોગ દેવની પ્રસાદીને નામે પોતે કરવા લાગ્યા, તેણે કરી સ્વા-ભાવિક રીતે પંચ ઇન્દ્રિયોની ત્રણા પંચવિષય સુખ ભોગવવાને વૃદ્ધિ પામતી ગઈ, તેથી આગળ ઘણે કા-લે સત્ય અને નિર્દોષ એવા જે સત્ય સનાતન ધર્મ અને અધર્મ તેની મર્યાદામાં રહેવાને અપ્રિતિ થવાથી, તેનો લોપ થવા માંડ્યો; અને તેનો લોપ થયો એટલે પોતાનો કેવલ સ્વાર્થ કરવામાં અપરોમિત ત્રણા ઉ-ત્પન થવાથી, પરોપકાર બુદ્ધિનો પણ લય થઈ, સચ અસચના ન્યાયનો પણ લય થયો, તેણે કરી. એક્ય-તાનો ભંગ થઈ, પ્રાપંચિક, સામાજિક, રાજકીય, અ-ને ધાર્મિક, એ ચારે કાર્યોમાં કેવલ સ્વાર્થને લીધે પરસ્પર વિરોધ ઉત્પન થવાથી કલહ થવા માંડ્યા. તેણે કરી સરવસ્વ નાશ થઈ આર્ય વંશુ વિદ્યાહિન, વલ્લહિન દ્રવ્યહિન. અને સત્તાહિન થવાથી નિસ્તેજ થવા માંડ્યા.

એ કારણ માટે હાલના સમયના ધર્માધીકારી મળેલા અને વિદ્વાન પુરુષોએ દિર્ઘ દ્રષ્ટી પોહોચાડી નિષ્પક્ષપાત રીતે પરીક્ષા કરી, મિથ્યા અભીમાનનો ત્યાગ કરી, આપણા વાલક, અને વાલકી, તેમજ યુવાવસ્થાવાળા વગર અનુભવિ સ્ત્રી પુરુષોને સનાત-ન ધર્મ અને અધર્મની મર્યાદામાં દ્રઢ આગ્રહથી રા-

સ્વવાને પ્રયત્ન કરી, ઉત્તમ નિતિના માર્ગે ચાલવાનું
વલણ કરશે, તોજ આગઢ પુનરાવૃત્તિના કાઢ ચક્ર-
નો શુભ સમય આવવાનો સંભવ છે. તે શીવાય સ-
માન એક્યતા કરવાના વીજા પ્રબલ સાધન નથી.

પ્રથમ અહિંસા પરમોધર્મઃ એનું કહ્યું છે એનો
સ્પષ્ટ અર્થ વેદવ્યાસે એવો કર્યોછે જે—સર્વથા સર્વદા
સર્વ ભુતા નામનાભિ દ્રોહઃ અહિંસાજ્ઞેયા એટલે સર્વ
કાઢને વિષે સર્વ ભુતપ્રાણી માત્ર ઉપર દયા રાખવી
તેમાં મુખ્યત્વે કરી સર્વ મનુષ્ય પ્રાણી વિષે ભ્રાતૃભાવ
રાખી તેમનો દ્રોહ કોઈ પણ પ્રકારે કરવો નહીં. એવી
રીતે કેવલ સ્વાર્થ રહિત વર્ણાથી સઘળા મનુષ્યમાં
પ્રિતિ અને સ્નેહ ઉત્પન્ન થઈ સત્ અને દીર્ઘકાલ સુધી
ટકી શકે એવી એક્યતા થાય એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી.

એ શીવાય મનુસ્મૃતિના અ. ૬—૯૨ સનાતન
ધર્મ કહ્યા છે.

ધૃતિઃક્ષમાદમોઽસ્તેયંશૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ ।
ધિર્વિદ્યાસત્યમક્રોધો દશકંધર્મલક્ષણમ્ ॥

પ્રથમ ધૃતિ એટલે ધીર્યતા સઘળા વ્યવહારિક,
અને ધાર્મિક કાર્યોમાં રાખ્યાથીજ, ઉત્તમ પરીણામ
અને લાભ થઈ શકે છે, એ ઘણું કરી સઘળા સા-
ધારણ માનસીકજ્ઞાન વાળા સ્ત્રિ પુરુષોના જાણવામાં
છે; અને તેની ન્યૂનતા હાલના ઘણા આર્યોમાં જો-
વામાં આવે છે, તેણે કરી યથાર્થ સત્યકાર્યની સિદ્ધિ

થઈ શકતી નથી, માટે કોઈ પળ કાર્યોનો આરંભ કર્યાની પુર્વે ધીર્યતા રાખી તેની સસ અસસની પ-રોક્ષા કરીએતોજ તેમાં કોઈ જાતની ન્યુનતા આવે નહીં. વઢી ધીર્યતા રાખવાથી પ્રાણવાયુનો અધીક સંગ્રહ થઈ, મન સ્થિર થઈ આરોગ્યતા રહે છે. બીજો ધર્મ ક્ષમા રાખવાની ટેવ રાખ્યાથી, શત્રુ પળ અંતે ગ્લાની પામી પ્રિતીથી શત્રુ મટી મિત્ર થવાનો સં-ભવ થઈ શકે છે. ત્રીજો ધર્મ દૈમ્ય એટલે પંચ ઇન્દ્રિ-ઓને વાઢપળથી સ્વાધીનમાં રાખવાની ટેવ પાડવાથી શરીર નિરોગી અને દ્રઢ થવાથી, સઘઢા કાર્યો ઉત્તમ રીતે થઈ શકેછે. પળ કદાપી વાઢપળમાંથી શરીરને કષ્ટ સહન કરવાની ટેવ નહી રાખી, તેની અયોગ્ય રીતે રક્ષા કરી વીષઈ સ્નાનપાન અને વસ્ત્રાદીકનો અભ્યાસ અધીક રાખીયેતો આગઢ દ્રવ્ય સંકોચથી અને બીજા તેવાજ કારણથી વઢાહન થવાથી ધારેલા તે કાર્યની સિદ્ધિ નહી ધ્રતાં, વ્યાધી વીગરે ઉત્પન થઈ, અનેક પ્રકારના કષ્ટ સહન કરવાં પડેછે ચોથો અસ્તેય એટલે વાઢપળથીજ યોગ્ય રીતે સસપુરુષાર્થથી દ્રવ્ય વસ્ત્રાદીકની પ્રાપ્તિ કરવાની ટેવ રાખ્યાથી, મન નિર્મઢ થાય છે. અને કોઈ પળ પ્રકારના કાર્યના સંવંધમાં આવેલા મનુષ્યની પ્રિતિ સંપાદન થઈ એક્યતા થઈ શકેછે. હવે અયોગ્ય રીતે પોતાનો કેવઢ સ્વાર્થ કરવાની ટેવ પડ્યાથી કુસંપની વૃદ્ધિ થઈ, અંતે પરિણામ માટું થાયછે. પાંચમો ધર્મ શૌચ એટલે

બાહ્ય શરીરનો મઠ વિગરે કાઢાડી યથાર્થ રીતે
 સ્નાનાદિક ક્રીયા કરવાની ટેવ બાલપણમાંથી રા-
 खवाથી શરીરની સામાન્ય આરોગ્યતા રહે છે. અને
 અંતરશૌચ એટલે નીરંતર કપટરહિત શુદ્ધ અને નિ-
 મ્મલ મન બાલપણમાંથી રાखવાની ટેવ રાख્યાથી,
 વ્યવહારિક કાર્યોમાં બીજાની પ્રિતિ સંપાદન કર્યાથી
 બીજાની સહાયતાથી તે પોતાનાં કાર્યો ઉત્તમ રીતે
 કરી શકેછે. અને નિર્મલ અંતઃકર્ણ રહેવાથી ઉત્તમ
 વિવેકથી સત્ય અસત્યનો નિર્ણય કરી, નિશ્ચયાત્મક
 સત્ય જ્ઞાન મેલવવાના માર્ગે જવાની તેની વૃત્તિ થાય
 છે. છઠ્ઠો ઇન્દ્રિનિગ્રહ એટલે પંચ બાહ્ય ઇન્દ્રિ અને
 પંચઅંતર ઇન્દ્રિ, મન, બુદ્ધિ, અને અંતઃકર્ણ એ તેરે
 ઇન્દ્રિને સ્વાધીન રાखવાની બાલપણથી ટેવ રાख્યા-
 થી, આગલ યુવાવસ્થામાં અયોગ્ય પંચવિષયની ત્ર-
 ણ્ણા નહીં થવાથી, પોતાના વ્યવહારીક, અને ધાર્મિક
 એ બેડ કાર્યો અતિ ઉત્તમ રીતે થઈ, આ લોકમાં
 ઉત્તમ લાભની પ્રાપ્તિ થઈ, પરલોકના પણ સર્વોપરી
 ઉત્તમ સાધન કરી શકાય છે, અને તેથી અંતે અમ્લંડ
 અને અવિનાષી સુખની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. સાતમો
 ધર્મ ધિ એટલે બુદ્ધિનો બાલપણથી ઉપયોગ કરવાની
 ટેવ પડવાથી, આગલ યુવાવસ્થામાં દુષ્ટજનોના ક-
 હેવા અથવા સાંભલવાથી, અસત્ય અને અયોગ્ય માર્ગે
 જવાની વૃત્તિ થતી નથી. બાલપણથી બુદ્ધિના યોગે
 સત્ય અસત્યનો નિર્ણય કરી સઘળા કાર્યો કરવાની

ટેવ પઢ્યાથી, તેને નિર્મલ બુદ્ધિના યોગ્યે અસત્ય અને મિથ્યા થું છે, તે સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે. માટે તેવા પુરુષ જે કાર્યો કરે, તેમાં તેને આગલ પ-શ્ચાતાપ પામવાનો સમય ક્ષતિજ આવે છે. તેણે કરી તેવાજ પુરુષથી ઉત્તમ કાર્યોની સિદ્ધિ થઈ શકે છે. હવે આઠમો ધર્મ વિદ્યા એટલે જ્ઞાન, આત્મજ્ઞાન તત્ત્વજ્ઞાન અને નિશ્ચયાર્થમક બુદ્ધિજ્ઞાન વિગરે અતિ ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા સારુ પ્રથમ બાલપણથી ઉપયુક્ત વિગરે સઘલી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી, માનસિક જ્ઞાનની ઉન્નતિ કરવાની અવશ્ય અગત્ય છે. અને જે પ્રમાણે માનસિક જ્ઞાનની ઉન્નતિ થઈ સત્ય અસત્યનો યથાર્થ રીતે નિશ્ચય કરવાની શક્તિ આવેલી હોય, તે પ્રમાણે આગલ સર્વોપરી મહા અદ્ભુત અલોકિક ગુપ્તવિદ્યા અને યોગવીદ્યા સમજવાને પાત્ર થઈ શકાય છે. માટે વિદ્યા અતિ અમુલ્ય વસ્તુ છે. કેમજે સત્ય અને નિર્દોષ અતિ ઉત્તમ જ્ઞાન વિદ્યાથીજ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે; અને જ્ઞાનીનેજ આપણા સર્વે શાસ્ત્રમાં અતિશ્રેષ્ઠ કહ્યોછે. એ સઘલુ છતાં વિદ્યા નિર્દોષ અને વિકાર ઉત્પન્ન નહીં કરે એવી જોઈએ. કેમજે હાલના અનુભવ ઉપરથી આપણે જણાયછે જે, હાલના મળેલા અને વિદ્વાન ગણાયલા પુરુષોમાંથી ઘણાની માત્ર સંસારસુખ પ્રાપ્ત કરવાની વૃત્તિ થવાથી તેમને અપરિમિત વ્રજ્ઞા ઉત્પન્ન થાયછે, તેથી અંતે વિવેકહિન થવાયછે અને તેમ થયું એટલે કેવલ સ્વાર્થ

ઉપર દ્રષ્ટિ રાખવાની ઇચ્છા થવાથી દંભ, અને મિથ્યા
 અભિમાનની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. તેને કરી એક્યતા
 થવાને બદલે ઊલટો પ્રાપંચિક, સામાજીક, રાજ્યકી-
 ય અને ધાર્મિક એ ચારેમાં કુસંપ થવાથી, પરસ્પર
 વિરોધ વૃદ્ધિને પામતો જાય છે; માટે આપણા અતિ
 પ્રાચિનકાળના કેવળ પરોપકારી પુરુષોની પદ્ધતિ પ્ર-
 માણે, સત્ય વિદ્યાનું, શ્રવણ, મનન, અને નિદિધ્યા-
 સન કરવાથીજ ઉત્તમ પ્રકારની એક્યતા થઈ પુનર્ણિ
 આર્યબંધુની ચારે સ્થિતિ ઉત્તમ થવાનો સંભવ છે.
 નવમો ધર્મ ' સત્યમ ' એટલે સત્યતા રાખી નિરંતર
 બાલક અને બાલકીયોને બાલપણથી સાચુ બોલવા-
 ની ટેવ પાડી હોય તો તેથી આગળ તેમને અતી મોટો
 લાભ થાય છે, કેમકે જે મનુષ્ય સદા સાચુ બોલે છે,
 એવો નિશ્ચય ઘણા લોકનો થયો એટલે તેનો વિશ્વા-
 સ લોકો કરી, તેની સાથે હેતુ અને પ્રિતિ કરે છે.
 તેથી પરસ્પર તેમનાં સઘળાં કાર્યો સારી રીતે થઈ
 લાભ પણ અધિક થઈ શકે છે. સત્યતાથીજ મોટા
 વ્યાપારના કાર્યમાં દ્રવ્યાદિકનો અંતે અધિક લાભ
 થાય છે. મોટી વ્યાપારની મંડળી અથવા કંપનીમાં
 જ્યાં સત્યતા હોય છે, ત્યાંજ જય થાય છે. એનું એક
 દ્રષ્ટાંત આ પ્રસંગે જણાવ્યાથી બુદ્ધિવાન પુરુષોને નિ-
 શ્ચય થશે. પ્રથમ ત્રિટેનીયા દેશના લોકોના જાણ-
 વામાં આવ્યું જે હિંદુસ્થાનમાં અતુલ્ય દ્રવ્ય છે. તે
 ઉપરથી તેમણે સારા મળેલા એક વિચારના સંપ્રવા-

ઝાં લોકની એક મંડળી સ્થાપન કરી તેમાંથી કેટલાએક પ્રમાણિક અને વિવેકી પુરુષોને આપણા દેશમાં મોકલ્યાં. તેમણે નીસ્તેજ થયેલા હિંદુ લોકોમાં પ્રથમ સત્યતા દર્શાવી વ્યાપારના સાધનથી, સારું દ્રવ્ય સંપાદન કર્યું, પછી કેટલીએક કલાકૌશલ્યાદિકની વૃદ્ધિ કરી, યંત્રદ્વારા કાપડ વીંગરે પોતાનાં દેશમાં ઉત્પન્ન કરી, દ્રવ્ય અને સત્તા વીંગરે મેઝવતા ગયા. પ્રથમ તે પરદેશીએ પોતાની દ્રવ્યથી આર્યદેશમાં ઉપયુક્ત વિદ્યાનિ પ્રવર્તિ કરી, અનેક પરોપકારનાં કાર્યો કરી ઘણાની પ્રિતિ સંપાદન કરી. અને પોતામાં, સમભાવથી વર્તિ હિંદુસ્થાનમાં સર્વ ભોમ પદ મેઝવ્યું તે છતાં જીતાયલા લોકો ઉપર ક્ષમા દર્શાવી, તેમની પ્રિતિ સંપાદન કરી. અને તેમ થવાથી ઘણા વર્ષ સુધી આપણા દેશમાં ઉપર કહેલો વ્યાપારની મંડળીયે નિરવિઘ્નપણે રાજ્ય કર્યું, તે સઘજાના જાણવામાંછે. એ ઉપરથી બુદ્ધિવાન સત્ય શોધકને જણાશે જે, ઉપર કહેલા સનાતન ધર્મ પ્રમાણે સઘજા કાર્યમાં દ્વંદ્વ આગ્રહથી વર્ત્યાથી, અતિ ઉત્તમ લાભ નિશ્ચય થાય છે.

હવે મનુસ્મૃતિમાં કહેલો દશમો ધર્મ અક્રોધ એટલે નિરંતર શાંત સ્વભાવ રાખવાની ટેવ રાખ્યાથી ઘણા પૌષ્ટિક પ્રમાણુઓનો શ્વાસોશ્વાસના માર્ગે વ્યય નહીં થતાં, તેનો સંગ્રહ થવાથી, શરીર અને મન એ બેઝની પુષ્ટિ થઈ આરોગ્યતા રહેછે. તે સાંપ્રતકાળના

નિષ્પક્ષપાતી વિદ્વાનોના જાણવામાં છે તેથી એ વિષે અધિક આ પ્રસંગે બોલવાની અગત્ય નથી, તે છતાં અલ્પ સુચના એટલી કરવાની છે જે, સઘળા સાધારણ મનુષ્યના જાણવામાં છે કે, જેને ક્રોધ આવે છે તેના શરીરની પળ વિક્રિયા જોવામાં આવે છે. અને તે નવઝો થયેલો જણાય છે. વઝી તેના કેટલાએક શુભ વિચારોનો તે સમયે નાશ થઈ, અજ્ઞાન અધિક પ્રાપ્ત થયેલું જણાય છે. તે વિવેકાદિન થવાથી, કેટલા એક અયોગ્ય કર્મ પળ ક્રોધના આવેશમાં કરે છે. એ વિગરે ઘણા દોષો ક્રોધથી થાય છે, અને ક્રાધથી કઠ્ઠ અને વિરોધ થઈ કુસંપની ટુદ્ધિ થાય છે. માટે ક્રોધ આતિ દુષ્ટ દુર્ગુણ છે. માટે સઘળા બાલક અને બાલકીઓએ નાનપણમાંથી ક્રોધને વશ કરવાની ટેવ પાડવાથી, આગલ ઉત્તમ સુખનો અતુલ્ય લાભ થઈ શકે છે. એવી રીતે ઉપર કહેલા સઘળા સનાતન ધર્મ દ્રઢ કરી રાખવાની અવશ્ય અગત્ય છે; અને તેથી જ દિર્ઘકાલ સુધી ટકે એવી એક્યતા થઈ પ્રાંપંચિક, સામાજીક, રાજકીય, અને ધાર્મિક એ ચારે સ્થિતિ ઉત્તક્રષ્ટ થવાનું અમુલ્ય સાધન છે. કેમ જે એ સનાતન ધર્મ કલ્પવૃક્ષ અથવા કામદુર્ગા રૂપ છે. હવે અધર્મ કીયા છે. તેનો વિચાર આપણે આગલ પ્રસંગ આવેથી કરીશું.

ચૈત્ર વદ્ય ૭ રવીવાર સંવત ૧૯૪૨.

પ્રકરણ ૪ થું.

ઉત્તમ સંસ્કાર થવાનાં સાધનો.

જે પ્રમાણે યોગ્ય રીતે અતિ ઉત્તમ રીતે (ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ) એ ચારેની સીદ્ધિ થવા સારુ આપણે પુર્વે કહેલા સત્ય અને સનાતન ધર્મનાં લક્ષણો સઘળા મનુષ્ય પ્રાણીને દ્રઢ કરી રાખવાની જે પ્રમાણે, અવશ્ય અગત્ય છે; તે પ્રમાણે ઉપર કહેલી ચારેની પ્રાપ્તિ થઈ શુભ સંસ્કાર થવા સારુ, શુભ જ્ઞાનની ઉન્નતીને પામેલા એવા જ ધર્મજીજ્ઞાસુ પુરુષ અને સ્ત્રિયો, તેમણે વાળપણથી ઉપલા ધર્મમાં દ્રઢ આગ્રહથી વર્તવામાં વિશેષ કરનારા જે અધર્મના લક્ષણો તેને યથાર્થ જાણી અને ઓઢાંછીને, તેથી નિરંતર વિરક્ત રહેવાની પણ અવશ્ય અગત્ય છે. હવે જે અધર્મ વ્યક્તપ્રકૃતીની સ્ફુર્ણા થયાથી તેમાંથી નીકળેલા છે, તેને માયા અથવા આવૃણ પણ કહે છે. તે પણ દસ છે તે મનુસ્મૃતિના અધ્યાય ૧૨ માં કહેલા છે.

પરદ્રવ્યેષ્વભિધાનં મનસાનિષ્ઠચિંતનં ॥
વિતથાભિનિવેશશ્ચ ત્રિવિધંકર્મમાનસમ્ ૫
પારુષ્યમનૃતંચૈવ પૈશુન્યંચાપિસર્વશઃ ॥
અસંબદ્ધપ્રલાપશ્ચ વાઙ્મયંસ્યાચતુર્વિધં ૬
અદત્તાનામુપાદાનં હિંસાચૈવવિધાનતઃ ॥

પરદારોપસેવાચ શારીરંત્રિવિધંસ્મૃતં ।૭।

ઉપલા શ્લોકમાં જે દશ અધર્મ કહ્યા, તે સઘળા મનુષ્ય પ્રાણી મન, વાણી, અને શરીર એ ત્રણેથી કરી શકેછે; પરંતુ એમાંથી મન, વાણી, અને શરીરના પ્રથક પ્રથક અધર્મની વ્યવસ્થા ઉપલાજ શ્લોકમાં કરીછે. તે એવી રીતે પારકા દ્રવ્યની અભીલાષા રાખવી, મનમાં કોઈ પણ પ્રાણીનું ખુંદુ ઇચ્છવું, અને મિથ્યા અથવા અસત્ય નિશ્ચય કરવો, એ ત્રણે કર્મ મનના અધર્મ છે. હવે કઠોર અથવા દુઃખ લાગે એવું ભાષણ કરવું, જુટું બોલવું, અથવા મિથ્યા ભાષણ કરવું, ચાઢીચુગલી અથવા જુઠાં કાવત્રાં કરવા. અને કોઈનું કામ નહીં કર્તા ઝડવા ઝડવી કરવી, એ ચારકર્મ વાણીના અધર્મ છે. ચોરી કરવી એટલે લાંચ રુસવત વિગરે અયોગ્ય રીતે દ્રવ્ય મેળવવું એનો સમાસ ચોરીમાં થાય છે. બીજું સર્વ પ્રકારનું કુરકર્મ અને સુક્ષ્મ પ્રાણી આદિકનો વધ કરવો. અને ત્રીજું પાપકર્મ પરસ્ત્રિની ઉપસેવા અથવા પરસ્ત્રિગમન એટલે સંગ એ ત્રણે કર્મથી શરીરનાં પાપ થઈ શકેછે. એવી રીતે મનુસ્મૃતીમાં પાપની વીગત કહી છે. પરંતુ સાધારણ મનુષ્યને સ્પષ્ટ સમજવા સારુ એનો કાંઈક અધિક સ્પષ્ટાર્થ આ પ્રસંગે કરીયે.

આપણે ઘણે પ્રસંગે કહી ગયા છીયે જે, મન અને શરીરનો અતિ નિકટ સંબંધ છે. માટે મનમાં કાંઈ

પણ જાતની શુભ કૌંવા અશુભ કલ્પના કરી દટલે તેની તદરૂપ અસર શરીર ઉપર થઈ, તેવાં કર્મ શરીરથી મન કરાવે છે. એ અચલ નિયમ નીરંતર લક્ષમાં રાખી મનમાં કદાપી અયોગ્ય રીતે દ્રવ્ય મેલ્લવવા વીચાર ઉત્પન્ન થવા દેવા નહીં, અને તેમ થવાથી કાયા અથવા શરીરથી તેવાં અયોગ્ય કર્મ થઈ શકશે નહીં. અને કદાપી જાણે અજાણે મનમાં દુષ્ટ વાસના રાખી અયોગ્ય રીતે દ્રવ્ય મેલ્લવવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થવા દીધી તો, પછી મનને તેવાજવાટ અને તર્કો કરવાની ટેવ પડવાથી, તે શરીરને તેવા અશુભ કર્મ કરવાને પ્રવર્તીવે છે. એવી રીતે અયોગ્ય રીતે જેના તરફથી દ્રવ્ય મેલ્લવ્યું હોય તેના મનમાં તે દ્રવ્ય મેલ્લવનાર ઉપર ધિક્કાર અને દ્વેષ આવે છે. મિત્ર હોય તો મીત્રતા તુટે છે. અને શત્રુ ઉત્પન્ન થવા થાય છે. માટે અયોગ્ય રીતે દ્રવ્ય મેલ્લવવાથી એક્યતાનો ભંગ થઈ કુસંપની પણ વૃદ્ધિ થાય છે. માટે વાલ્પણાથીજ, પુરુષોએ સત્ય પુર્ણાર્થથી, દ્રવ્ય મેલ્લવવાનો અભ્યાસ રાખ્યાથી, આગલ તેમની પ્રતીષ્ઠાની વૃદ્ધિ થઈ, સંસારમાં ઉત્તમ સુખ ભોગવે છે. અને મન એવા દુષ્ટ વીચારથી વિરક્ત રેવાથી તે નિર્મલ થઈ સારા ઉત્તમ ધાર્મિક વિચાર કરવાને યોગ્ય થાય છે. તેવીજ રીતે બીજો મનનો અર્ધમ એછે જે, મનમાં કોઈ પણ પ્રાણીનું મુંડું ઇચ્છવું. તેમ કરવાથી પણ મન મલીન થઈ, શરીર દુષ્ટ કર્મ કરવાને પ્રવર્તે છે.

અને તેથી આગલ મોટી હાની અને કષ્ટ સહન કરવા પડેછે; માટે નાનપણથીજ, બાલક અને બાલકીયોને સૂક્ષ્મ એવા જે જીવ જંતુ તેનો વધ કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થવા દેવી નહીં. પણ એવો બોધ આપવો કે, જે પ્રમાણે કોઈ આપણે વ્યથા કરે ને દુઃખ થાય, તેજ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ પ્રાણીને પણ દુઃખ થાય છે. અને તેથી દુષ્ટ દેવ પડવાથી આગલ યુવાવસ્થામાં બીજા મોટા પ્રાણી અને મનુષ્યને કંઈ કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ મલીન અંતઃકર્ણ થવાથી સારાં કર્મ કરવાને મનની ઇચ્છા થતી નથી, તેણે કરી તેનો વ્યવહાર પણ ચાલતો નથી તો પછી બુદ્ધિ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ઉત્તમ કર્મ કરવાને અધિકારી થવાયજ નહીં માટે ની-ગ્તર શુભ ઇચ્છા સર્વ પ્રાણી ઉપર રાખવાની અવ-ગ્ય અગત્ય છે, તેમાં વિશેષે કરી મનુષ્ય પ્રાણી વિ-શે નીરંતર શુભ ઇચ્છા રાખવાની અતિ મોટી અગત્ય છે હવે ત્રીજું પાપ મિથ્યા નિશ્ચય-કરવાનું કહ્યું છે. એ ઉપર હાલના ઘણા ધર્માધીકારી અને ધર્મી ગણાયલાં સ્ત્રી અને પુરુષોનું લક્ષ નથી તેથીજ અંધ પરંપરાને રસ્તે ચાલવાની પદ્ધતિ આપણા આર્યવંશુમાં ચાલી છે. એ વિષે ઘણું કરી સાધારણ માનસીક જ્ઞાનવા-ળા પુરુષો પણ નિષ્પક્ષપાત રીતે વિચાર કર-શે તો તેમને જણાશે જે, મિથ્યા નિશ્ચય અથવા સ્વો-દો વિચાર કરી, કોઈ પણ વ્યવહારીક કાર્ય કરવા-થી, તેમાં લાભ નહીં થતાં, ઉટલી હાની થાય છે.

માટે જે કાંઈ પળ વિચાર વાઝાં સ્ત્રિ અને પુરુષો છે, તે પોતાના પ્રાપંચીક, સામાજીક, અને રાજ્યકીય કાર્યોમાં પ્રથમ નિષ્પક્ષપાત રીતે પરીક્ષા કરી જે સ-સ જણાય તેનોજ નિશ્ચય કરી કાર્યો કરેછે; તેથીજ તેમાં યોગ્ય લાભ થઈ ધારેલા કાર્યની સિદ્ધિ પ-રીપુર્ણ થઈ શકેછે. એમ છતાં પળ તેવા વિચારવાઝા પુરુષો ધાર્મિક કાર્યમાં નિષ્પક્ષપાત રીતે વિચારકરી સસ અસસનો નિર્ણય કરતા નથી પળ કેટલાએક તે વા પુરુષ અંધપરમપરાને રસ્તે દોરાયા જાયછે, અને વીજા હાલની દોશિત કેલવળીની સત્તાવાઝા કેટ-લાએક સ્ત્રિ પુરુષો તેમાં કાંઈ પળ લક્ષ નહીં આપ-તાં સઘઘાં ધાર્મિક કાર્યો મિથ્યા અને અસસ માની નીરંતર સંસારના દેખાતા સુખની અપરીમિત ટ્રણા રાસી તેમાંજ નિમગ્ન રહે છે; તેણે કરી તેવા પુરુષો અને સ્ત્રિયોને નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાનની ઉન્નતિ થઈ તેના યોગે મહા અદ્ભુત કાર્યો કરી, અઘંડ અને ઓવનાપી સુખની પ્રાપ્તિના સંસ્કારો થઈ શકતા નથી. તેથી તે મંદ બુદ્ધિના રેવાથી અને કેવલ સ્વા-ર્થ કરવા ઉપર દ્રષ્ટિ રેવાથી, વ્યવહારીક કાર્યોમાં ઘણુ કરી, અયોગ્ય રીતે વર્તવાથી, કુસંપ અને દ્વે-ષની ટુદ્ધિ થાય છે તેથી અંતે પ્રાપંચીક સામાજીક અને રાજ્યકીય ઉત્તમ સુખની પ્રાપ્તિ કરવાને, અ-શક્તિવાન થઈ તેમાં સ્ત્રિ પુરુષો માઈક અસસ સુખમાં જ આનંદ પામી તેમાંજ નિરંતર નિમગ્ન રહે છે. માટે

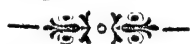
મિથ્યા નિશ્ચય કરવાથી સર્વશ્વ હાની થાય છે. માટે બાલક અને બાલકીયોને નાનપણથીજ સઘડાં કાર્યોમાં સસ નિશ્ચય કરવાની ટેવ પાડવાથી આપણા દેશની ઉન્નતિ થઈ શકશે. હવે વાળીથી જે, અધર્મ અથવા પાપ થઈ શકે છે, તેમાં પ્રથમ કઠોર અથવા કોઈને દુઃખ લાગે એવું ભાષણ કરવાની ટેવ પડ્યાથી પરસ્પર વિરોધ અને કુસંપ વધી, શત્રુતા વૃદ્ધિ પામે છે, તેણે કરી સઘડા વ્યવહારીક અને ધાર્મીક એ બેડ કાર્યો ઉત્તમ રીતે થઈ, યથાર્થ લાભ થતો નથી; પણ ઊલટી હાની થાય છે. એનો વિચાર સાધારણ માનસિક જ્ઞાનવાળા અને સસ માર્ગે જવાની ઇચ્છા રાખનારા જનો કરશે તો તેમને જણાશે, માટે એ વિષે અધિક બોલવાની આ પ્રસંગે અગત્ય નથી. બીજું વાળીનું પાપ અથવા અધર્મ મિથ્યા ભાષણ અથવા જુટું બોલવું. બાલપણમાંથી જુટું બોલવાની ટેવ પડવાથી આગલ વ્યવહારમાં ઉત્તમ કાર્યો કરી ઉત્તમ લાભ મેળવી શકાતા નથી એટલુંજ નહીં પણ સારા અને વિદ્વાન માણસમાં તેની અપ્રતિષ્ઠા થઈ અંતે હાનીજ થાય છે, તો પછી સસ ધાર્મીક કાર્ય કરવાને તેવા સ્ત્રી અને પુરુષથી સંસ્કારી થવાતું નથી ત્રીજું વાળીનું પાપ અથવા અધર્મચાહી ચુગલી અથવા છલ્લભેદ અને કાવત્રાં કરવાં એજ છે. એવા સ્ત્રિ પુરુષોને અંતે વ્યવહારમાં પણ હાની થાય છે. સસ અને વિચારવંત પુરુષો તેવા પ્રપંચી પુરુષોનો વિશ્વાસ ક-

રતા નથી તેથી તેવા નિચ મનુષ્યનો સંગ અને પ્રસંગ કર્યાથી સંસ્કારી પુરુષની બુદ્ધિ ઉત્તરોત્તર મંદ થઈ. તે નિરંતર કુકર્મ કરવાને પ્રવર્તે છે, તેનું ફળ અંતે તેને ભોગવવુંજ પડે છે. માટે બાલક અને બાલકી યોને, નાનપણથી એવા અધર્મથી દૂર રાખવાને પ્રયત્ન કરવાની અગત્ય છે. હવે ચોથું વાળીનું પાપ અથવા અધર્મ, જાણી જોઈને ઉડવા ઉડવી કરવી, ઇટલે કોઈનું કાર્ય મનથી નહીં કરવાની ઇચ્છા છતાં, બાહારથી ઉપલક તેને વિશ્વાસ આપી તેના કાર્યની હાની કરવી. એવા સ્ત્રી પુરુષોનું પણ અંતે આલોક અને પરલોક એ બેઉમાં મોટું વેહેલું નિશ્ચય મુટું થયા વિના રહેતું નથી માટે એ વિષે અધિક બોલવાની અગત્ય નથી—હવે શરીર અથવા કાયાથી જે પાપકર્મ થઈ શકે છે તેમાં પ્રથમ દ્રવ્ય મેલવવા સારુ ન કરવાનું કરવું ઇટલે લાંચ લેવી, અથવા ભરોસે રહેલા મનુષ્ય પાસેથી અધીક દ્રવ્ય લેવું, અને ચોરી કરવી વીગરે અયોગ્ય રીતે દ્રવ્ય સંપાદન કરવાની ટેવ પડ્યાથી, અંતઃકર્ણ મલીન અને ઘાતકી થાય છે. લો કોમાં મોડી વહેલી લાજ પણ જાય છે. સ્નેહ અને પ્રિતિ તુટે છે અને સર્વ પ્રકારે એક્યતાનો ભંગ થાય છે માટે નાનપણથી બાલક અને બાલકીયોને, એવા અધર્મ અથવા પાપથી જાણીતા કરી કાંઈ પણ વસ્તુ સસતાથી, અને નિતિથી, મેલવવાની ટેવ પાડવાની અવશ્ય અગત્ય છે. વીજું શરીરનું પાપ અથવા કર્મ સ-

વે પ્રકારની હીંસા અથવા ક્રૂર કર્મ નહીં કરવાનો
 બોધ બાલપણથી નાનાં છોકરાંઓને કરવાથી, તે
 મનું લક્ષ મોટપણે એવા ક્રૂર કર્મ કરવા ભળી જતું
 નથી. તેથી તેમને વ્યવહારીક, અને ધાર્મિક એ બેઉ
 કાર્યોમાં ઉત્તમ લાભ થઈ નિર્મલ અંતઃકર્ણ થવાથી
 નિર્ગૂણ મહત્ત્વનાં કાર્યો કરવા ભળી તેમનું લક્ષ જાય
 છે. ત્રીજું શરીર અથવા કાયાનું પાપ કર્મ પુરુષે પર-
 સ્ત્રિનો સંગ કરવો અને સ્ત્રિયે પરપુરુષનો સંગ કરવો
 એ છે. એથી શરીરની ક્ષિણતા થઈ માન પ્રતિષ્ઠાની
 પળ હાની થઈ સારા લોકમાં નિંદાને પાત્ર થાય છે
 અને મન સદા સર્વદા એવા પાપ કર્મમાં પ્રવર્તવાથી
 માનસીક જ્ઞાનની પળ ક્ષીણતા થવાથી, એવાં નર-
 નારી પતિત થઈ મુઝા પછી અધોગતિને પામે છે. અને
 પિશાચ વિગરેના સુક્ષ્મ દેહ ધારણ કરી પોતાની
 મલીન વાસના, પૃથ્વીની આસપાસ કેટલોક કાલ
 સુધી, ભ્રમણ કરી તે ત્રાસ કરવાને દિર્ઘ પ્રયત્ન કર્યા
 છતાં શાંતિ થતી નથી, અને વારંવાર પુનરાવૃત્તિના
 કનિષ્ઠદેહ ધારણ કરી, કટ પામ્યા કરે છે માટે એ
 અતિ મોટું પાપ કર્મ છે. તેથી સઘળા ત્રિવેકી પુરુષ
 અને સ્ત્રિઓએ નીરંતર સાવધ રહી પોતાના બાલક
 અને બાલકીઓને, સદા ઉત્તમ નિતિના બોધ આપી
 એવા પાપ કર્મનો અંકુર પણ ઉત્પન્ન થવા દેવો નહીં
 એવી રીતે અધર્મની વ્યવસ્થા પ્રાચીનકાળના મહા
 પરોપકાર વૃદ્ધિના રૂપી અને મુનીઓએ કરેલી છે.

અને તે પ્રમાણે જ્યાં સુધી સ્ત્રિ પુરુષ દૃઢ આગ્રહથી વર્તતા હતા, ત્યાં સુધી આપણા આર્ય વર્ગની પ્રાપંચીક સામાજીક, રાજ્યકીય અને ધાર્મિક એ ચારે સ્થિતિ ઉત્તમ થઈ, આ લોક અને પરલોકમાં ઉત્તમ સુખની પ્રાપ્તિ કરી શકતા હતા. એ આપણે પ્રાચિન ઇતીહાસ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. માટે સઘળા મત-પંથવાળાઓ અતિ પ્રાચિનકાળના નિર્દોષ ધર્મ અને અધર્મની મર્યાદામાં પોતાના સેવકોને રાખવાનો આગ્રહ કરશે, તો જ તેમને પણ લાભ થઈ, આપણા આર્ય વર્તની ઉત્તમ સ્થિતિ થવાનો સંભવ છે. એથી અધિક આ પ્રસંગે કહેવાની અગત્ય નથી.

વૈશાક શુદ્ધ ૭ રવીવાર સંવત ૧૯૪૨.

પ્રકરણ ૫ મું.

સામાન્ય ધર્મ.

સાંપતકાળના આર્ય વર્તના કાળ ચક્રમાં આવેલા અને નિસ્તેજ થયેલા આર્યવંધુના, વાલક અને વાલકીઓને સનાતન ધર્મ અને અધર્મની મર્યાદામાં દૃઢ આગ્રહથી રહેવાની ટેવ પાડ્યા પછી, તે આગલ યુવાવસ્થામાં આવી સઘળા પ્રાપંચીક, સામાજીક, અને ધાર્મિક કાર્યો કરવાને યોગ્ય થવા માંડે એટલે તેઓ તે સઘળાં કાર્યો ઉત્તમ રીતે કરી તેમની ઉત્તમ સ્થિતિ થયા પછી પરસ્પર સ્નેહ અને પ્રિતિ ઉત્પન્ન થઈ,

દીર્ઘકાળ સુધી ટકી શકે એવી એક્યતા થવા સારું અને પુર્વ વયમાં નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાનની સત્ય સ્ફુર્ણ થઈ અસ્ખંડ અને અવિનાપી સુખ પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધન મળી લક્ષ જવા સારું તેમને સતશાસ્ત્ર પ્રમાણે સામાન્ય ધર્મની મર્યાદામાં રહેવાની અવશ્ય અગત્ય છે; તે સામાન્ય ધર્મનો વિચાર આ પ્રસંગે કર્યાથી, નિષ્પક્ષપાતી સત્ય શોધકોને નિશ્ચય લાભ થશે.

૧. મહાવતગીતાના અધ્યાય ૧૮ ના શ્લોક ૬૧ માં એવું કહ્યું છે જે “ઈશ્વર અથવા મહાપ્રતાપી અંતરાત્મા અથવા સુત્રાત્મા પ્રત્યેક મનુષ્યપ્રાણીના અંતઃકર્ણમાં રહેલો છે.” એવી રીતનો દ્રઢ આગ્રહથી મન-પુર્વક સિદ્ધાંત કરવાથી, તેવા મનુષ્યને અધીક વલ આપે છે; અને તે પોતાને આતિ તુચ્છ સમજી, બીજા કોઈ અંતરે રહેલા ઈશ્વરની ક્રપાની ઇચ્છા રાખતો નથી, તે ઈશ્વરને નિરંતર સાનિધ્ય સમજી જે કાર્યો કરે છે; તેમાં પ્રથમ વિવેકથી સત્ય અસત્યનો નિર્ણય કરે છે. તેથી તેના કાર્યમાં ઘણું કરી ન્યુનતા આવવાનો સંભવ ઘણો થોડો રહે છે અને સઘળામાં સાક્ષી આત્મા સમજવાથી, પોતાનો અને બિજાનો લાભ સમાન સમજે છે, તેથી તે કેવલ સ્વાર્થિ થતો નથી, અને પરમાર્થના કાર્યો સ્વાર્થરહિત કરવાને પ્રવર્તે છે, તેણે કરી તે પોતાના કુટુંબ, ન્યાતજાત, અને ઘર્ણુકરી સઘળા મનુષ્ય પ્રાણીમાં ભ્રાતૃભાવ રાખે છે, તેથી તે ઘણા સમાન સ્વભાવના મનુષ્ય પ્રાણીની

પ્રિતિ અને સ્નેહ સંપાદન કરે છે એટલુંજ નહીં પણ, ઉત્તમ પ્રકારની એક્યતા કરી, પોતાના અને વીજાના વ્યવહારિક અને ધાર્મિક, એ બેડ કાર્યો ઉત્તમ રીતે કરી, તેમાંથી નિર્દોષ લાભ મેળવી શકે છે. માટે સાક્ષિ ઇશ્વર નીરંતર પોતાની પામે છે, અને તે આપણા સઘળા કર્મો જાણે છે, એમ સમજી સદા સર્વદા સનાતનધર્મ અને અધર્મની મર્યાદામાં રહી સઘળાં કાર્યો કરવાનો અભ્યાસ યુગ્માવસ્થાવાળા સ્ત્રિ પુરુષોએ પાડવાથી પરિણામ અંતે નિશ્ચય ઉત્તમ થશે.

૨. મનુસ્મૃતિના અધ્યાય ૮ ના શ્લોક ૮૫ અને માહાભારતના ૧ પર્વના ૩૦૧૫ માં શ્લોકમાં એવું કહ્યું છે જે “અરે મનુષ્યપ્રાણી તું એકલો જુદો છે, એમ સમજી તું માયાવી જીવ સ્વછંદપણે ‘મરજી’માં આવે તેમ વર્તે છે. તારા અંતઃકરણમાં અનંત અને અવીનાપી શુદ્ધ આત્મા છે, તેને તું જાણતો નથી. જે તું કાર્ય કરે છે તે શુદ્ધ આત્માને અજાણ્યું નથી; તેની સ્મૃતી નીરંતર તે રાખ્યા કરે છે. તે પોતપોતાનો સાક્ષી છે, અને પોતાનો રક્ષણ કર્તા છે તેજ સર્વોપરી અને અનાદી મનુષ્ય પ્રાણીનો સાક્ષી છે તેની અપ્રિતિ કોઈ સમયે થવા દેતો નહીં.

એવી સ્મૃતિ જે, સ્ત્રિ, પુરુષોના મનમાં નીરંતર રહે છે. તેનાથી અયોગ્ય કાર્ય થવાનો સંભવ નથી. કેમજે, તે ઇશ્વરને સદા પોતાની પાસે સમજે છે. ઇશ્વર કાંઈ બીજે અંતરે નથી, તેથી તે જો કાંઈ અ-

યોગ્ય કર્મ કરેતો તે ઇશ્વરથી અજાણ્યું નથી, એવી રીતે સઘળા કાર્યોમાં વર્તવાથી અંતઃકર્ણ નીરંતર શુદ્ધ રહી, પોતાનો જે સ્વાર્થ તેજ પારકાનો સ્વાર્થ સમજે છે. પારકામાં અને પોતાનામાં ભેદ તેવા સ્ત્રી પુરુષો સમજતા નથી, તેથી તેમનાથી પરોપકારનાં કાર્યો કરવામાં દ્રષ્ટિ અધીક રહે છે. તેણે કરી સંપ અને એક્યતાની વૃદ્ધિ ઉત્તરોત્તર અધિક થતી જાય છે. અને કોઈની સાથે પળ કપટ અને છલભેદ કરવાને તેની વૃત્તિ થતી નથી. તેથી તેમનાં સઘળાં કાર્યો નીર્ગુણજ થાય છે.

૩. વહી માહાભારતના અનુસાસન પર્વના અ. ૬ શ્લો. ૩૦ માં. અને મનુસ્મૃતિના અ. ૧૨ શ્લો. ૩ અને વિષ્ણુ પુરાણ વિગરે સતશાસ્ત્રોમાં એવું કહ્યું છે જે “ જે પ્રમાણે આપણા માનસિક, વાચિક, અને કાંઈક કુકર્મો શુભ અથવા અશુભ હોય, તે પ્રમાણે તેનાં ફલ સારાં અથવા માઠાં થાય છે. અને મનુષ્યનાં કાર્યો ઉપરથીજ તેના જન્મ ઉત્તમ, મધ્યમ, અને કનીષ્ઠ થાય છે. મનુષ્ય પ્રાણી જે સુખ અને દુઃખ ભોગવે છે, તે માત્ર પોતાનાજ શુભ અને અશુભ કર્મનું પરીણામ છે. મનુષ્ય પોતાની વર્તણુકનુજ શુભ કોંવા અશુભ ફલ ભોગવે છે.

એની સત્યતા, મહાવિદ્વાન, અને દીર્ઘકાલના અનુભવી રૂપી અને મુનીઓ દીર્ઘ પ્રયત્ન કરી, સ્વ અનુભવ ઉપરથી સિદ્ધ કરેલી છે; તે સાંપ્રતકાલના

વિદ્વાન, અને મળેલા પુરુષોમાંથી ઘણાને અસત્ય જણાય છે, તેનું મુખ્ય કારણ એ છે, તેઓ સંસારના દેહીતા અલ્પ સુખનેજ, સત્ય માની, તેજ મેઝવવા પરીપૂર્ણ લક્ષ રાખે છે, પણ એવા મહત્વના વિષયો ઉપર તેમણે નિષ્પક્ષપાત રીતે પરીક્ષા કરી સત્ય અસત્યનો નિર્ણય કરવા પ્રયત્ન કરેલો નથી એજ છે; એમ છતાં સાંપ્રતકાળમાં પણ કેટલાએક નિસ્પ્રહી અને કેવળ સત્ય જાણવાની ઇચ્છા રાખનારા પરોપકાર બુદ્ધિના પુરુષો, જેણે એની નિષ્પક્ષપાત રીતે પરીક્ષા કરેલી છે, તેમનેતો ઉપર કહેલા મહારૂપીના સિદ્ધાંત સત્ય જણાયાં છે, માટે મિથ્યા અભિમાનનો ત્યાગ કરી સત્ય અસત્યની પરીક્ષા કરી, સઘળાં કાર્યો કરવાની ટેવ હાલના યુવાવસ્થાવાળા સ્ત્રિપુરુષો રાખશે તોજ તે તેમને કેવળ સત્ય જણાઈ, તેમની વ્યવહારીક અને ધાર્મિક એ વેડ સ્થિતિ ઉત્તમ થવાનો સંભવ છે.

૪. મનુસ્મૃતિના અ. ૬ ના શ્લો. ૬૪ અને ૧૨ માં એવું કહ્યું છે જે. આસુરી પ્રકૃતિવાળા જીવાત્માને જે સંતાપ અને દુઃખ પ્રાપ્ત થયું છે, તે પોતાના સત્ય કર્મનો ત્યાગ કર્યાથીજ થયું છે. અને જે અઘંડ અને અવિનાશી આનંદ અને સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તે પોતાના દૈવી પ્રકૃતિના સત્ય અને શુભ કર્મ નીરંતર કર્યાથીજ થઈ શકે છે. વળી તારી નિશ્વયાત્મક બુદ્ધિથી વિચાર કરશે તો તને જણાશે જે, જીવાત્માને પુ-

નરજન્મ અને મર્ણ કરાવનારા સદ્ગુણ અને દુર્ગુણના કર્મો છે. તે માટે તારે નિરંતર તારુ અંતઃકર્ણ શુભકર્મ કરવાજ પ્રવર્તીવવાની ટેવ રાખવી અને સદા સર્વદા-કાલ, માનસિક, વાચિક, અને શારીરિક એ ત્રણથી વિકાર રહિત અંતઃકરણની નિર્મલતા રાખવી.

ઉપર કહેલા ચોથા નીયમની સત્યતા વિષે, ઘણું કરી સાધારણ માનસિક જ્ઞાનવાળા સ્ત્રિ પુરુષોને પણ સંસય ઉત્પન્ન થાય એવું નથી, માટે એ વિષે આ પ્રસંગે અધિક નહીં કેતાં એટલીજ સુચના આપવાની અગત્ય છે કે, જે સ્ત્રિ પુરુષને અસ્વંદ અને અવીનાશી મુખ પ્રાપ્ત કરવાના ઉત્તમ સાધનો મેળવવાની ઇચ્છા છે, તેમણેતો દ્રઢ આગ્રહથી એ નીયમ પ્રમાણે વર્તવાને પ્રયત્ન કરવાની અવશ્ય અગત્ય છે.

૫. ભગવતગીતાના અ. ૬ ના. શ્લો. ૪ માં એવું કહ્યું છે જે. તારે પોતાની મેળેજ ઉત્તમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને પ્રયત્ન કરવાનું છે. પોતાનો જીવાત્મા જેમ પોતાનો ઉત્તમ સ્નેહી છે, તેમજ તે પોતાનો શત્રુ પણ છે.

ઉપર કહેલા પાંચમા નિયમ વિશે આ પ્રસંગે કાંઈક અધિક સ્પષ્ટાર્થ કર્યાથી, અલ્પજ્ઞાની અને કેવલ ધર્મ મોહા સ્ત્રિ પુરુષોને અધિક લાભ થઈ શકશે. એમાં પ્રથમ કહ્યું જે, તારે પોતાનેજ ઉત્તમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને પ્રયત્ન કરવાનું છે. એની સત્યતા આપણે સાધારણ વિચાર કરીશુંતો જણાશે. ઘણું કરી સઘળાના જાણવામાં છે જે બાલક નાનપ-

ળમાંથી જેવી ઉત્તમ વિદ્યા અતિશ્રમ સહન કરી પ્રાપ્ત કરેછે, તેમ તેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ તે પ્રમાણમાં તેને ઉત્તમ, મધ્યમ, અને કનિષ્ઠ સ્થિતિ આગળ પ્રાપ્ત થાય છે. વઢી આપણા જાણવામાં છે જે, યુરોપ દેશના વિદ્વાન આજે જે અતિ ઉત્તમ સ્થિતિ અને સત્તા ભોગવે છે, તે પોતાના દીર્ઘ પુરુષ પ્રયત્નથીજ છે, અને આપણે ઉત્તમ સ્થિતિમાંથી અધમ સ્થિતિમાં આવવાનું કારણ પણ આપણી આઝ્ઞા અને વીજાના ઉપર આધાર રાખવાની ટેવ એજ છે. અને જ્યારે સંસારિક કાર્યમાં એ પ્રમાણે છે તો, પછી ધાર્મિક કાર્યમાં પુરુષ પ્રયત્નની અવશ્ય અગત્ય હોવીજ જોડે. વીજા મહાન ગણાયલા પુરુષનો માત્ર આશરો કરવાથી અને તેમનું દાસત્વપણું કરવાથીજ ધાર્મિક અંતની અતિ ઉત્તમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી, માટે ગિતામાં શ્રીકૃષ્ણભગવાને કહેલા વચનો ઉપર નિશ્ચય રાખી દ્રઢ આગ્રહથી, સવચ્છા સ્ત્રિ પુરુષોએ, માનાસિક, વાચિક, અને કાઈક એ ત્રણે પુરુષાર્થ કરવાને નિરંતર પ્રયત્ન કરવાથીજ, અઘંડ અને અવિનાષી સુખની પ્રાપ્તિ થઈ શકશે. વઢી આગળ ગિતામાં ભગવાને કહ્યું જે, જીવાત્મા પોતાનો સ્ત્રેહી છે તેમજ શત્રુ છે. એ પણ સચ્છે. કેમજે દૈવીપ્રકૃતિના યોગે સચ્ચ અસચ્ચનો નિશ્ચય કરી નિરંતર શુભ કર્મ કરવાથી, તે જીવની ઉન્નતિ થાય છે. માટે તે સ્ત્રેહી છે. અને અંધ પરંપરાને અથવા આસુરી પ્રકૃતિના

માર્ગે જવાથી તેજ જીવાત્મા અમાવાસ્યાના ચંદ્ર જેવો
 સ્વદ્યોત થાયછે. માટે તે પોતાનો શત્રુછે. એવી રીતે
 આપણે જેમ જેમ એકાગ્ર ચિત્તથી, વિચાર કરીશું
 તેમ તેમ આપણે સ્પષ્ટ જણાશે જે, ગીતામાં જે ઉપર
 કહ્યું તે સઘટું સચ છે. અને જીવાત્માને પ્રકાશમાન
 અને પુર્ણિમાના ચંદ્ર જેવો કરી તેને ઉત્તમ સ્થિતિ
 પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન દૈવીપ્રકૃતિના યોગે પુરુષ પ્રય-
 ત્નજ છે. એટલું કહી આજના વ્યાખ્યાનની સમાપ્તિ
 કરીએ છઈએ.

સંવત્ ૧૯૪૨ ના વૈશાખ વદ ૫ રવીવાર.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

આપણે નિષ્પક્ષપાત રીતે આપણી સાંપ્રત
 આર્યવર્તની ધાર્મિક સ્થિતિનો વિચાર કરીશું તો,
 જણાશે જે, આપણા ઉત્તમ માનસિક જ્ઞાનવાળા અને
 પ્રાપંચિક, અને સમાજીક વીગરે કાર્યોમાં કુશલ અને
 વિવેકી સદ્ ગ્રહસ્થોમાંથી, ઘણા, મનુષ્યો, ધાર્મિક
 કાર્યોમાં અલ્પ મતીવાળાની પેઠે સચ અસચનો ય-
 થાર્થ નિર્ણય કર્યા વિના વિવેક રહિત ધર્મનાં સઘટાં
 કાર્યો કર્યા કરે છે. અને કેટલાએક માત્ર પશ્ચિમ દે-
 શની કેલ્વળીની સતાવાળા પુરુષો સઘટા ધાર્મિક
 શાસ્ત્રો ઉત્તમ વિવેકથી પરીક્ષા કર્યા વીના અસચ
 અને મિથ્યા સમજી તેનો તીરસ્કાર કરેછે. તેમાં આ-
 પણા પુરાણોને તો, કેવલ અસચ અને સ્વાર્થ સિંધુ સ-

મજી તેનો દુરાગ્રહથી તીરસ્કાર કરેછે. એવી રીતની ધાર્મિક સ્થિતિ નિસ્તેજ દશામાં આવી છે. માટે સાં પ્રતકાઢ્યાં પરોપકાર બુદ્ધિના અને નિષ્પક્ષપાત રીતે પરીક્ષા કરી સસનુગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા રાખનારા વિદ્વાન અને આગ્રહી પુરુષોને પુરાણાદીકમાં પળ અતિ ઉત્તમ જ્ઞાનનાં સુવોધ વાક્યો ઘણાં દ્રષ્ટિ પડશે.

૬. મુખ્યત્વે કરી વિષ્ણુ પુરાણના ૫ અને ૭ મા અધ્યાયના ૨૨—૩૦ શ્લોકમાં સર્વોપરી અતિ ઉત્તમ વોધ કરેલો છે. તેમાં એવું કહ્યું છે જે મનુષ્ય પ્રાણીના વંધન અથવા પુનર જન્મ અને મર્ણનું કારણ અને મોક્ષ અથવા જન્મ મર્ણથી મુક્ત થવું. એ વે-જનું મુલ કારણ મન છે. અને જે મન ઈન્દ્રિયોના વિષયની અપરીમિત ત્રણાનું વંધાયલું છે, તેજ તેના વંધન અથવા પુનર જન્મ મર્ણનું કારણ છે. અને ઇન્દ્રિયોના વિષયો કદાપી યોગ્ય રીતે ભોગવતાં છતાં તેમાં ત્રણા નહીં રાખતા, તેમાંથી મન વિરક્ત કરવું, એ મોક્ષનું સાધનમાંનું એક સાધન છે. તે માટે ઉત્તમ માનસિક જ્ઞાનવાળાં જે સ્ત્રિ પુરુષો છે, અને જે ઉત્તમ વિવેકી છે તે પોતાના મનની વૃત્તિનો પંચ વિષયમાંથી નિગ્રહ કરી પરબ્રહ્મ અથવા પરમાત્માનું એકાગ્રતાથી ધ્યાન માત્ર એક કૈવલ્ય મોક્ષની પ્રાપ્તિને અર્થેજ કરે છે.

એવી રીતે પુરાણાદીકમાં અતિ ઉત્તમ પ્રકારના જ્ઞાનનાં વાક્યો ઉપર, કથા કરનારા પુરાણી અને પં-

હીતો યથાર્થ લક્ષ આપી, કેવલ શુભ ઇચ્છાથી, શ્રોતાજનને સસજ્ઞાનનો વોધ કરે તો તેમને લાભ થાય, પરંતુ પોતે ત્રણાથી ભરપૂર હોવાને લીધે તેનો શુભ અને સસ મર્મ અથવા ભાવાર્થ નહીં સમજવાથી વર્ષા કાલના પરજન્યની પેટે અતિ ઉત્તમ જ્ઞાનરૂપી અમૃત મલિન અંતઃકર્ણરૂપી મોરી અથવા ગટરમાં વ્યર્થ જાય છે. અને તેનેજ કરી, કથા પૂરાણાદિકનું શ્રવણ દીર્ઘ કાલ સુધી કરેલું છતાં શ્રોતાજનો અમાંવાસ્યા ના ચંદ્ર જેવા સ્વચ્છોત રહે છે. તેથી કાંઈ પળ લાભ નહીં થતાં તેવા પ્રસંગે મળેલા સ્ત્રિ પુરુષોના સમાગમથી ડલટી વિષયની ત્રણા વૃદ્ધિને પામે છે. તેથી વંધન ઉત્તરોત્તર અધિક થાય છે. અને તેવી વૃત્તિથી કરેલું દાન અને પુન્ય પણ વ્યર્થ જાય છે.

૭ મનુષ્ય પ્રાણીને વર્તવા સારુ સાતમો સાધારણ નીયમ મનુસ્મૃતિના અ. ૪ ના શ્લો. ૨૩૭-૨૪૧ માં એવું કહ્યું છે જે, “મનુષ્યના પુનરજન્મના માર્ગમાં, તેના માતા પિતા, સ્ત્રિ, પુત્ર અને સગા સંબંધી વીગરે કોઈ પણ સાક્ષી નથી. તેના જીવાત્માને તેના કર્મનુંજ લેપન રહે છે એટલે પોતાનાં કર્મજ સાક્ષી છે, તે માટે સઘળા મનુષ્ય પ્રાણીએ નીરંતરનો સાથી કરી લેવા સારુ જેમ બને તેમ સદગુણ અને પરોપકારના કર્મની, સ્વાર્થ રહિત, વૃદ્ધિ કરવાની અગત્ય છે. અને સદગુણ રૂપી સાથીની સહાયતાથીજ, અંધકાર અને મહા વિકટ માર્ગે ઉત્તમ રીતે જવાઈ શકાય છે.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે જે. સઘળા મત પંથના ભાવીક અને કલ્યાણની ઇચ્છા રાખનારા સ્ત્રિ પુરુષોયે, સત્ય વિવેક દ્રષ્ટિથી જોઈ, નીરંતર પોતાના વ્યવહારીક કાર્યમાં કપટ અને છઠ્ઠ મેદનો ત્યાગ કરી, સદા શુભ કર્મો અને સ્વાર્થ રહિત પરા પકારનાં કાર્યો કરવાનો અભ્યાસ રાખ્યાથીજ; આ લોક અને પરલોકમાં ઉત્તમ સુખની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, પરંતુ દંભ, મિથ્યા અભિમાન અને દુર્ગુણ સહીત કોઈ પણ જાતની ભક્તિ, અને દાન ધર્મ કરવાથી તે સઘળું મિથ્યા જઈ. અંતે પરિણામ અશુભ થયા વિના રહેતું નથી. માટે કેદેવત પ્રમાણે—પાણી આવ્યા પેલાં તેની પાઠ વાંચી, અસત્ય માર્ગનો વિવેકી પુરુષ અને સ્ત્રિઓ ત્યાગ કરી પોતાના સંપ્રદાયની મર્યાદામાં રહી સત્ય શાસ્ત્રમાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સામાન્ય ધર્મ દ્રઢ આગ્રહથી રાખી નીરંતર નિતિ અને સદગુણ વિગરે ઉત્તમ ગુણોની વૃદ્ધિ કરવાને પ્રયત્ન કરવાની અવશ્ય અગત્ય છે.

૮ આપણે ઉપર કહ્યું જે, સદગુણની વૃદ્ધિ કરવાથી આ લોક અને પરલોકમાં ઉત્તમ સુખની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, માટે તે ઉત્તમ ગુણો કીયા, તે જાણવાની અવશ્ય અગત્ય છે મનુ સ્મૃતીના અ. ૬ શ્લો. ૧૯૨ માં મુખ્ય સદગુણ મનુ ભગવાને દશ કહ્યા છે. તેનો વિચાર આ પ્રસંગે કરીયે—૧ સંતોષ. ૨ કોઈ પણ પ્રાણીને મિથ્યા વ્યથા અથવા દુઃખ

ઉત્પન્ન થાય એવા કાર્યોથી વિરક્ત રહેવું. તન, મન, અને ધનથી પોતાની શક્તી પ્રમાણે સત્ય પરોપકાર કરવો. અપકારને બદલે ઉપકાર કરવો. ૩. ઇન્દ્રિ-ઓના વિષયભોગની ત્રણાનો નિગ્રહ કરવો એટલે તેને ઉત્પન્ન થતાં અટકાવી, ઇન્દ્રિયોને વિવેકથી નિ-યમમાં રાખવી. ૪. કોઈ પણ રીતે અશુભ અથવા અં-યોગ્ય રીતે દ્રવ્યાદિકનો સ્વાર્થ કરવો નહીં. ૫. મન અને શરીરની નિર્મલતા સદા રાખવી અને બ્રહ્મચર્ય વ્રત, પાલવાનો અભ્યાસ રાખવો. અને વાહ્ય અને અં-તર શૌચથી સદા નિર્મલતા રાખવી. ૬. પોતાના મ-નના વિકાર ઉપર દ્રષ્ટિ રાખી તેને ઉત્પન્ન થતા અ-ટકાવવા, ૭. જેમ બનેતેમ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરતા જવું. ૮. નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ જ્ઞાનના યોગે સત્ય ઇશ્વરી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું. ૯. સત્યતા અને કોઈના પણ સદગુણનું ગ્રહણ કરવું. અને દસમો સદગુણ ક્રોધ કરવો નહીં તેમજ કોઈનો પણ તીરસ્કાર કરવો નહીં એટલે મ-નની શાંતી અને સર્વ પ્રાણી વિષે શુભ ઇચ્છા રાખવી.

એવી રીતના દશ સદગુણની દ્રઢતા જેમ જેમ થતી જશે, તેમ તેમ મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત વિગરે નિર્મલ થતા જશે; અને તે યથાર્થ નિર્મલ થયા એટલે, અંતર આત્મા ઉપરથી માયા અથવા આસુરી પ્રકૃતીનો આવ્રણરૂપી પડદો યથાર્થ જઈ, આપોઆપ શુદ્ધ આત્માની સ્ફુર્ણા થઈ, અંતરમાં દીવ્ય પ્રકાશ થઈ, મહા અદ્ભુત અને અલોકિક શક્તિ વગર ઇચ્છાએ પ્રાપ્ત

થઈ શકશે. વઢી એ સદગુણો ગુહ્ય વિદ્યાના પ્રથમ વિદ્યાર્થીને અતિ ઉપયોગી છે. અને એની દ્રઢતા થવાથી, તે વિદ્યાર્થીનાં સાધનોની પ્રાપ્તિ અલ્પશ્રમે અને અલ્પ કાલમાં થઈ શકે છે. અને એજ સદગુણોના યોગે મનુષ્ય પ્રાણીને સંસારના વિષયોનું બંધન થતું નથી એટલુંજ નહીં પણ, યોગવિદ્યા પ્રાપ્ત થયા પછી મહા અદ્ભુત અને અલોકિક શક્તિ પ્રાપ્ત થયા છતાં, તે સદા સર્વદા નિર્મલ રહી, તેને પંચવિષય અથવા આસુરી માયાનું આવ્રણ લેપન કરતું નથી; તેથી તે પોતાની અદ્ભુત શક્તિ, માન, પ્રતિષ્ઠા, પુજા સેવા અથવા કોઈ પણ જાતના પોતાના સ્વાર્થ સારુ, સાધનો પ્રગટ કરતા નથી. અને તે કેવલ સાધારણ મનુષ્ય સરખો રહી પોતાનો કાલ ક્રમણ ઘણું કરી નિવૃત્તિ સ્થાનમાં કરે છે. અને કાલચક્રના નીચમમાં રહી પ્રસંગ આવેથી કેવલ પારોપકાર બુદ્ધિથી, સસ-જ્ઞાન મુમુક્ષુજનોને પારોક્ષ અને અપારોક્ષ રીતે આપે છે. અને એવાજ પુરુષથી, 'આ કલ્પીયુગના સમયે એટલે વિષયભોગ અને સંસારના સઘળા ક્ષણિક સુખની અપરીમિત ત્રણાના સમયે, કાંઈપણ સસ, ધર્મ અને સસવિદ્યાનો અંશ રહ્યો છે. અને તેણે કરી આગલ કાલચક્રનો શુભ સમય આવી મનુષ્યના ઘણા સમુદ્ધનું વલણ સસ અને સનાતન ધર્મની મર્યાદામાં રહી, અતિ ઉત્તમ વિદ્યાના યોગે, નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ જ્ઞાનની ઉન્નતિ થયાથી, સંસારના સઘળા ક્ષણભંગુર

અને મિથ્યા સુખ સમજી તે કર્માનુસાર ભોગવતાછતાં
ત્રણ્ણા રહિત થઈ ઘણા મનુષ્યો સત્યતાથી વર્તેશો-
પાછો સતયુગ આવવાનો સંભવ છે. એ ઉપર સત્યશો-
ધક પુરુષોએ લક્ષ રાખવાની અવશ્ય અગત્ય છે.

સંવત્ ૧૯૪૨ ના વૈશાખ વદ્ય ૧૨ ને રવાવાર.

પ્રકરણ ૭મું.

ઉત્તમ માનાસિક જ્ઞાનવાળા પુરુષો અને સ્ત્રિયો
જેને, નિષ્પક્ષપાત રીતે પરીક્ષા કરી કેવળ સત્યમાર્ગે
જઈ, નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા છે.
તેમને જે પ્રમાણે સદગુણની વૃદ્ધિ કરવાની અગત્ય છે
તે પ્રમાણે પંચભુતવાળા દેહથી કેટલાક દુર્ગુણો ઉત્પ-
ન થઈ શકે છે. તે યથાર્થ રીતે જાણી તેનો ત્યાગ
કરવાની પણ અવશ્ય અગત્ય છે. માટે આ પ્રસંગે પ્ર-
થમ મુખ્ય દુર્ગુણો કીયા છે તેનો વિચાર કરીએ.

૧. એ વિષે મનુસ્મૃતિના અ. ૪ ના શ્લો. ૧૬૩
અને અ. ૧૨ શ્લો. ૩૩ માં સ્પષ્ટ રીતે મુખ્ય દુર્ગુણો
દર્શાવેલા છે. તે ઉપર મુમુક્ષુજનોએ નિરંતર લક્ષ રા-
ખી તેનો અંતઃકરણમાં પ્રવેશ નહી થવા દેવાને પ્ર-
યત્ન કર્યાથી, ઉત્તમ લાભ થશે. દુર્ગુણોમાં પ્રથમ
દુર્ગુણ “પોતાનો કેવળ સ્વાર્થ કરી લેવાની અપરિમિત
ત્રણ્ણા નિરુદ્ધોગી દ્રવ્યનો અપરિમિત લોભ, કોઈને
દુષણ દેવું, તથા કોઈને મિથ્યા આરોપ મુકી તેની
પ્રતિષ્ઠાનો ભંગ કરવાને પ્રયત્ન કરવું, અસત્ય, તા-

કૈંકજ્ઞાનના યોગે નાસ્તિકપણું નિતિ અને સત્ય ધર્મના વાક્યો ઉપર અલક્ષ રહેવું. પોતાને કેવલ નિર્માલ્ય સમજી બીજાની સહાયતાની નીરંતર અભિલાષા, સર્વ કાર્યોમાં રાખવી. પુરુષ પ્રયત્ન કરી કાર્યો કરવામાં અલક્ષ રાખવું. અને ધર્મ છેજ નહીં એમ સમજી સ્વછંદપણે અવિવેકથી વર્તવું. પુનરજન્મ મિથ્યા અને અસત્ય સમજવા. વેદાદિક સતશાસ્ત્ર ઉપર અલક્ષ રહેવું. માહાત્માદિક દેવતાને તુચ્છ સમજવા. એ શિવાય મલિન અંતઃકર્ણથી સર્વ મનુષ્ય પ્રાણીનો ધિક્કાર કરવો. પતરાજી, ગર્વ, ક્રોધ, અને મનુષ્ય પ્રાણી ઉપર દુષ્ટ દ્રષ્ટિ રાખવાનો અભ્યાસ રાખવો. એ વીગરે કહ્યા છે.

એવી રીતે ઉપર કહેલા સર્વે દુર્ગુણથી, મનુષ્ય પ્રાણીનું અંતઃકરણ નીરંતર મલીન રહે છે તેણે કરી તે સદા દુષ્ટ કર્મો કરવાને પ્રયત્ન કરી, સંસારના મિથ્યા સુખની પ્રાપ્તિ અયોગ્ય રીતે કરવાને મર્ણ પર્યંત પ્રયત્ન કરે છે. તેવાં સ્ત્રી પુરુષને શાંતિ કદી પણ થતી નથી; અને પોતાનો અમુલ્ય મનુષ્ય દેહ વ્યર્થ સ્વોહ પુનાર્પિ નીચ યોનીને પ્રાપ્ત થઈ, અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ સહન કરી, પુનરાવૃત્તિના દિર્ઘકાલ ચક્રમાં ભ્રમણ કર્યા કરેછે. તેવાં સ્ત્રી પુરુષને પશુની પણ ઉપમા આપી શકાતી નથી. માટે સત્ય માર્ગે જવાની ઇચ્છા રાખનારા ઉત્તમ વિવેકી સ્ત્રી પુરુષોએ, એવા દુષ્ટ મનુષ્યનો સમાગમ સર્વ પ્રકારે વર્જ કરવાની અવ-

શ્ય અગત્ય છે, કેમજે આપણે પુર્વે કહ્યા પ્રમાણે એવા મહા પાપી દુષ્ટના સંગઠ્ઠળથી, તેના મલિન અને વિકારયુક્ત કલ્પના, જે શ્વાસ નીકળે છે, તે બીજાના નિર્મલ અંતઃકર્ણમાં જવાથી તેમને પણ વિકાર કરેછે; એવું કેવલ સત્ય શોધક વિદ્વાનોથી, સિદ્ધ થયેલું છે, તે આપણે પૂર્વે ઘણે પ્રસંગે દર્શાવેલું છે. તેથી એ વિષે આ પ્રસંગ અધિક કહેવાની અગત્ય નથી.

૧૦. વઢી મનુસ્મૃતિના અ. ૪ના શ્લો. ૨૫૬ માં એવું કહ્યું છે જે, “ શુભ કર્મો કરવાને આતે આગ્રહ રાખવો. તારા મનના સર્વે વિકારો ઉપર સત્તા પ્રવલ રાખવી. અને દાન ધર્મ પાત્ર જોઈ યોગ્ય મનુષ્યને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કરવાનો અભ્યાસ રાખવો. સદા નમ્રતાથી વર્તવાની ટેવ રાખવી. ધિર્ય-તાથી કંઠ સહન કરવાં. દુષ્ટ અને દુર્ગુણી મનુષ્યનો સમાગમ કરવો નહીં. કોઈ પણ પ્રાણીને દુઃખ અથવા વ્યથા કરવી નહીં. એવી રીતે વર્ત્યા પછી મોક્ષ થવાની ઇચ્છા રાખવી” એવી રીતે મનુ ભગવાને કહ્યું છે તે છતાં સાંપ્રત કાલમાં પરંપરાની પદ્ધતી પ્રમાણે નામ સ્મરણ, કીર્તન, અને પુજા સેવા માલ્લા વીગરે ભક્તિ કરનારા મોટા ભક્તમાં ગણાયેલા મનુષ્યો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વર્તતા નથી પણ તે કોઈ પણ જાતનો સ્વાર્થ કરી લેવો અથવા મિથ્યા કલ્યાણ અથવા મોક્ષ થવાની મીથ્યા ઇચ્છા રાખી માત્ર દાંભિક ભક્તિ કરે છે, તે છતાં કેટલાક ગુરુ અથવા

ધર્માધીકારી પોતે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે મનુ ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તી પોતાના ભાવિક સેવકોને સસ્ય ઉપદેશ કરતાં નથી પણ માત્ર તેમનું દ્રવ્ય હરણ કરી પુજાય છે. માટે એવા ગુરુ અને ચેલા બને અધોગતીને પામે છે.

૧૧ મુમુક્ષુ અને સસ્ય શોધક સ્ત્રિ પુરુષોને સસ્ય ઉપદેશ, મનુસ્મૃતિના અ. ૨ ના શ્લો. ૨૩૯ અને અ. ૪ ના શ્લો. ૧૭૮ માં એવો કરેલો છે જે “સસ્ય માર્ગે ગયેલા પુરુષોને રસ્તે તારે જવું, જે માર્ગે તારા અતિ પ્રાચિનકાળના પુર્વજો ગયેલા છે. તે માર્ગે પણ તારે જવું. સઘડા મનુષ્ય પ્રાણીમાંથી તેમની સસ્યવર્તણુકનાં દ્રષ્ટાંતો લેવાં જે પ્રમાણે ઉત્તમ વિવેકી પુરુષો વિષમાંથી અમૃત ગ્રહણ કરે છે તેમ પણ સસ્યનું ગ્રહણ કરવું વઢી શાસ્ત્રોમાંથી નાના વાઙ્કમાંથી તેમના કોમલ અને મૃદુ ભાષણનું ગ્રહણ કરવું. જે પ્રમાણે મલીન પદાર્થોમાંથી સોવર્ણનું ગ્રહણ કરીએ છડ્યે. તે પ્રમાણે પોતાના શત્રુમાંથી પણ સદગુણ અને સારી ચાલનું ગ્રહણ કરવું.

સાંપ્રતકાળની સ્થિતિ જોતાં ઈથી વિપ્રિત વર્તણુક કેવલ સસ્ય શોધકોને જણાય છે. કેમજે, સસ્ય અસસ્યનો વિચાર નહીં કરતાં માત્ર અંધપરંપરાને માર્ગે જવાની ઘણા સ્ત્રિ પુરુષોની વૃત્તિ છે. અતિ પ્રાચિન કાળના પુર્વજો જે સત્ય માર્ગે ગયેલા છે તેનો ત્યાગ કરી પોતાને વ્યવહારમાં અનુકૂળ આવે એ માર્ગે જવાની હાલ ઘણાની વૃત્તિ થયેલી જણાય છે.

વઢી પોતાના મત પંથથી જે પોતાને વિરુદ્ધ જણાતા હોય, અને તે જો કેવલ સત્ય માર્ગે જઈ તેમનામાં સદગુણ ઘણા હોય તોપણ તેમના સદગુણનું ગ્રહણ ન હીં કરતાં; ડલડો તેવા પુરૂષનો દ્વેષ કરી, તેમનો તીરસ્કાર ઘણાં સ્ત્રી પુરૂષો કરતાં જણાય છે. એવી રીતે અગીયારમા નિયમમાં કહેલા સઘડા નીયમથી વિરુદ્ધ ચાલતા હાલના ભક્તમાં ગણાયલા સ્ત્રીપુરૂષોમાંથી ઘણા જોવામાં આવે છે. એજ કારણને લીધે તેવા સ્ત્રીપુરૂષોની પુજા સેવા અને ભક્તિ વ્યર્થ જઈ તેમને કાંઈ પળ લાભ થઈ શકતો નથી.

૧૨ વઢી વિદ્વાન અને સત્યશોધકો, નિષ્પક્ષ-પાત રીતે પરીક્ષા કરવાની ઇચ્છા રાખી પુરાણાદિક-માં અવલોકન કરશે તો, તેમાંથી પળ ઘણાં વાક્યો સત્ય અને સનાતન ધર્મને પુષ્ટિ કરનારા મઢી આવશે. વિષ્ણુપુરાણના અ. ૧૧ના શ્લો. ૨૩માં સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું છે કે, જે ધર્મના સિદ્ધાંતથી પ્રાણીમાત્રની રક્ષા થઈ, સઘડા મનુષ્ય પ્રાણીના કલ્યાણનો માર્ગ જઢી શકે, તેજ ધર્મની વૃદ્ધિ કરવાને નિરંતર પ્રયત્ન કરવું. ”

આ ઉપરથી કેવલ સત્ય ધર્મની ઇચ્છા રાખનારાં સ્ત્રી પુરૂષોને સ્પષ્ટ જણાશે, જે, પ્રથવી ઉપરના સર્વે ધર્મો અને મત પંથમાં પુર્વે અતિ પ્રાચિન કાલના આપણે જે સનાતન ધર્મનું યથાર્થ વર્ણન કરેલુંછે તેજ, સર્વે પ્રાણીની રક્ષા કરી સઘડા મનુષ્ય પ્રાણીમાં

આતુભાવ રાણી, કલ્યાણનો શુદ્ધ માર્ગ દેખાડનારા છે. માટે સઘળા મતપંથના અધીકારીને, અવશ્ય તે સનાતન ધર્મમાં પોતે દ્રઢ રહી, પોતાના ભોળા અને ભાવિકજનોને, તે ધર્મ પ્રમાણે દ્રઢ આગ્રહથી વર્તાવી તે ધર્મની વૃદ્ધિ કરવી. અને એવો સત્ય ઉપદેશ કરવાની મુખ્ય અગત્ય છેકે, પુજા, શેવા, દાન, ધર્મ વીગરે જે શારીરિક કર્મો તે સનાતન ધર્મની મર્યાદામાં નહીં રહેવાથી નીપ્પકલ જાય છે. એવો સત્ય ઉપદેશ કર્યાથી, પોતાનો દ્રવ્યાદિક સ્વાર્થ થઈ સત્ય કલ્યાણના માર્ગે પોતાના આશ્રિતો વર્ત્યાથી, પરસ્પર સ્નેહ અને પ્રિતિની વૃદ્ધિ થઈ, દિર્ઘકાલ સુધી ટકી શકે એવી એક્યતા થવાથી, તેમની અને પોતાની આલોક અને પરલોકમાં અતિ ઉત્તમ સ્થિતિ થવાનો સંભવ છે. કેમજે સનાતન ધર્મ અને અધર્મની મર્યાદામાં રહેવાથી સઘળા સદગુણની વૃદ્ધિ થઈ, અંતઃકર્ણ નિર્મલ થઈ, ઉત્તરોત્તર સત્ય જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થઈ, નિસ્તેજ થયેલા આર્યોની પ્રાપંચીક સામાજીક રાજકીય અને ધાર્મિક એ ચારે સ્થિતિ, પુનર્પિ ઉત્તરક્રમ થઈ, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારેની સિદ્ધિ નીશ્ચય થશે.

૧૩ “જો કશાપી સત્ય કર્મ કરી વ્યવહાર ચલાવતા દલિદ્રતાનું માહા કષ્ટ આવી પડે તો પણ મનથી અસત્ય કર્મ કરવા સારુ કોઈ સમયે પણ સંકલ્પ થવા દેવો નહીં.” એવી રીતે મનુ ભગવાને મનુ

સ્મ્રાતિના અ. ૪ ના શ્લો. ૧૭૧ માં કહ્યું છે.

આવી રીતે કેવલ સસતાથી વર્તવાની ઇચ્છા, અપરીમિત ત્રષ્ણાવાળા પુરુષોને કદાપી થતી નથી, અને તે પોતાના સ્વાર્થ સારુ પોતે ધાર્મિક ગણાયલો છતા, અનેક પ્રકારના કપટ છલ્લભેદ અને, વિશ્વાસ-વાત કરવામાં તેના ઇષ્ટ માનેલા દેવનો પણ ભય રાખતા નથી તેને કરી તેમનું અંતઃકરણ સદા મલીન રહેવાથી અસસ અને અયોગ્ય કર્મો અધિક કરવાને પ્રવર્તે છે. તેથી તેવા પુરુષોને સસ અને સનાતન ધર્મ આપ્રિય લાગી. તે ધર્મની મર્યાદામાં રહેનારા સ્ત્રિપુરુષોનો સમાગમ નહીં કરતાં ઊલટો તેમનો ઘણા મનુષ્યો તીવ્રસ્કાર પણ કરેછે, અને તેમ કરવાથી અંતે પરલોકમાંતો વિનાય થાય એમાંતો સંશય નહીં પણ તેવા સ્ત્રિપુરુષને આ લોકમાં પણ મોટું વેહેલું કોઈ પણ જાતનું દુઃખ પ્રાપ્ત થયા વિના રહેતું નથી, અને તેમ થવા છતાં પણ અજ્ઞાન રૂપી અંધકારને લીધે સાવધ થઈ, સસ માર્ગે ચાલવાની વૃત્તિ થતી નથી.

૧૪ વઢી જાણે અજાણે કોઈ સમયે અલ્પ પાપ થયું હોય તો તે વિશે મનુસ્મ્રાતિના અ. ૮ ના શ્લો. ૧૬ માં એવું કહ્યું છે જે “પાપ કર્યા પછી માત્ર એમ કેવું જે હવેથી હું પાપ કરીશ નહીં, એથી પાપનું નિવારણ થઈ શકતું નથી, અને આગલ વઢી પાપ કરવાની વૃત્તિ બંધ પડતી નથી. માટે પાપનું નિવારણ માત્ર સસ અંતઃકરણથી પુર્ણ પશ્ચાતાપ કરી ફરી કોઈ

પણ સમયે કોઈપણ જાતનું-પાપ મન,વચન, અને કર્મથી નહીં કરે તોજ, કરેલા પાપનું નિવારણ થઈ શકે છે.”

एवी रीते मनु स्म्रातिमां स्पष्ट कक्षा छता सांप्रत काळमां विप्रित वर्तणुक थायछे. ते सघळाना जाण-वामां छे. हालमां पापनुं प्रायश्चित कांइ पण दान बर्म अथवा कोइ पण जातनी कांइ शारीरिक क्रिया कीधार्थी थइ शके छे, अने तेथी पापनुं नीवारण थाय छे, एवुं अल्पज्ञानी अने भोळाजनो पोते स-मजेछे; अने प्रायश्चित करावनारा पण एवी रीते पोताना आश्रितजनोने बोध करवानो घणो खरो अभ्यास पड्यो छे. तेणे करी उत्तरोत्तर पाप अधिक करवानो एक शुलभ मार्ग अज्ञानी अने मलीन अंतःकर्णना स्त्रिपुरुषोने थइ पड्योछे.माटे उत्तम वीवेकी अने सत्य मार्गे जवानी इच्छा राखनारा स्त्रि अने पुरु-षोयेतो उपर मनुभगवाने कक्षा प्रमाणे वर्तवानो द्रढ निश्चय राखवो. अने तेथीज नीरंतर अंतःकर्ण शुद्ध रहेशे. एटलुं कही आजनुं व्याख्यान समाप्त करीये छइये. संवत् १९४२ ना जेष्ठशुद्ध ४ रबीवार.

પ્રકરણ ૮ મું.

જ્યારથી માત્ર દાંભિક ભક્તિ કરવાનો પ્રચાર આપણા ઘણા સારા ભાવિક ભોળા પણ કપટી આર્ય બંધુમાં ચાલ્યો છે. સારથી સત્ય અને સનાતન ધર્મનો લોપ થવા માંડ્યો છે. તેણે કરી સત્ય બોલી અને સત્ય

કર્મ કરી સસ્ય વર્તણુક કરવા તરફ જરા પણ લક્ષ્ય આપતા નથી એટલુંજ નહીં, પરંતુ તેવા ઉપલબ્ધ ભક્તિ કરનારામાંથી કેટલાએક એવું સ્પષ્ટ કહેછે જે, સંસાર જુઠો છે અને પ્રપંચી છે માટે તેમાં વ્યવહારના કાર્યો કરવા સારુ કેટલુંએક સાચુજુઠુ કરવાની અગત્ય પડેછે માટે તેમાં મોટું પાપ નથી. એવા અલ્પ પાપ શ્વરની ભક્તિ કરવાથી નિવારણ થશે, એવો મિથ્યા નિશ્ચય કરી, કપટ અને છલ્લભેદ મર્ણ પર્યંત કર્યા કરે છે. તે માટે આ પ્રસંગે એ વીષે અતિ પ્રાચિનકાળના નિસ્પ્રહિ અને કેવલ સ્વાર્થ રહિત પરમાર્થની શુભ ઇચ્છા વાળા મહારાષ્ટ્રીઓએ કેવી સુચના કરી છે. તેનો વિચાર કરીએ.

૧૫ સસ્યતા વિષે, તૈત્રિય ઉપનિષદ, મંદુક અને સાંડીલ્ય ઉપનીષદ તથા મહા નિર્વાણ તંત્રમાં એવું કહ્યું છે જે, સસ્ય બોલવાનો નિરંતર અભ્યાસ રાખ્યાથી અંતે પોતાના કાર્યમાં જય થાયછે. તે અસસ્યથી થતો નથી. પરંતુ તે સસ્યતા મન, વાણી અને કર્મ એ ત્રણેમાં યથાર્થ રીતે રાખવી. સસ્યતા કર્તા કોઈ પણ ધર્મ અથવા નિતિ અધીક ઉત્તમ નથી. અને અસસ્યના કર્તા અતિ મોટું બીજું કોઈ પાપ નથી. એ કારણ માટે સર્વ મનુષ્ય પ્રાણીને સસ્યતા દ્રઢ આગ્રહથી સર્વે કાર્યોમાં નિરંતર રાખવાની અવશ્ય અગત્ય છે. સસ્ય ભક્તિ સસ્યતાથીજ જળાઈ આવે છે. આપણા શુભ કર્મોની શુભ અસર સમતાથીજ થઈ શકે

છે. સત્યતા વિના કોઈપણ વસ્તુ અધિક ઉત્તમ નથી.”

एवी રીતે સત્યતાથી વર્તવાનો અભ્યાસ રાખ્યાથી સર્વ મનુષ્યપ્રાણીમાં પરસ્પર સ્નેહ અને પ્રિતીની વૃદ્ધિ થઈ, સઘડાને ઉત્તમ લાભ થઈ, દિર્ઘ કાલસુધી ટકી શકે એવી ઐક્યતા થઈ શકેછે તે છતાં ઉપર કહેલા શુભ શિક્ષાના વચનો ઉપર હાલના ધર્માધિકારી અને તેમના શેવકો, લક્ષ નહીં રાખવાથીજ, સત્ય અને સનાતન ધર્મનો લોપ થયો છે, તેથી ઉત્તરોત્તર આપણી સ્થિતિ અધમદસામાં આવતી જાય છે. તે છતાં અજ્ઞાન અથવા વિષય ભોગની અપરીમિત વ્રણાને લીધે તે જાળવામાં આવતું નથી.

૧૬ વઢી સત્યતાથી અને સર્વ કાર્યોમાં સત્ય ન્યાયથી ચાલવા વિષે મનુસ્મૃતિના અ. ૮ નાં શ્લો. ૧૫ માં એવું કહ્યું છે જે, “સત્યતાથી ચાલવાનો નીરંતર અભ્યાસ રાખવો, સત્યન્યાયનો સાગ કર્યાથી, સત્ય ઇચ્છાનો નાશ થાય છે, અને સત્યન્યાય રાખવાથી, શુભ સત્ય ઇચ્છાની રક્ષા થઈ શકેછે. તે માટે સત્યન્યાયનો, કદાપી ભંગ થવા દેવો નહીં. એવી રીતે લક્ષ નહીં રાખવાથી સત્યન્યાયનો ભંગ થાયછે. અને સત્ય ન્યાયનો ભંગ થયો એટલે આપણા સઘડાનું અશુભ થયું.”

નિષ્પક્ષપાત રીતે પરીક્ષા કરી સત્યમાર્ગે જવાની ઇચ્છા રાખનારા ગ્રહસ્થાને મનુસ્મૃતિમાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સઘડું સ્વઅનુભવથી સત્ય જણાઈ તેથી નીરંતર

સત્યતાથી સત્ય ન્યાયે વર્તવાને પ્રયત્ન કરેછે. પણ જે દાંભિક ભક્તિવાળા અને કેવલ સ્વાર્થ ઉપર દ્રષ્ટિ રાખી, વર્તનારા સ્ત્રિપુરુષો છે, તેતો અજ્ઞાનરૂપી આ-વૃણને લીધે તેમનાથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કેવલ સ-ત્યતાથી નહીં વર્ત્યાથી તેમણે અનેક કષ્ટ અને વિપ્રિત પરીણામો સહન કર્યાં છતાં તેમનું સત્ય કારણ તેમને નહીં જણાઈ પુનર્પી સત્યન્યાયથી વર્તવાની ઇચ્છા થતી નથી. પણ ઉલ્ટા અસત્યપણે ઉત્તરોત્તર અધિક વર્તતા જાયછે. તેથી અંતે તેમની સર્વસ્વ હાની થાયછે.

૧૭ મહાભારતના અનુસાસન પર્વના અ.૧૧૬ અને ૫૭-૧૭શ્લોકો. અને ૧૮ માં એવું કહ્યુંછે જે કોઈ પણ પ્રાણીને દુઃખી કરવું નહીં ઇટલે મન, વચન, અને કર્મ એ ત્રણેથી કોઈ પણ પ્રાણીને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય એવી રીતે કોઈ પણ સમયે વર્તવું નહીં. સત્ય દયાનો ધર્મ એજ છે જે મન, કર્મ, અને વચનથી સ-ઘળા પ્રાણીનું મળું થાય એવીજ રીતે વર્તવું, તેથી અંતઃકર્ણ નિર્મલ થાય છે. ઇટલુંજ નહીં. પણ સત્ય ભક્તી અને સત્ય ઇશ્વર સેવા પણ તેજ સમજવી. તેજ આપણું બલ અને તેજ આપણો પરમ મિત્ર છે. અને તેજ સઘળા શુભ અને પરમસુખનું સાધન છે.”

આ ઉપરથી નિષ્પક્ષપાતી સત્યશોધકોને તો સ્પષ્ટ જણાશે જે, જ્યારે સર્વ મનુષ્ય પ્રાણી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સઘળા મનુષ્યમાં ન્યાત, જાત, દેશ, અને જા-તીરના વર્ણ વિગેરેનો ભેદ નહીં ગણતા એક નિષ્ઠાથી

સઘઝામાં ખ્રાતૃભાવ રાખી તેમનું ભલું કરવું એજ પરમ ઉત્તમ પુજા, અને ભક્તી સમજી વર્તે તો, એક્યતા કેવી દ્રઢ થાય, અને સર્વે કાર્યોમાં પરસ્પર અતી ઉત્તમ લાભ થયા વિના સ્હેજ નહીં. પરંતુ સાંપ્રતકા-
ઝની આપણા ઘણા આર્યબંધુની ડલડી રીતી છે. તે પોતપોતાના ઇષ્ટ માનેલા દેવની ભક્તી પુજા સેવા ઉ-
પલક કરતા જણાય છે. અને તેને અર્થે દ્રવ્યનો પળ
ખર્ચ કરેછે. પરંતુ પોતાના સગા સંબંધી ન્યાત, જાત
અથવા દેશ બાંધું તેમની સાથે કેવળ પોતાના સ્વાર્થને
અર્થે કપટ, અને હઠભેદથી વર્ત્યાથી પરસ્પર કુસંપ
અને કલહની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થતી જાય છે. અને
તેથી અંતે વિનાશ થાય છે.

૧૮ વઢી પરસ્પર સ્નેહ અને પ્રીતી ઉત્પન્ન થઈ,
અંતઃકર્ણ શુદ્ધ થવાના વચનો ઘણાછે. તેમાં વિષ્ણુ
પુરાણના અ.૧ શ્લો. ૧ તથા ૨૧ માં એવું કહ્યું છે
જે, સત્યમાર્ગે જનારા મનુષ્યને તો સત્યતા એજ પો-
તાનું બઢછે. આપણી સાંથે કોઈ ઘાતકી રીતે વર્તેલું
હોય તોપણ, તેને તેવો દુષ્ટ બદલો આપવો નહી, પણ
ખાપને બદલે શુભ આશીરવાદ આપવાની ટેવ રા-
ખવી એવું મનુસ્મૃતિના અ. ૬ના શ્લો. ૪૭ માં કહ્યું
છે. જે અતી ઉત્તમ ગુણી પુરુષ છે તેની વૃત્તિ નીરંતર
ભલું કરવાનીજ હોયછે તેને શત્રુતાનો વિચાર કોઈની
સાથે હોતો નથી. તે ઇટલેસુધી જે કોઈ તેનો નાશ
કરવાની તૈયારીમાં હોય, તે સમયે પણ તેનું ભલું ક-

રવાની રચ્છા રાખે છે. જે પ્રમાણે ચંદનનું શાઢ હોય તે કપાઈ નીચે પડતા સમયેપણ તે કાપનાર દુષ્ટ મનુષ્યને પોતાની અતિ ઉત્તમ સુગંધ આપેછે. એવી રીતે હિતોપદેશમાં કહ્યું છે.

એવી રીતે અતિ પ્રાચિનકાળમાં આપણા આર્ય-બંધુ પરસ્પર સ્નેહ અને પ્રિતિથી વર્તતા હતા માટેજ અતિ દ્રઢ સંપ અને ઐક્યતા થઈ તેમની પ્રાપંચિક, સામાજીક રાજ્યકીય સ્થિતિ અતિ ઉત્તમ થતી હતી. ઇંદ્રલુંજ નહીં પણ અંતઃકર્ણ નિર્મલ થવાથી સત્ય અને સનાતન ધર્મની મર્યાદામાં રહી અંતર આત્માની સ્ફુર્ણાથી અતિ ઉત્તમ ધાર્મિક સ્થિતિ થવાથી કૈવલ્ય મોક્ષને માર્ગે જઈ મનુષ્યા દેહ ધર્યાનું પુર્ણ સાર્થક કરી લેતા હતા.

૧૯. રામાયણમાં કિષકીન્ધ કાંડના અ. ૪૩ ના શ્લો. ૨ માં એવું કહ્યું છે જે, “ઋષીઓએ વધ, ચોરી, મદ્યપાન અને બીજાં પાપોને સારુ પ્રાયશ્ચિત કહેલું છે. પરંતુ જે મનુષ્યને કોઈયે કાંઈ ઉપરકાર કર્યો હોય તેના ઉપર અપકાર કરવાથી જે પાપ લાગે છે તે કોઈ પણ પ્રાયશ્ચિતથી નીવારણ થઈ શકતું નથી.

એવી રીતે અતિ પ્રાચિનકાળમાં અપકારનું અતી મોટું પાપ ગણી નિરંતર સાવધાનપણે રહી કોઈના પણ કીધેલા ઉપકારના ઓશીગણ થવાથી, અતિ નીકટની મીત્રતા થતી હતી. અને હાલતો એવા પાપ.

નો બોધ નહીં મળવાથી કેવળ પોતાના સ્વાર્થ ઉપર દ્રષ્ટી રાખી, પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનારાનું પળ મુંઢું કરવાને વિચાર કરતા નથી તેથી કુસંપ અને પરસ્પર વિરોધની વૃદ્ધિ થતી જાય છે.

૨૦ “કોઈનું પળ મળું અથવા કલ્યાણ કરવા ને કદી પળ વિસરવું નહીં. જે સ્ત્રિપુરુષ અલ્પ મન અને વિચારના છે, તે એવું કહેછે જે, આ મનુષ્ય આ પળા કુંડુંવનો છે ? પરંતુ જે દીર્ઘબુદ્ધિ અને ઉદાર મનના છે, તે તો સઘળા મનુષ્ય પ્રાણી ઉપર સમાન ભાવ અને પ્રિતિ રાખે છે, જે મનુષ્ય પોતાના અંતઃ કરણથી કોઈને પળ પીડા કરવાની ઇચ્છા અથવા કલ્પના કરતો નથી, પળ સઘળાનું પોતાની શક્તિ પ્રમાણે મળું કરવાને નીરંતર પ્રયત્ન કર્યા કરેછે, તેને-જ અતિ ઉત્તમ નીરંતરનું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.” એવી રીતે તૈત્રીય ઉપનીષદમાં શિક્ષાવલીમાં અને હિતોપ-દેશના અ. ૧ ના શ્લો. ૭૯ માં અને મનુસ્મૃતિના અ. ૫ના શ્લો. ૪૬ એ વિના મહા ઉપનીષદ વિગરે સત શાસ્ત્રોમાં શુભ ઉપદેશ કરેલા છે. અને એ પ્રમાણે પુર્વે સર્વે આર્યજનો વર્તતા હતા માટેજ અતિ ઉત્તમ સુખ ભોગવતા હતા.

પરંતુ હાલના સમયે આપણે અનુભવ ઉપરથી જ-ણાય છે જે, કુંડુંવના મનુષ્ય ઉપર પળ દ્રઢ સત્ય પ્રિતિ આપણા આર્યબંધુઓ રાખતા નથી, પરંતુ ઘણા અલ્પ જ્ઞાની પુરુષ અને સ્ત્રિયો, અતિ અકુચિત બુદ્ધિ-

થી અને પ્રમાદને લિધે, પોતાના કુટુંબી સાથે કદા-
પી પ્રિતિ દર્શાવે તોપણ તે ઉપરની દાંભિક હોય છે.
અને અંતઃકરણ કેવળ મલીન હોવાથી અંતરમાં દ્વેષ-
નોજ સદા નીવાસ હોયછે, તેણે કરી સત્ય સ્નેહ અને
એક્યતા થતી નથી, જ્યારે એ પ્રમાણે સમીપ કુટુંબીમાં
જીવામાં આવે છે. તો સઘળા આર્યજનોમાં સમાન
ભાવ રાખી ભ્રાતૃભાવથી, વર્તવાની ઇચ્છાનો તો મં-
ભવ છેજ નહીં. તેણે કરી સ્વાર્થ અને પરમાર્થ એ બે-
ઉની અંતે હાની થઈ, શત્રુ અધીક ઉત્પન્ન થવાથી
ઉત્તરોત્તર આર્યવંધુ નિસ્તેજ થતા જાય છે, તે લક્ષ-
માં આવતું નથી, એજ હાલની પુનરાવૃત્તિના કાઠ
ચક્રનો નિયમ છે.

સંવત ૧૯૪૨ના અષાઢ શુદ્ધ ૧૦ રવીવાર.

પ્રકરણ ૯ મું.

હાલના સમયમાં આપણા આર્ય વંધુઓમાં દાન
અને ધર્મ કરવાનો પ્રચાર ચાલેલોછે તે કેવળ વિવે-
ક રહીત, અને પુર્વેના સત્ય ધર્મની આજ્ઞાનું ઉલંઘન
કરીને કરવાનો અભ્યાસ ચાલતો જણાય છે, માટે
આ પ્રસંગે પ્રથમ આપણા સસ્ય શાસ્ત્રમાં દાન અને ધર્મ
કરવાની આજ્ઞા કેવી રીતની કરેલી છે. તેનો વિ-
ચાર કરીયે.

૨૧ સાંન્ડીલ ઉપનીષદના અ૦ ૨ અને મનુ-
સ્મૃતિના અ૦ ૪ના શ્લોક ૩૨માં એવું કહ્યું છે જે

“ शुभ कर्मथी संपादन करेलुं जे धन अने धान्यादीक वस्तु तेनुं दान अनाथ, अशक्त, अने आश्रय बीनाना पात्र मनुष्यने केवल शुभ इच्छाथी करवुं. ते दान पोतानी शक्ति प्रमाणे तेवा साधु, ब्राह्मण, अथवा कोइ पण मनुष्य प्राणी जे निराधार अने दान करवा योग्य होय, पछी ते संप्रदाय धर्म विरोधी होय तो पण तेने करवुं. पण जे पोताना संबंधी जेने बीजा कोइनो आश्रय नही होवाथी, पोतानाज आधार उपर होय तेमनुं प्रथम पोपण, बीगरे करी तेथी धन धान्यादिक अधीक होय तो, बीजाने दान धर्म करवुं. एवी रीते पोताना धन अने धान्य मांथी कांइक भाग जे मनुष्यदान करवाने पात्र होय तेमने सारु राखवो.

एवी रीते प्राचीन काळमां दान अने धर्म करवानी योग्य आज्ञा छता, सांप्रतकाळना घणा धर्माधिकारी अने तेमना शेवको दान धर्म करवा अने कराववाने पोतानी बुद्धिनो सत्य उपयोग करी, विवेकथी दान धर्म करता नथी; परंतु घणा खरा पोतानी कीर्ति अने माननी वृद्धि थवाना हेतुथी, अयोग्य रीते पोताना द्रव्यनो खर्च करेले. केटलाएकने पात्र अपात्र जोवानो विवेक होतोज नथी; परंतु जे कोइ साधु तथा फकीर बिगरेनो वेश धरी दान मागे अथवा कोइ पण देवने नीमिते धन, धान्य, अने वस्त्र अलंकारादिक मागेतो ते नीयम प्रमाणे आप्या क-

રેછે વીજા કેટલાએક પોતાના માની લીધેલા ગુરુને
 એવી રીતે ધનધાન્ય અને વસ્ત્ર અલંકારાદીક આ-
 પ્યાર્થી ધર્મ થયો એમ સમજે છે. પછી તે ગુરુ ગમે તે
 અયોગ્ય માર્ગે તેના દાન કરેલા ધન ધાન્યનો ઉપ-
 યોગ કરે તોપણ તેના ઉપર લક્ષ નહીં આપતા, અંધ
 પરંપરાને માર્ગે જઈ પોતે વ્યર્થ સ્વર્ચ કર્યા છતાં, તેથી
 પુન્ય માનેછે. એ સઘડાનું કારણ ગુરુ લોભી અને
 ચેલા લાલચું એજ છે. એવા કેવળ સ્વાર્થી ગુરુને સસ
 અને સનાતન ધર્મનું જ્ઞાન નહીં હોવાથી, વિષય ભો-
 ગની અપરીમિત ત્રણાને લીધે પોતાના ભાવિક અને
 ભોળા સેવકોનું દ્રવ્ય હરણ કરવાના વિચાર નિરંતર
 કરી તેવા માર્ગે ઉત્પન્ન કરેછે. અને સેવક પણ તેવા
 ત્રણાવાળા તેથી તેમનાથી સનાતન ધર્મની મર્યાદામાં
 રહી શકાય નહીં, માટે એવી રીતના દાંભિક ગુરુના
 ફાંસામાં પડી વ્યર્થ પોતાના ધન, ધાન્યાદિકનો સ્વર્ચ
 કરી, પોતે દ્રવ્યાદિકના સંકોચના કષ્ટ પણ કોઈ
 સમયે સહન કરેછે. એવી રીતે સાંપ્રતકાલમાં ધર્મ સં-
 વંધી કેવળ અજ્ઞાન છે. માટેજ કલિયુગ કેહેવાય છે. એમ
 છતાં કોઈ સ્વાર્થ રહિત આચાર્ય, અને નિષ્કામ વૃત્તિ
 વાળા પવિત્ર પુરુષો માત્ર પરમાર્થના હેતુથી, પુર્વેના
 મહારૂપીના વચનોનો બોધ કરશે તો તેથી નિશ્ચય
 પુનરાવૃત્તિના નિયમ પ્રમાણે કલિયુગમાં સતયુગનો
 પ્રવેશ થયા વિના રહેશે નહીં.

૨૨ વળી ઉપર કહેલા સસ શાસ્ત્રમાં કેવળ પ-

રોપકાર બુદ્ધિના કપાલુ રૂપી અને મુનીઓએ, એવો શુભ ઉપદેશ કર્યો છે જે “કેવલ સ્વાર્થ થવું નહીં. સ્વાર્થની જે ઇચ્છા તેજ, જે જાતના મહા કષ્ટનું મુલ છે, માટે સ્વાર્થની ઇચ્છાને નિરંતર લક્ષ રાખી દાવેલીજ રાખવી. ઈશ્વર સત્તાથી જે આપણા પોષણ સારુ નિર્માણ થયું છે, તેને માટે અપરીમિત આતુરતાથી પ્રયત્ન કરવું નહીં. પ્રાણીનો જન્મ થયો એટલે તેની માતાના સ્તનમાંથી દુધ ઉત્પન્ન થાય છે.”

હાલના સમયમાં જોતા જે અતિ ધાર્મિક કેહેવાય છે તેમાંથી ઘણાને અતિ ઘણો સ્વાર્થ હોય છે. તેમને કેવલ સ્વસ્વાર્થને લીધે માતા પિતા ભ્રાતૃ પુત્ર પુત્રી, ભગોની વિગેરે ઉપર અપ્રિતિ ઉત્પન્ન થઈ, તેની કાંઈ પણ દરકાર નહીં રાખતા, સઘલો સ્વાર્થ પોતે સ્ત્રિ, અને માત્ર તત સંબંધી જનોમાંજ રહેલો હોય છે. તે વિના એવીજ રીતે ઘણું કરી કેટલાક ધર્મ રહિત કેવલ પશ્ચિમ દેશની દોષિત કેલવળીની સત્તાવાળા સ્ત્રિ પુરુષો સાંપ્રતકાલમાં વર્તતા જણાય છે. એ સઘલા કારણને લીધે, આપણા આર્ય વંધુની હાલની પ્રાપંચિક, સમાજીક રાજકીય, અને ધાર્મિક એ ચારે સ્થિતિ, અતિ અધમ દશામાં આવી છે.

મનુસ્મૃતિના અ. ૭ શ્લો. ૪૯ અને હીતોપદેશમાં અતિ ઉપયોગી અને અગત્યના વચન કહ્યા છે. “તે એવી રીતે જે સસ વિવેકી અને બુદ્ધિવાન છે, તે પોતાના દ્રવ્યનો સર્વ વીજાના કલ્યાણને અર્થ કરે છે

ઘટલુંજ નહીં, પણ કોઈ અગત્યના પ્રસંગે પોતાનો દેહ પણ અર્પણ કરેછે. અને તેવા પુરુષ શરીર અને દ્રવ્ય એ બંને નિશ્ચય નાશવંતછે, એમ સમજી કાંઈ શુભ હેતુ સારુ તેનો સર્વ થાય તો તેની ચિંતા રાખતા નથી. ઘટલું નિરંતર લક્ષમાં રાખવું જે આપણા નાશવંત શરીર અને આપણા સદગુણ એમાં અતિ ઘણો ભેદછે શરીરનો ક્ષણવારમાં નાશ થઈ જાયછે. પણ સદગુણની કલ્પના અંતઃસુધી રહેછે.”

હાલના ધર્મશ્રદ્ધા થયેલા આર્ય વંધુઓ, ઉપર કહેલા પરમ પવિત્ર સુવોધના વચનો પ્રમાણે અતિ આગ્રહથી વર્તે તો અતિ ઉત્તમ પ્રકારની ઐક્યતા થઈ પરસ્પર સ્નેહ અને પ્રિતિની વૃદ્ધિ થઈ, અતિ ઘણો સર્વને લાભ નિશ્ચય થઈ, કલીયુગમાં સતયુગ પ્રવર્તવાનો સમય સમીપ આવે.

૨૩. આ વાસ્ય ઉપનીષદના અ-૬ અને સાન્ડિલ્ય ઉપનીષદના ૧ અધ્યાયમાં એવું કહ્યું છે કે “જે વસ્તુ વીજાનીછે, તે પોતાને પ્રાપ્ત કરવાની અપેક્ષા અથવા ત્રણા રાખવી નહીં, વળી ચોરીના કર્મ કરવાથી, વિરક્ત રહેવું. ઘટલે કોઈ વીજાની કાંઈપણ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાને મન, વચન, અથવા શરીર એ ત્રણમાંથી એકેથી કોઈ પણ જાતનું કર્મ કરવાથી વિરક્ત રહેવું.”

એ સઘળા શુભ વાક્યો, લઘુકાળ સુધી ટકી શકે એવી ઐક્યતા તથા પરસ્પર સ્નેહ અને પ્રિતિની સઘળા

મનુષ્યપ્રાણીમાં વૃદ્ધિ કરનારા છે. હાલ જે પરસ્પર દ્વેષ અને ગુપ્ત શત્રુવટ પ્રાપ્તિ, સામાજીક, રાજ-કીય, અને ધાર્મિક એ ચારે કાર્યોમાં કરવાનો પ્રચાર અતિ ઘણો ચાલેલો છે, તેનો પ્રતિબંધ કરવાના એજ શુભ સાધનો છે. માટે સઘળા મનુષ્યપ્રાણીઓને એ પ્ર-માણે વર્તવાની અવશ્ય અગત્ય છે.

૨૪ જે પ્રતિષ્ઠા, તારાં પોતાનાં શુભ કર્મ અને પુરુષ પ્રયત્નથી પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમજ માત્ર ઇચ્છા રા-ખ, અને તેથી જેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય તેમાં જ સંતોષ પામવો, એવું વિષ્ણુ પુરાણના અ. ૧ અને ૧૧ ના શ્લો. ૨૨ અને ૨૯માં કહેલું છે.

એવી રીતે સાંપ્રતકાળના આર્ય વંધુ વિવેકથી વ-ર્તેતો, કેવી રીતનો આનંદ રહી લાભ થાય. એનો બુદ્ધિવાન પરુષો વિચાર કરશે તો તેમને જણાઈ આ-વશે માટે એ વિશે આ પ્રસંગે અધીક વોલવાની અ-ગત્ય નથી.

૨૫ વહ્ની મનુસ્મૃતિના અ. ૧૧ ના શ્લો. ૯-૧૦ માં એવી આજ્ઞા કરી છે જે, “સદા સંતોષ રા-ખી ત્રપ્તિ રાખવી. સંતોષ એટલે ગમેતેવું સુખ અથવા દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તો પણ તેથી અપરીમિત હર્ષ અને શોક નહીં થતાં, પ્રથમનો કેવલ શુભ અને નિર્મલ સંતોષ અક્ષય રહે. કાંઈ પણ વસ્તુ અથવા પદાર્થની ઇચ્છા રાખી, તે પ્રાપ્ત થયા પછી, તેનો ઉપભોગ ક-ર્યાથી પુર્ણ સંતોષ અને શાંતિ થતી નથી, પરંતુ ઉ-

લટું જે પ્રમાણે અગ્નિમાં ગ્રત નાંચ્યાથી અગ્નિ છંટાતો નથી, પણ અધિક પ્રદીપ્ત થાય છે. ” તદ્વત ત્રણા વઢીઠ થાય છે. ”

આ ઉપર કહેલી શુભ સુચના ઉપર, હાલના સમયમાં માનાસિક જ્ઞાનવાળાં સ્ત્રિ પુરુષોનું લક્ષ કાંઈજ નથી, તેથી તે વિષય ભોગના પદાર્થો અને વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા સારું, યોગ્ય અને ઘણા સ્વરા અયોગ્ય રીતે પણ પ્રયત્ન કરી, વિષય ભોગ જેમ વનેતેમ અધિક ભોગવતા જાય છે. અને જેમ જેમ વિષય ભોગ અધિક ભોગવતા જાય છે, તેમ તેમ પુનર્પી તેવાજ વિષય ભોગ ભોગવવાની ત્રણા અધિક વઢીઠ થતી જાય છે. તે એટલી જે, પોતાના વિષય ભોગની ઇન્દ્રિયો અસક્ત થઈ તે ભોગ ભોગવવાને અસમર્થ થાયછે, તો પણ તેની અંતરમાં ત્રણા અશક્ત નહીં થતાં ડલટી વઢીઠ થવાથી, તે વિષય ભોગના વિચાર નિરંતર અંતરમાં કર્યા કરી, માનાસિક વિષયભોગ ભોગવે છે તેણે કરીને અયોગ્ય ત્રણા અપરીમિત વઢીઠ થયા પછી જ્યારે સ્થૂઠ્ઠ દેહનો સાગ થાય સારે સૂક્ષ્મ દેહથી તે મનની ત્રણા કેટલાએક કાઠ સુધી ભોગવતાં છતાં તેથી શાંતિ થતી નથી માટે પુનર્પિ જન્મ મર્ણને પ્રાપ્ત કરવો પડે છે માટે વિવેકી અને જ્ઞાની પુરુષોએ તો નિરંતર વિષયભોગના પદાર્થોથી વિરક્ત રહી જેમ વને તેમ તે ન્યુન ભોગવવાની ઇચ્છા રાખવી

એજ ઉચિત છે.

સંવત્ ૧૯૪૨ના આષાઢ શુદ્ધ ૧૧ રવીવાર.

પ્રકરણ ૧૦મું.

આપણા આર્યવંધુની પ્રાપંચિક, સામાજીક, રાજકીય, અને ધાર્મિક એ ચારે સ્થિતિ ઉત્ક્રષ્ટ થઈ, એ સઘળામાં અતિ ઉત્તમ લાભ થવાના જે મુખ્ય સાધનો, આપણા અતિ પ્રાચિન ગ્રંથોમાં કેવલ પરોપકારી અને ક્રપાલુ મહા રૂપીઓએ દર્પાવેલા છે. તેનો વિચાર આ પ્રસંગે કરીયે.

૨૬ સાંકલિય ઉપનીષદનો મં. ૧ અને ભગવતગિતાના અ. ૨ ના શ્લો. ૫૬માં એવી આજ્ઞા કરી છે જે. વિવેકી પુરુષે મુખ્યત્વે કરી ધિર્યતા દૃઢ કરવાનો અભ્યાસ રાખવો, એટલે નિરંતર સર્વકાલમાં એટલે સુખ અને દુઃખના સમયે, એટલે જે સમયે દ્રવ્યનો અથવા અતિ પ્રિતિવાળા સગા અને સ્નેહીનો નાશ થાય, તે સમયે દૃઢ ધિર્યતા રાખી અપરીમિત શોક નહીં કરતાં સસ્ય વિવેકથી વર્તવું; અને કદાપી એકાએક અતુલ્ય દ્રવ્યાદિકનો લાભ થાય તે સમયે પણ, મનને ચલિત થવા દેવું નહીં; પણ પુર્વવત મનની સામ્યાવસ્થા રાખવી. અને નિરંતર ચિંતા, ભય, અને શત્રુતા એ ત્રણેનો મનમાં પ્રવેશ થવા દેવો નહીં. અને પોતાની સસ્ય વર્તણૂક ઉપર નિરંતર વિશ્વાસ રાખી વર્તવું. ”

આ ઉપરથી વિદ્વાન અને કેવલ સત્ય શોધકોને તો સ્પષ્ટ જણાશે જે, એવી રીતે સુખ અને દુઃખના સમયે સનાતન ધર્મનું લક્ષણ જે ધિર્યતા તેને દ્રઢ રાખી, મનમાં ચિંતા, ભય, અને શત્રુતા એ ત્રણેનો પ્રવેશ થવા નહીં દેવાથી, પોતાના વ્યવહારીક અને ધાર્મિક એ બંને કાર્યોમાં અતિ ઉત્તમ રીતે લાભ કરી શકાય એટલું જ નહીં પણ શરીર અને મનની આરોગ્યતા રહી સઘળાં કાર્યો ઉત્તમ રીતે કરવાને આગલ પળ હિમત આવેછે. અને તેવી રીતે નહીં વર્તી ભય, અને ચિંતાને આધિન થઈ, પોતાના સંબંધી, અને સ્નેહી વીગરે સાથે શત્રુતા કરી, ધિર્યતાનો ભંગ થવાથી, સઘળાં કાર્યોમાં સર્વશ્વ હાની થયા વિના રહેતી નથી માટે એ ઉપર લક્ષ રાખવાની અવશ્ય અગત્ય છે.

૨૭ વલી મહારૂપીઓએ મનુસ્મૃતિના અ૦૨ ના શ્લો. ૧૬ અને વિષ્ણુપુરાણમાં એવું કહ્યું છે જે, મનુષ્ય પ્રાણી જે કોઈ પણ જાતનું પાપ કરે છે તે પોતાની ઇન્દ્રિયાઓને સ્વાધિન થઈ વિષય ભોગની અપરિમિત ત્રણા ઉત્પન્ન થયાથીજ કરે છે. તે માટે સદા સાવધપણે રહી પોતાની સઘળી ઇન્દ્રિયાઓને નીરંતર દ્રઢ આગ્રહથી, નીયમમાં રાખવી, અને તેમ કરવાથી, અંતે અધિક સ્થાઈક ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ક્રોધનો જે વિકાર તે અલ્પજ્ઞાની અને મુર્ખનો છે. જેનામાં એ વિકાર છે. તે કદાપી ઉત્તમ સત્ય વિવેકી અને સત્ય ઉત્તમ પુરુષ થઈ શકતો નથી.”

ઉત્તમ વિવેકી અને સત્ય શોધક પુરુષોને, સાંપ્રત કાલના અનુભવ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાશે જે, પોતાની પંચ ઇન્દ્રિયોને સ્વાધીન થઈ, અપરીમિત વિષય ભોગની ત્રણા ઉત્પન્ન થવાથી, સર્વસ્વ વ્યવહારીક અને ધાર્મિક એ બેઉ કાર્યોમાં દાની થાય છે. માટે ઇન્દ્રિયોને નીયમમાં રાખવાની અવશ્ય વીવેકી સ્ત્રિ પુરુષોને અગત્ય છે. ઇન્દ્રિયોને સ્વાધીન રાખી, નીયમમાં રાખવાનું મુખ્ય સાધન સત્વગુણી ભક્ષ અને પાન કરવાનો અભ્યાસ રાખવાની ભગવતગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને આજ્ઞા કરી છે. તે છતાં સાંપ્રતકાલના ઘણાં ધર્માધીકારીઓ તે ઉપર લક્ષ નહીં રાખતાં હતાં. ઘણા પોતાના ઇષ્ટ દેવોની પ્રસાદીને નામે, નાના પ્રકારના ભિન્ન ભિન્ન રસ ઉત્પન્ન કરી સગલી ઇન્દ્રિયોને પ્રવલ્લ કરનારા પદાર્થોનો ઉપયોગ વારંવાર કરવાને ઉત્તેજન આપે છે. તેથી હાલ કેટલે એક પ્રસંગે એવું જોવામાં આવે છે જે, કદાપી કોઈને દ્રવ્યનો સંકોચ હોય તોપણ; મોટા ઉત્સવને દીવસે કેટલીએક તેવી સામગ્રી મિથ્યા અભીમાનને લીધે દેવને નિમીત્તે કરી આગલ દ્રવ્ય સંકોચના અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ સહન કરવાં પડે છે. માટે જેને સત્ત્વ આત્મજ્ઞાન મેલવવાની ઇચ્છા છે, તેણે તો ભગવત ગીતામાં કહેલા ઉત્તમ પ્રકારમાં સત્ત્વ ગુણી ભક્ષ અને પાન નીયમીત કરવાનો અભ્યાસ રાખવાની અગત્ય છે.

૨૮ “આપણાં સઘઢાં કાર્યો જે આપણે ઉત્તમ વિવેકથી સચ્ચતાથી કરેલા છે, તે સઘઢાની સિદ્ધિ થઈ, તેમાં જય પ્રાપ્ત થયા વિના રહેતો નથી” એવું વિષ્ણુ પુરાણના અ. ૧૨ ના શ્લો. ૭૮ માં કહ્યું છે.

ઉત્તમ વિવેકથી અને સચ્ચતાથી કાર્યો કરવા સારુ, પોતાના મનના કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, અને મદ એ પંચ વિકારોને સ્વાધીન રાખવાની, પ્રથમ અવશ્ય અગત્ય છે.

૨૯ વઢી મનુ સ્મૃતીના અ. ૪ના શ્લો. ૧૩૯ માં એવી આજ્ઞા કરી છે જે “સદા સર્વદા પ્રિતિ ઉત્પન્ન કરે એવું અને મીઠું ભાષણ કરવાનો અભ્યાસ રાખવો. ખીન્નતા કોઈ સાથે રાખવી નહીં. અને વિના કારણ નીરુપયોગી ભાષણ કર્યા કરવું નહીં”

ઘણુકરી સઘઢાના જાણવામાં છે જે, કટુ અથવા કોઈને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય એવું ભાષણ કરવાથી અને વિના કારણ અધિક વોલવાની ટેવ પડ્યાથી, ઘણે પ્રસંગે સ્નેહનો ભંગ થઈ શત્રુતા ઉત્પન્ન થાયછે. એટલુંજ નહિ પણ તેથી ઘણા પૌષ્ટિક પરમાણુંઓનો લય થાય છે તે છતાં કેટલાએક ઉત્તમ માનસિક જ્ઞાનવાળા પુરુષો મિથ્યા અભીમાનને લીધે અથવા કાંઈ પણ પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ કરવા સારુ, ઉપર કહેલાં સચ્ચ વાક્યો ઉપર લક્ષ નહીં રાખતાં અયોગ્ય ભાષણ કરવાથી, ઘણે પ્રસંગે પોતાને, અને

બીજાને હાની કરે છે. એ વિદ્વાન અને સત્ય કુલીનને અતિ મોટું દુષણ છે.

૩૦ વઢી મહાભારતના અનુસાસન પર્વના અ० ૧૧૬ના શ્લો० ૫૬૯ અને હિતોપદેશના અ० ૧ના ૧૧-૧૨ શ્લોકમાં અગત્યનો જે બોધ કરેલો છે, તેનો વિચાર કરીયે. તેમાં એવું કહ્યું છે જે “ વિવેકી બુદ્ધિવાન સ્ત્રિ અને પુરુષોએ નીરંતર લક્ષમાં રાખવું કે; જે પ્રમાણે આપણો જીવ આપણે પ્રિય છે તે પ્રમાણે સઘડા જીવન પ્રાણીને પોતપોતાનો જીવ અતિ પ્રિય છે. માટે જેમ આપણા ઉપર બીજા મનુષ્ય શુભ ઇચ્છા રાખે એવી ઇચ્છા આપણે રાખીયે છડીયે, તેમજ આપણે પણ સઘડા જીવ પ્રાણી માત્ર ઉપર નીરંતર શુભ ઇચ્છા રાખવી. તેથી આપણે સદા સર્વદા આપણાં સઘડાં કાર્યો બીજાના કાર્યોની સાથે સરખાવી જોઈ, જેમ બને તેમ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે બીજાનું મહત્ત્વ અને કલ્યાણ થાય એવી રીતના શુભ કર્મો કરવાને પ્રયત્ન કર્યા કરવું, અને એવી રીતે સદા શુભ દ્રાષ્ટિ રાખી કોઈને સુખ અથવા દુઃખ કરવામાં પોતાની સાથે સરખાવી જોયાથી અને અતિ ઉત્તમ લાભ નિશ્ચય થયા વિના રહેતો નથી.’

એવી રીતે જે સ્ત્રિપુરુષ વર્તે છે, તેનું અંતઃકરણ ઉત્તરોત્તર નીર્મલ થઈ, તે બીજા સઘડા પ્રાણીની પ્રીતિ સંપાદન કરી શકે છે. તેથી તેમને આ લોકમાં ઉત્તમ લાભ પ્રાપ્ત થઈ, પરલોકના પણ ઉત્તમ સાધન કરવા

મળી તેમનું લક્ષ જાયછે તેણે કરી તેવા સ્ત્રીપુરુષોને, સત્ય મોક્ષનો માર્ગ અલ્પ શ્રમે મળી શકે છે. તેથી મનુષ્ય દેહનું સાર્થક થઈ અંતે કૈવલ્ય મોક્ષને પામેછે.

૩૧ શુભ સંસ્કારી થવા સારુ ધર્મજીજ્ઞાસુ સ્ત્રિ અને પુરુષોને, મહાપરોપકારી બુદ્ધિના રૂપી અને મુનીઓએ મૈત્રી ઉપનીષદમાં અને ત્રિયદારૂણ્ય ઉપનીષદમાં અને શ્રિક્રશ્ન ભગવાને ભગવતગીતાના અ. ૬ ના શ્લો. ૧૭ માં અતી અગત્યની જે સુચના કરીછે તે આ પ્રસંગે વિવેકી શ્રોતાજનો આગળ માંસિદ્ધ કર્યાથી નિશ્ચય લાભ થશે. તેમાં એવું કહ્યું છે જે—સાત્ત્વિક વૃત્તિવાળા અને નિરંતર સાત્ત્વિક કાર્યો કરનારા મનુષ્યો નિરંતર માંસ ભક્ષણ અને મદ્યપાન, તે વીનાં સઘડીં જાતની માદ્ય વસ્તુનો, અતી આગ્રહથી ત્યાગ કરેછે. વળી નીર્ગુણ ભક્ષ અને પાન કરવામાં પળ નીયમ રાખવો, અને સદગુણી કર્મ અને નિતિના ભોગે પળ મધ્યમ રીતે નીયમ પ્રમાણે ભોગવવા, તેમજ નિદ્રાપણ નિયમીતપણે લેવી. એવી રીતે જે સ્ત્રીપુરુષ ઉત્તમ વિવેકથી, વર્તવાનો અભ્યાસ રાખેછે. તે ઘનું કરી ત્રિવિધી તાપ અને અસ્વભાવીક દુઃખથી મુક્તથાયછે.

આ અતિ અગત્યની સુચના પ્રમાણે, અતિ ઉત્તમ એવા જે ધર્મજીજ્ઞાસુ સ્ત્રિ અને પુરુષો, એ બેઉને નિરંતર વર્તવાની, અવશ્ય અગત્ય છે. અને એથી આગળ અંતઃકરણ ઉત્તરોત્તર શુદ્ધ થતાં થતાં અંતર આત્મા અથવા સાક્ષી ચૈતન્ય ઉપર માયાના આવર્ણરૂપી પ-

હદો સ્વશી જઈ શુદ્ધ ચૈતન્યનો પુર્ણ પ્રકાશ થવાથી, નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ ચૈતન્ય જ્ઞાનના યોગે તે સ્ત્રિપુરુષો યોગાદિક ગુપ્ત વિદ્યા અને શ્રદ્ધિના મહાઅદ્ભુત અને ચમત્કારી નીયમ જાણવા અને સમજવા અધીકારી થઈ શકેછે. માટે દ્રઢ આગ્રહથી ધર્મજીજ્ઞાસુ જનોએ ઉપર કહેલી શુભ આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાનો નિરંતર અભ્યાસ રાખવો. સંવત્ ૧૯૪૪ના આષાઢવદ ૩નેરવીવાર.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

ઘણું કરી સઘળા વિવેકી સ્ત્રિપુરુષોના જાણવામાં છે જે, સાંપ્રતકાળમાં કેટલાએક મંદબુદ્ધિના, નિરુદ્યોગી, અને સત્ય વિદ્યાહિન સ્ત્રિપુરુષો, ઉત્તમજ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાના સાધનો મેળવવાને પ્રયત્ન નહીં કરતાં, ઊલટા પોતાના અવકાશનો સમય મહાદુષ્ટ એવી જે લુત અથવા જુગાર રમવાની અનેક પ્રકારની રમતો રમવામાં કાઢાડેછે. એ આપણા અતિ પ્રાચિન સત-શાસ્ત્રમાં કહેલી આજ્ઞાથી ઊલટું છે. તેથી અંતે અનેક પ્રકારના કષ્ટો સહન કરવા પડેછે, માટે મુખ્યત્વે કરી હાલના સમયના ઊગતા વગર અનુભવી સ્ત્રિપુરુષોના કલ્યાણ સારુ આપણા પ્રાચિન સતશાસ્ત્રમાં એ વીપે કેવી અગત્યની સુચના કરેલી છે તેનો પ્રથમ આ પ્રસંગે વિચાર કરીયે.

૩૨ મનુસ્મૃતિના અધ્યાય ૯ ના શ્લો. ૨૨૭માં એવી આજ્ઞા કરેલી છે જે, “અતિ પ્રાચિનકાળથી

શુત અથવા જુગાર રમવાથી અતિ મોટી હાની થાય છે. અને તે મહા દુઃખ ઉત્પન્ન કરતાં છે. તે માટે જ્ઞાની એવા જે મનુષ્યપ્રાણી તેમણે જુગાર રમવાનો અતિ આગ્રહથી સાગ કરવો. વઢી ઇન્દ્રિઓની કર્મણુક સારુ પળ કોઈ પ્રકારની જુગાર અથવા દુષ્ટ રમત કદી પળ રમવી નહોં.”

એ સ્પષ્ટ સમજવા સારુ મુખ્ય શુત અથવા જુગારની રમત કઈ છે તેનો વિચાર આ પ્રસંગે કર્યાથી, વગર અનુભવી અલ્પબુદ્ધિના સ્ત્રિપુરુષોને મુખ્યત્વે કરી વિશેષ લાભ થશે. આપણા જાણવામાં છે જે હાલ કેટલાએક મંદબુદ્ધિના અવિદ્વાન અને ઘણે પ્રસંગે માનસિક જ્ઞાનવાળા અને મળેલા પુરુષો પળ પૈસા અથવા રૂપીયા મુકી અથવા તેવી શરતથી, જુગાર खેલે છે. તેનો પ્રતિબંધ હાલના વિવેકી રાજ કર્તાયે પળ કરેલો છતાં, માત્ર ઇન્દ્રિઓની મલીન વાસનાને લીધે, તેના ઉપર પળ લક્ષ નહીં રાખતા તેવી દુષ્ટ રમત રમી પોતાના દ્રવ્ય અને પ્રતિષ્ઠાનો નાશ કરી, રાજ્યના દંડને પાત્ર થઈ અનેક પ્રકારના કષ્ટ સહન કરવા પડે છે. વઢી કેટલાએક નિરુદ્યોગી સ્ત્રિપુરુષોને, ચોપટ અને સોગટા રમવાની દુષ્ટ ટેવ પડી હોય છે. તેવા અલ્પ બુદ્ધિના જનો, એવું સમજે છે જે, તેવી રમત રમવાથી કોઈ પળ જાતનો દોષ નથી, પળ તે કર્મણુક કરવા સારુ છે. એવી રીતની સમજ તેમની અતિ દોષ રૂપ છે. એ દ્રષ્ટાંત આપ્યાથી સ્પષ્ટ સમજાઈ શકશે.

ચોપટ અથવા સોગટા રમવાથી માનસીક જ્ઞાનની ઉન્નતિ થતી નથી, પણ તે દેવ પડ્યાથી આઠશની ટુદ્ધિ થઈ, શુભ ઉપજીવીકાનો ઉદ્યોગ કરવા ભળી અને જ્ઞાનની ટુદ્ધિ કરવા ભળી ઉત્તરોત્તર લક્ષ આપવાનું ન્યુન થતાં થતાં, ઇન્દ્રિયોની કર્મણુક કરવાનો હેતુ નહીં રહેતા ચોપટ અને સોગટા રમવામાં દ્રવ્યાદિકની આંટ અથવા શરત કરવાની ટુત્તિ થવાથી, આગઠ સર્વસ્વ નાશ થાયછે. એનું સ્પષ્ટ દ્રષ્ટાંત માહા-ભારત વિગેરે શાસ્ત્રોમાં છે. તેમાંથી આ પ્રસંગે કહ્યાથી વિવેકી અને સસ માર્ગે જવાની ઇચ્છા રાખનારા સ્ત્રિ પુરુષોને પુર્ણ નિશ્ચય થશે.

પુર્વે કૌરવોયે કપટ અને છઠ્ઠભેદ કરી, વિવેકી અને બુદ્ધિવાન એવા જે પાંડવો તેમને ચોપટ અથવા સોગટા રમવાનો આગ્રહ કરી, અનેક પ્રકારની યુક્તિ-થી તે દુષ્ટ રમત રમવા બેસાડ્યા, તેમાં દ્રવ્ય વિગેરે સઘડી સ્ત્રદ્ધિની અટક અથવા શરતકરી; તેથી તેવા દુષ્ટ કર્મનું ફઠ તેમને ભોગવવું પડયું. વનવાસ ગયા ત્યાં અનેક પ્રકારના મહાકટ સહન કર્યાં, મીત્ર અને સગા સંબંધી વિગેરેનો વધ કરવો પડ્યો. આગઠ રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું છતાં તે ધર્મજીજ્ઞાસુ હોવાને લીધે તેમના કરેલા દુષ્ટ કર્મોનો પશ્ચાતાપ અતિ ઘણો થઈ દેહાંત દંડ મહાધાર્મિક એવા ધર્મ રાજાએ ભોગવવાના હેતુથી હિમાલયમાં જઈ ત્યાંની અતિ દારુણ શીતથી પોતાનો અંત આણ્યો, અને તેમના સુજ્ઞ બંધુની પણ તે-

વીજ માઠી અવસ્થા થઈ. એ ઉપરથી આપણે સ્પષ્ટ સમજવું જે, એવા મહાસમર્થની એવી દશા થઈ તો, આપણે એવી દુષ્ટ રમત રમવાથી પરિણામ, નિશ્ચય અતિ દુઃખદાયક થયા વિના રહેજ નહીં. માટે નિમંતર સાવધ રહી, પોતાના અવકાશનો સમયે સત્કર્મ ગની વૃદ્ધિ કરી, સત્સ એવું જે આત્મજ્ઞાન તે મેળવવા મળી દિર્ઘ પ્રયત્ન કરવાથીજ, મહા અમુલ્ય એવો જે મનુષ્યાદેહ તે વડે અખંડ અને અવીનાશી સુખની પ્રાપ્તી થઈ, અંતે કૈવલ્ય મોક્ષની પ્રાપ્તી થઈ શકશે. અને તેજ આપણું આ લોક અને પર લોકનું મુખ્ય પુરુષાર્થ સમજવું.

૩૩ હવે અનુભવ વગરના યુવાવસ્થાવાળા એવા જે સ્ત્રિપુરુષો, તેમનું આ લોક અને પરલોકમાં કલ્યાણ થવા સારું તૈત્રિય ઉપનીષદ, અને શીક્ષાવલ્લીના અ. ૧૧ માં તથા મનુસ્મૃતિના અ. ૪ ના શ્લોક. ૧૩૪ માં અનુભવિ વડીલોની આજ્ઞામાં રહેવાના નિયમો કહ્યા છે.

તેમાં એવું કહ્યું છે જે. “તારી માતાને તેમજ તારા પીતાને માન આપ. વઢી તારા ગુરૂ અને તારા વડીલ અથવા વૃદ્ધોને પણ માન અને સત્કાર કર.”

એ વિષે આ પ્રસંગે એટલું કેહેવાની અગત્ય છે જે, માત્ર ઉપર કહેલા વચનો ઉપર આધાર રાખી અવિવેકથી અંધપરંપરાને માર્ગે વર્તવું ઉત્તમ માનાસિકજ્ઞાન વાળા સ્ત્રિ અને પુરુષોને યોગ્ય નથી. અર્થાત્ માન

सघळाने आपवुं परंतु तेमनी आज्ञा जो दोष रहित अने आ लोक अने पर लोकमां कल्याणकारी होय तोज तेनुं ग्रहण करी ते प्रमाणे वर्तवुं.

३४ वळी मनुस्मृतिना अ. ४ ना श्लो. १४१ मां एवी आज्ञा करेलीछे जे “ताराथी जे कोइ गुणमां उतरतो होय तेनो धिकार अने अप्रतिष्ठा करवी नहीं, तेमज कोइ अवयवनी खोडवाळो होय, अथवा अविद्वान अने वृद्ध होय, वळी जेनी पासे द्रव्य नहीं होय अथवा कुरूप होय, अने जे कोइ नीचा कुळमां जन्म पांमेलो होय, ए सघळानो द्रोह अथवा धिकार अने अप्रतिष्ठा करवी नहीं.”

ए विषे आ प्रसंगे एटलुंज केहेवुं अगत्यनुं छे के एवी रीते जो हालना भणेलो अने विद्वान गणायला पुरुष तेमज रूप, गुण अने द्रव्यवाळी पण वगर अनुभवी अल्प बुद्धिनी स्त्रीओ, सघळा मनुष्य प्राणी साथे भावथी वर्ततो पोताना कुटुंब तेमज बीजानो पण स्नेह अने प्रीति संपादन करी ते सघळां दुख अने सुखना समये तन, मन, अने धनथी मनपूर्वक परस्पर सहाय कर्याथी केटलो लाभ थइ शके ए केहेवानी अगत्य नथी.

३५ हवे हितोपदेशना श्लो. ३१ अने भगवत गीताना अ. २ अने त्रीजाना श्लो. ४७ अने ४८मां जे अगत्यनी सुचना आपेली छे, तेनो विचार करीए तेमां एवुं कह्युं छे जे “कदापी मनुष्य सिंह अथवा

વાઘ જેવો બઢવાન અને હિમ્મતવાન હોય, તોપણ તેને ઉદ્યોગ અને શ્રમ સહન કર્યા વિના ધન સંપાદન થતું નથી. તે માટે તેવા મનુષ્યે પણ તેવા કાર્ય સારુ નીયમિત શુભ કર્મ કરવાને પ્રયત્ન કરવાની અગત્ય છે કેમજે આઢસુ રહી નિરોદ્યોગી રહેવા કરતાં ઉદ્યોગ કરવો એ ઉત્તમ પ્રકારછે. અને નિરોદ્યોગી રહેવાથી તેવા મનુષ્યનુ આયુષ્ય વ્યર્થ જડ, સંસારમાં નિર્માલ્ય ગણાય છે.

સાંપ્રતકાલમાં ઘણું કરી આપણા આર્ય બંધુનું એવું વલણ થયું છે જે, પોતાનો નિર્વાહ કોઈ પણ રીતે ચાલી શકે એવી સ્થિતિ થઈ એટલે, ઉત્તમ લાભ મેલવવાને કષ્ટ સહન કરી ઉત્તમ પ્રકારના ઉદ્યોગ કરવાં ભળી લક્ષ જતું નથી, પણ ડલટી વિષયભોગની ત્રણા પ્રવલ થવાથી, તેમાં આસક્ત રહેવાથી, આઢસ અને વીજા દુર્ગુણોની વૃદ્ધિ થાયછે. એજ કારણને લીધે સત્ત સનાતન ધર્મ અને આત્મ જ્ઞાન સંબંધી વિચાર શુન્ય થયાથી, કંઢાકૌશલ્યાદિક ઉત્તમ સાધનો મેલવવાને અશક્તીવાન થવાથી, ઉત્તરોત્તર સઘઢા આર્યબંધુની પ્રાપંચિક, સામાજિક, રાજ્યકીય, અને ધાર્મિક એ ચારે સ્થિતિ અધમ દશામાં આવ્યાથી નિસ્તેજ થયા છે.

૩૬ સત્ત ઉદ્યોગ અને સત્ત માર્ગથી ધન સંપાદન કરવા નિષે પરોપકારી બુદ્ધિના મનુભગવાને મનુસ્ત્રતિના અ. ૭ ના શ્લો. ૧૨૪ માં એવું કહ્યું છે જે

“ આ સંસારમાં સઘળી સ્વચ્છ અને નિર્મલ વસ્તુમાં સેચ માર્ગથી ધન સંપાદન કરવું એ અતિ ઉત્તમ નિર્મલતા છે. તે માટે ધન સંપાદન કરવાને, સઘળા સાધનો સ્વચ્છ અને નિર્મલ કરવાં જોઈએ. તેમાં વિશેષ કરી જે મનુષ્યો આગલ પડતા અને ઉત્તમ માનસિક જ્ઞાનવાળા છે. અને જેના ઉપર વીજા અલ્પ અને ન્યુન જ્ઞાનવાળા પુરુષોનો આધાર છે. તેમણે તો મુખ્યત્વે કરી તેવા મધ્યમ અને અધમ સ્થિતિના મનુષ્યોના દુઃખ નિવારણ કરવા સારું નિરંતર પ્રયત્ન કરવાની અવસ્ય અગત્ય છે. તેમાં રાજાઓએ જો દુષ્ટ મનુષ્યો મધ્યમ, અને અધમ સ્થિતિના મનુષ્યને પીડા કરતા હોય તેમનું દ્રવ્યાદીક સર્વશ્વ હરણ કરી તેમને પોતાના રાજ્યમાંથી કાઢાડી મુકવા.

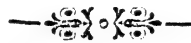
હાલના સમયમાં તો ઘણા ઉત્તમ માનસિક જ્ઞાનવાળા અને ધનાઢ્ય પુરુષોનું લક્ષ માત્ર પોતાના સ્વાર્થ કરવા મળી છે, તે પોતાના સમીપના સગાસંબંધનું દુઃખ નિવારણ કરવા મળી એકલે પળે લક્ષ આપતા નથી, તો વીજા ગરીબ અને અનાથ મનુષ્યોની ચિંતા રાખેજ ક્યાંથી પોતાનો સ્વાર્થ થયો એટલે વિષયના ભોગ અપરીમિત ભોગવવામાં નિમગ્ન રહે છે. અને તેજ પ્રમાણે ઘણું કરી સઘળા દેશી રાજાની પળ વર્તણુક છે. જે કાંઈ કરે છે તે દંભ અને પોતાના સ્વાર્થને જ માટે કરે છે. તેથી અંતે સઘળાની અધમ સ્થિતિ થઈ પરીણામ દુઃખદાયક થયા વિના રહેતું નથી.

૩૭. હવે આ વિષયોમાં અંતની અતિ અગત્યની સુચના ઇષાઉપનિષદના ૬ ઠા મંત્રમાં કરેલી છે તેનો વિચાર આ પ્રસંગે કરીયે. તેમાં એવું કહ્યું છે જે સઘડા પ્રાણીઓનું “નિવાસ સ્થાન એક પરમ શુદ્ધ અને સર્વોત્તમ ચૈતન્ય પરમાત્મા છે; અને તે પરમાત્મા સર્વમાં વ્યાપ્ત રૂપે રહેલો છે. એવું જેને સત્ત્વ જ્ઞાન છે. અને જેના અંતઃકર્ણમાં એજ “વિચાર સદોદિત રહેલો છે તેનાથી કોઈપણ જાતનું પાપકર્મ થઈ શકતું નથી.”

જેને અતી ઉત્તમ માનસિક જ્ઞાનના યોગે અનુભવ સહિત નીશ્વાત્મક બુદ્ધિ જ્ઞાનની પરીપૂર્ણ ઉન્નતિ થઈ ઉપર કહેલો સિદ્ધાંત અંતઃકર્ણને વિષે દ્રઢ થયો છે, તેને હું અને મારું એ ભેદ દ્રષ્ટિ રેહેતી નથી તે સઘડા જીવ પ્રાણી સરખા સમજી સઘડાને સમાન સમજે છે. માટે માટે સઘડાને વિષે સમાન આત્મભાવ સમજી દયા અને નમ્રતા આદીક ઉત્તમ ગુણોના યોગે તે જે કાર્ય અથવા કર્મ કરે છે તે સઘડા પ્રાણીને કેવળ પરોપકાર બુદ્ધિથી, જેમ કલ્યાણ થાય તેવાજ શુભ કર્મો કરે છે, તેનાથી અયોગ્ય અથવા પાપનું કર્મ કદીપણ થઈ શકતું નથી. અને તે નિરંતર દિર્ઘકાલ સુધી ટકી શકે એવી, સઘડા મનુષ્ય પ્રાણીઓ સાથે, ભિન્નભેદ રહિત સઘડાનો સમાન સ્વાર્થ સમજી એક્યતા કરવાને પ્રયત્ન કરે છે. માટે સઘડા ઉત્તમ જ્ઞાની વિવેકી અને સત્ય માર્ગે જવાની ઇચ્છા રાખનારા પુરુષોયે ઉપર કહેલા કેવળ પરોપકાર બુદ્ધિના મહારૂપીયોના વચનો

સત્ય માની તે પ્રમાણે વર્તવાને દ્રઢ નિશ્ચય કરી, આ-
ગ્રહથી પ્રયત્ન કરવો, જેથી આલોક અને પરલોકમાં
અતિ ઉત્તમ લાભની પ્રાપ્તિ નિશ્ચય થશે.

સંવત્ ૧૯૪૨ ના આષાઢવદ્ય ૯ને રવીવાર.

દ્વિતીય खंड.

प्रकरण १ लुं.

પુર્વે પ્રથમखंडમાં અગીયાર પ્રકરણમાં, પુરુષ અને
સ્ત્રિને ઉત્તમ સંસ્કારી થવા સારુ, સામાન્ય ધર્મના
સાઢત્રીસ નીયમો કહ્યા. પરંતુ પુનરાવૃત્તિના થતા
બાલકોને નાનપણથી નીતિ વીગરેનાં શુભ ગુણોનાં
વીજો તેમનાં કોરા અને નિર્મલ અંતઃકરણમાં. આ-
રોપણ કરવાથી આગલ માનસીક જ્ઞાનની ઉન્નતી
થવા માંડી એટલે, તે શુભ વીજોના અંકુર ફુટી તેના
વૃક્ષ થયાથી, આગલ પુલાવસ્થામાં, શુભ અને નિર્વિકાર
જ્ઞાનનાં ફલ આવ્યાથી, તેઓ પ્રાપંચિક, સામાજીક,
અને રાજકીય વિગરે કાર્યો નિર્દોષ રીતે કરી શકે
એટલું જ નહીં, પરંતુ ધાર્મિક કાર્યો પણ ઉત્તમ વિવે-
કથી સત્ય અસત્યની પરીક્ષા કરી તે કરી શકે અને
તે કરવાથી, બુદ્ધિ અને નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાનની ઉન્નતિ
યથાર્થ થઈ એટલે, આત્મા અને અનાત્માનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત
થયાથી, અતી ઉત્તમ ગુપ્ત વિદ્યા સમજવા યોગ્યપાત્ર

થવાથી, શ્રીષ્ટિની ગુણ ચમતક્રાંતિના નિયમો જાણ્યાથી સંસાર અસલ અને મિથ્યા જણાઈ, તેમાં લુબ્ધ નહીં થતાં, તે સ્થુલ દેહના ક્ષણભંગુર કાર્યો સમજી તે ઉત્તમ રીતે ભોગવતાં છતાં આત્મ સ્વરૂપનું સલ જ્ઞાન મેઢવવામાં પોતાનો સઘલો અવકાષનો સમય કાઢવાથી પુનર્પિ જન્મ મર્ણ ઉત્પન કરે એવા ક્રીયમાણ કર્મ તેવાં સ્ત્રિ પુરુષો કરતાં નથી, પણ પોતાના સાંપ્રત જન્મમાં પ્રાપ્ત થયાં હવાં જે પ્રારબ્ધ કર્મો તેથી અનિયમિત હર્ષ અને શોક નહીં પામતા, તે ભોગવી, તેનો લય થયા પછી કૈવલ્ય મોક્ષને પામે છે. તે માટે બાઢપણથીજ, બાઢક અને બાઢકીયોને ઉત્તમ સદગુણ અને નીતિની કેઢવળી આપવાની અવસ્ય અગસ છે.

આપળે અનુભવ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે જે, બાઢક અને બાઢકીયો, ઘણું કરી ઘણો સમય પોતાની માતા પાસે રહે છે, તેથી તે તેના ગુણ અને દોષોનું ગ્રહણ કરે છે. પછી મોટપળે તે ગુણ દોષો પ્રફુલિત અને વઢવાન થઈ, તે બાઢક અને બાઢકીયોની ટૂતિ તે પ્રમાણે વર્તણુક કરવાની થાય છે, તે માટે સ્ત્રિયોને ઉત્તમ પ્રકારની નીતિની કેઢવળી આપવાની પ્રથમ અવસ્ય અગસ છે, તેથી આ પ્રસંગે તે વિષે નિષપક્ષપાત રીતે વિચાર કરીયે.

હવે પ્રથમ પુરુષ અને સ્ત્રિ શું વસ્તુ અથવા પદાર્થ છે, અને તેનું મુઢ શી રીતે છે. ંનો વિચાર આપળે સુબોધ પત્રીકાના પુર્વાર્ધમાં કરેલો છે, પરંતુ તેનો આ

પ્રસંગે વિશેષ વિચાર કર્યાથી મુમુક્ષુ શ્રોતાજનને નિશ્ચય અધિક લાભ થશે.

પ્રથમ માત્ર એકજ અઘંડ અવિનાશી નિર્ગુણ આદી અંત અને રૂપ રંગ વીનાના એક પરબ્રહ્મ અથવા પરમાત્મા પ્રજ્ઞાત છે; પછી કાલાંતરે તે પ્રજ્ઞાતમાંથી પ્રકૃતીના કિર્ણની સ્ફુર્ગા થવા માંડી જેમાં સર્વ મહાભુતો અતિ સુક્ષ્મ રીતે રહેલા છે. તેમાં સ્ફુર્ગાથી શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ, તેના દ્વિપ્રકાર થયા, એક પ્રેરિક અને બીજા ગ્રાહક અથવા ઘ્રણ કરનારી શક્તિ, તેથી આગળ બ્રહ્મ, પ્રકૃતિ, અને શક્તિ મળી ત્રિવર્ગ કેવાયા, અને તેમાંથી સત્ત્વ, રજ, અને તમ એ ત્રિગુણ પ્રથક્કર્ણથી વિરક્ત દ્રષ્ટોત્તપતિ થયા, પણ તેમાં ઉપર કહેલા બ્રહ્મ, પ્રકૃતિ, અને શક્તિ મળી ત્રીવર્ગ રહેલા છે. તેથી આગળ ઉપર કહેલા ત્રણ ગુણમાંથી સ્થુલ શ્રષ્ટિ થવાનો પ્રારંભ થયો. માટે ત્રિગુણાત્મક શ્રષ્ટિ કેવાઈ એ ત્રણ ગુણના ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય એ ત્રણ પ્રથક્ કાર્યો થયાં એજ પુરાણાદીકમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્ર એ ત્રિગુણવાળા દેવ કેવાયા, તેથી આગળ સ્થાવર જંગમ અને જડ ચૈતન્ય વિગરે શ્રષ્ટિ થઈ, તેનું વિશેષ વિવેચન સુબોધ પાત્રિકામાં કરેલું છે તેથી, આ પ્રસંગે એ વિષે અધિક સમય કાઢવાની અગત્ય નથી. એ મહા ભુતના જડ ચૈતન્યના પરમાણુઓનું સમિલન થઈ, તેના ઉપર પુનરાવૃત્તિના સંસ્કાર થતાં થતાં આગળ અર્ધાંગના સહિત પુરુષ અને સ્ત્રીની

ઉત્પત્તિ થઈ, પછી તેના ઉપર સંસ્કાર થઈ તે પ્રથમ થયા પછી કેટલેએક કાલે મૈથુની શ્રષ્ટિનો આરંભ થયો. અને સ્થુલ અને સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓને રહેવાનાં મુખ્ય સ્વર્ગ, મૃત્યુ, અને પાતાલ એ ત્રણ લોકની વ્યવસ્થા કરી પછી ઑંકાર પ્રણવની સ્ફૂર્ણા પ્રથમ થઈ, પરા, પશ્ચાતિ, મધ્યમા, અને વૈશ્વરી એ ચાર વાળીથી વાક અને ભાષા ઉત્પન્ન થઈ. પછી જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ મુખ્ય પ્રથમ રઘુ, યજુર, અને સામ એ ત્રણ વેદ જ્ઞાનમાં ગુણ હતા તે પ્રસિદ્ધ થયા જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ, કર્મ કરવા માંડ્યા પછી, સંચિત, ક્રિયમાણ અને પ્રારબ્ધ એ ત્રણ કર્મ થયાં અને તેથી આગલ સ્થુલ, સૂક્ષ્મ, અને કારણ એ ત્રણ દેહ થયાં, તેમાં જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા થઈ, અને પછી વર્તમાન, ભૂત અને ભવિષ્ય એ ત્રણકાલ નિર્માણ કર્યા. તેમાંથી આગલ વિસ્તાર થતાં થતાં સપ્તરુપિ અને સપ્ત મુની થયા, પછી પુરાણાદિકમાં સપ્ત ઉર્ધ્વ અને સપ્ત અધો એવા ચૌદ લોકની કલ્પના કરી, તેમજ સપ્ત સાગર અને સપ્ત દ્વિપની કલ્પન કરી અને આગલ અધિક સ્પષ્ટ સમજવા સારુ મનુષ્યની સ્થુલ સૂક્ષ્મ આદી લઈ સપ્ત સ્થિતિ દર્શાવી તેનું આપણે સુબોધ પત્રિકા પુવાર્ધમાં સ્પષ્ટ વર્ણન કરેલું છે.

એવી રીતે શ્રષ્ટિની વૃદ્ધિ થઈ, મનુષ્ય પ્રાણીના કર્માનુસાર દેહ પ્રાપ્ત થયા પછી વિશેષ જ્ઞાન વિદ્યાના યોગે પ્રાપ્ત થયા પછી, ઉત્તમ, મધ્યમ, અને કનિષ્ઠ

એ ત્રણ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થતા ગયા. અને જ્યારથી પંચ
 ઇન્દ્રીયોની ત્રણા વૃદ્ધિ પામી અતિ પ્રાચિનકાળના સ-
 નાતન ધર્મનો લોપ થઈ કલ્પિત વિષય ઉત્તેજક કર્મ
 અને ધર્મની વૃદ્ધિ થવા માંડી સારથી આપણા આર્યો
 નિસ્તેજ થતા ગયા, તેમાં મુખ્યત્વે કરી સ્ત્રી વર્ગ અ-
 વિદ્વાન અને મુર્ખ રહ્યાથી, તેમના કુમળા બાલકોમાં
 શુભ જ્ઞાનની પ્રેરણા વાળપણથી નહીં થવાથી, અલ્પ
 જ્ઞાની રહ્યાથી, વિષયની અપરીમિત ત્રણા ઉત્પન્ન થ-
 વાથી, વીજાના શુભ ગુણોને વદલે અશુભ ગુણો ગ્ર-
 હણ કરવાની વૃત્તિ વિશેષ થવા માંડી, એ આપણે
 હાલના અનુભવ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાયછે, માટે એ
 વિષે અધિક કહેવાની અગત્ય નથી. પરંતુ હાલની
 સ્ત્રી કેલવણીની પદ્ધતી કેવી રીતની છે, અને તેનું
 પરીણામ કેવું નીષ્ફળ થાયછે, તેનો કાંઈક વિચાર
 આ પ્રસંગે પ્રથમ કરીએ.

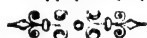
આપણા જાણવામાંછે જે, આપણાદેશમાં, સાંપ્રત
 કાલમાં કેલવણીની પદ્ધતી, પશ્ચિમ દેશના માનસિ-
 ક જ્ઞાનની ઉન્નતીને પામેલા તાર્કિક જ્ઞાની અને પ્રા-
 પંચી, સામાજીક, અને રાજકીય એ ત્રણે હાલની ઉ-
 ત્તમ સ્થિતિના વિદ્વાનોની પદ્ધતિ પ્રમાણે ચાલે છે.
 તેમાં ઘણા દેહનેજ ઘણું કરી આત્મા માને છે. એટલે
 સ્થૂલ દેહની આગલ પાછલ કાંઈજ નથી. માટે મનુ-
 શ્ય પ્રાણીનું કર્તવ્ય અને પુરુષાર્થ એટલુંજ, સમજે છે
 કે આ સંસારમાં પ્રાપંચિક, સામાજીક, અને રાજકી-

ય એ ત્રણે સ્થિતિ અતિ ઉત્તમ પ્રકારની કરી લેવાનાં સાધનો અને વિદ્યા મેળવી સંસારની દ્રષ્ટોત્પત્તિમાં આવેલા પંચ વિષયનાં સુખ યથાસ્થિત ભોગવી લેવાં. તેમાં નિતિ અને સચતા આદીક ઉત્તમ ગુણો, ઉપર કહેલા પંચ વિષયાદિકનાં સુખ મેળવવા સારુ અને જે સુખો મેળવેલાં હોય તેની ન્યુનતા નહીં થવા સારુ અથવા જન અપવાદ શિક્ષા, અને ડંડના ભયથી એવા કેવલ સંસારી સ્ત્રી પુરુષો રાખવાની અગત્ય સમજે છે. તે માટે તેવા જનોની વિદ્યાની કેળવણીમાં અતિ આગ્રહથી નીતિ અને સચતાના વિશેષ વૉધનાં વચનો હોય તો ઘણાં થોડાંજ હોય છે. પરંતુ તેવા કેવલ સ્વાર્થ વિદ્વાનો માત્ર વ્યવહારમાં ઉપયોગ આવે એવી વિદ્યાં અને જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય, તેથીજ યોજના તેમનાં પુસ્તકોમાં કરેલી છે. પરંતુ નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ જ્ઞાનની ઉન્નતિ કરી, આત્મા અનાત્માની નિષ્પક્ષપાત રીતે પરીક્ષા કરી, તેનું સૌંધન કરી કેવલ સત્ય આત્મજ્ઞાનની કેળવણીનાં સાધન ભણી લક્ષ સાંપ્રતકાલમાં ઘણા સમૂહનું નથી; તેથી તેવા સદગ્રંથોની યથાર્થ ઉત્પત્તિ અને પ્રસિદ્ધિ તે દેશમાં થઈ નથી. તેથી આપણા દેશમાં સાંપ્રત કાલમાં જે વિદ્યાની કેળવણી મળે છે તે માત્ર સાધારણ માનસિક જ્ઞાનની ઉન્નતી થઈ પોતાની પ્રાપંચિક સ્થિતિ સાધારણ રીતે ઉત્તમ દશામાં આવી સંસારના પંચ વિષયોનાં સુખ ભોગવવા વિષે ત્રણા અધિક ઉત્પન થાય એવી છે.

અને તેમ થવાથી આપણા દેશની અતિ પ્રાચિન ઉત્તમ નિતિ, સચતા, અને સનાતન ધર્મ એનું સોધન કરવામાં અરુચી થઈ તો, આત્મા અનાત્મા વિગરેનું સચ જ્ઞાન મેઢવવું તેવા પુરુષો નિર્થક અને મુલ્ય વિનાનું સમજે; તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. અને એજ પ્રકારની કેઢવણી હાલમાં આપણી કન્યા અથવા વાઢક્રીયોને મઢવાથી તે સચ નિતિ અને અતિઉપયોગી જે, સનાતન ધર્મ શું વસ્તુ છે. અને તેથી આ લોક અને પરલોકમાં કેટલો લાભ થાય છે, તેથી કેવઢ અજાણ્યા હોય છે; તેમાં વઢી તેમને જે લેખક વાચક આદિક અલ્પ વિદ્યા મઢે છે, તેના યોગે તેમના વાંચવામાં ઘણુકરી વિષય ઉત્તેજક ગ્રંથો આવ્યાથી, તેમની પંચ વિષયની ત્રણા ઉત્તરોત્તર અધિક વઢવાન થતી જાય છે. તેણે કરી તેમનું લક્ષ નિરંતર ઉત્તમ, સ્વાન, પાન, વસ્ત્ર, અલંકાર અને વિષયભોગ ભોગવા તે તરફજ હોયછે, તે પોતાનું સચ કર્તવ્ય શું અને તે પોતાની પ્રાપંચિક અથવા ઘરની સ્થિતિ ઉત્તમ કરવાનાં સાધનો સોધી કાઢવા મળી લક્ષ કદી આપતા નથી તો પછી તેમનાથી પોતાની અને પોતાના સંતાન વીંગરે વાઢકોની આરોગ્યતા રાસીતેમના કોરા અને નિર્વિકાર અંતઃકર્ણમાં સ્ત્રિકેઢવણી ઉત્તમ નિતિ અને બોધના વીજાનું આરોપણ કરી તેમને માનસિક અને બુદ્ધિજ્ઞાનની ઉન્નાતિ કરવાના સાધનો આપી શકાયજ ક્યાંથી અને એજ કારણને લીધે

આપણી સાંપ્રત પ્રજા ઉત્તરોત્તર નિર્બલ, નિર્માલ્ય, અને નિસ્તેજ થતી જાયછે. તે હાલના મળેલા અને વિદ્વાનમાં ગણાયલા પુરુષોના જાણવામાં આવતું નથી, પરંતુ એ પ્રમાણે આગલ જારી રહે તો, થોડા સમયમાં પશ્ચાતાપ થયા વિના રહેશે નહીં; એવું નિસ્પક્ષ-પાત્ર રીતે પરીક્ષા કરી જોશે તો તેમને જણાશે. માટે આપણે ઉત્તમ પ્રકારની સ્ત્રિકેલવણી કેવી અને તેથી થતા પરીણામ એનો વિચાર કરવાની અવશ્ય અગત્ય છે. તે આગલ અવકાશ આપેથી કરીશું.

સંવત્ ૧૯૪૨ શ્રાવણવદ્ય ૧ રવિવાર.

પ્રકરણ ૨ જું.

ઉત્તમ પ્રકારની સ્ત્રિકેલવણી.

આપણે પાછલ કહ્યું જે, વ્યક્ત પ્રક્રતીમાંથી પ્રેરક અને ગ્રાહક અથવા ઘ્રણ કરનારી શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ. એ બેઉનું સમીલન થઈ, પ્રક્રતીના તાત્ત્વિક પંચમહા-ભુતના પરમાણુઓનો સંગ્રહ થઈ, તેના ઉપર સંસ્કાર થતા થતા કેટલેક કાળે અર્ધાંગના સહિત પુરુષની પ્રગટ ઉત્પત્તિ થઈ. સાર પછી તેના ઉપર સંસ્કાર થતા થતા કાળાંતરે ઉપર કહેલા અર્ધાંગનાના જોડકા વિરક્ત થઈ સ્ત્રિપુરુષ જુદા પડ્યા પછી, પૌષ્ટિક ભક્ષ અને પાન કરતા કરતા અન્નમાંથી રેત ઉત્પન્ન થયા પછી વિષયભોગની ત્રણા સ્ત્રિપુરુષોને ઉત્પન્ન થવાથી,

મૈથુની શ્રષ્ટિ થવા માંડી. તે સમયે પ્રથમ કાલમાં પુરુષ અને સ્ત્રિયોના શુદ્ધ અને નિર્મલ અંતઃકર્ણમાં બ્રહ્મલોકમાં રહેવા નિર્વિકાર મહાસમર્થ દેવોની શુભ પ્રેરણા થતી હતી, તેણે કરી પુરુષ અને સ્ત્રી એ બેડની વૃત્તિ નિર્મલ હતી તેથી નિર્મલ એવું જે સત્ય તત્ત્વજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાન તે મેલવવા તરફજ તેમની વૃત્તિ થતી હતી. વળી તેમાં તે સમયે શ્રષ્ટિમાં પંચવિષયોને ઉત્તેજન કરનારા ભક્ષ પાન અને વીજા પદાર્થો હાલના જેવા ઉત્પન્ન થયેલા નોતા, તેથી તે સમયના પુરુષ અને સ્ત્રીઓને વિષયભોગના સાંપ્રતકાલના સમય જેવી અપરીમિત ત્રાસા ઉત્પન્ન થતી નોતી તેથી સ્ત્રી અને પુરુષ બંને એક સરસો પોતાના સમયનો કાલ ક્ષેપ, કેવલ શુદ્ધ અને સત્યજ્ઞાન મેલવી નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ જ્ઞાનની ઉન્નતિ કરવા તરફજ કરતા હતા.

પછી આગલ જેમ જેમ, મનુષ્ય પ્રાણીની બુદ્ધિ થતી ગઈ, તેમ તેમ મહાસમર્થ અને કેવલ પરોપકાર બુદ્ધિના રૂપી અને મુનીઓએ, નવા ઉત્પન્ન થતા મનુષ્યપ્રાણીઓને, સનાતન ધર્મ અને અધર્મનો ઉપદેશ કરી અતિ ઉત્તમ અને આલોક અને પરલોકમાં ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત થવાની, ઉત્તમ નિતિની કેલવળીના ગ્રંથોની વ્યવસ્થા કરવા માંડી. પછી પ્રથમ પ્રથમ મનુષ્યપ્રાણીની વૃત્તિ અને જ્ઞાન એને અનુસાર વર્ણાશ્રમના ધર્મની મર્યાદા ગુણાનુસાર કરી તેથી યોગ્ય વર્ગ બંધાઈ, તેમાં પરસ્પર ઉત્તમ રહે અને એકચતા

થઈ, એક વીજાને સર્વ કાર્યોમાં સહાય કરવાના પ્રાપંચિક, સામાજીક, રાજ્યકીય, અને ધાર્મિક કર્મો ઉત્તમ રીતે કરવા માંડ્યાં; તેથી સઘળાને ઉત્તમ લાભ થઈ, જ્ઞાનની પળ અતી ઉત્તમ પ્રકારની ઉન્નતી થવા માંડી. માટે તે સમયે વાલપણથીજ, વાલક અને વાલકીયોને સનાતન ધર્મની મર્યાદામાં રાખી, ઉત્તમ નિતીની કેલવણી આપવાનો અભ્યાસ પડ્યો હતો પછી સંસારની વૃદ્ધિ થવાના શુભ હેતુથી, વલવાન વિર્યવાન, અને વુદ્ધિવાન પ્રજા ઉત્પન થઈ શકે, એવી રીતે લગ્નનો કાલ નિર્માણ કરી, નિયમિત વિષય ભોગ ભોગવવાનો કાલ નિર્માણ કર્યો. એ વિષે રાજરૂપી ગ્રંથમાં વિસ્તારથી વિવેચન કરેલું છે. તે છતાં આ પ્રસંગે મલેલા ધર્મજીજ્ઞાસુ ભ્રાતુને અધિક લાભ થવા સારુ તેનું કાંઈ વિશેષ વર્ણન કરીયે.

પૂર્વે વાલક અને વાલકીયોને નાનપણથીજ, નિર્ગુણ ભક્ષ અને પાન કરવાનો અભ્યાસ પડી, પહેરવા ને સાદાં વસ્ત્ર અલંકાર અને સુવાને પ્રથવી ઉપર સાદા બીછાના, અને ઉપદેશ પણ સનાતન ધર્મનો અને જ્ઞાનની ઉન્નતી કરવાનો અભ્યાસ પડવાથી, સ્વાભાવિક રીતે શરીરની પરીપુર્ણ પુષ્ટિ થયા પછી, પૂર્ણ યુવાવસ્થામાંજ; વિષય ભોગની ત્રણા ઉત્પન થતી હતી, તેથી તે સમયે વાલ લગ્ન ચારે વર્ણમાંથી કોઈપણ વર્ણમાં થતાં નહીં, માટે યોગ્ય વયે લગ્ન કરી વિષય ભોગનો યોગ્યકાલ વિદ્વાન અને દિર્ઘદ્રષ્ટા રૂપીઓ

ઉત્તમ પ્રકારની સ્ત્રીકેઠવણી.

૯૩

જે નીર્માણ કરેલો છે, તે રાજરૂપી ગ્રંથમાં દર્શાવેલો તેની આ પ્રસંગે અલ્પ સુચના આપ્યાથી વિવેકી શ્રોતાજનોને લાભ થશે; તેનું પ્રમાણ એવું છે જે—
શ્લોકઃ॥ પંચ વિશત્તો વર્ષે પુમાન્ના રીતુ પોઢશે ॥

સગલાં મત વિર્યૌતૌ જાનિયાત્કુશલો મિપકા॥

એટલે પુરુષની વય પચીસ વર્ષની થાય તે સમયે અને સ્ત્રીનીવય સોઠ વર્ષની થાય, સારે તે વંનેના વિર્ય પરિપક્વ થાય છે. માટે તેમાંથી જે પ્રજા ઉત્પન્ન થાય, તે પણ આરોગ્ય રહી વિર્યવાન, અને વઢીટ થાય છે અને શરીર વઢીટ થાવાથી, મન પણ વઢીટ થઈ, ઉત્તમ માનસીક જ્ઞાન મેળવી, નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાન યથાર્થ મેલવવાને તે સંતતી શક્તિવાન થાય છે. એનાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો પ્રાચીન ગ્રંથમાં ઘણાં છે તે માંથી કાંઈક આ પ્રસંગે કહ્યાથી; વિવેકી શ્રોતાજનોને યથાર્થ નિશ્ચયની પુષ્ટિ થશે. પૂર્વે મૈત્રી અને ગાર્ગિ નામની સ્ત્રિયો તે સમયના રૂપીના ઉત્તમ જ્ઞાન ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય હતી, એટલુંજ નહીં પણ તેમણે ઉત્તમ આત્મજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાનના વૌધ વીજા પુરુષોને પણ કરેલા છે તેવી રીતે સીતા, પાર્વતી, સાવિત્રી, અનુમૂયા, નર્મદા, લોપામુદ્રા, ભોગવતી, દ્રૌપદી; અને દમયંતી વીગરે ઉત્તમ પ્રકારની પતિવ્રતા સ્ત્રિયો થઈ ગઈ, તેમની સંતતી પણ વિર્યવાન અને વઢવાન થઈ છે તે પુરાણાદીકમાં પ્રસીદ્ધ છે તે સમયની સ્ત્રીઓ ઉત્તમ નીતિવાન છતાં, પ્રાપંચીક અથવા ઘરનો પગ

વ્યવસ્થા ઉત્તમ રીતે કરી, પોતાના બાલકની સામાન્ય આરોગ્યતા રાખી તેમના કોરા અંતઃકરણમાં સનાતન ધર્મ અને નિતીનાં बीजોનું આરોપણ કરતી હતી.

પછી આગલ વિષય ઉત્તેજક ભક્ષ અને પાનની વૃદ્ધિ થઈ, વસ્ત્ર અલંકારાદીક નાના પ્રકારના ભિન્ન ભિન્ન ઉત્પન્ન થઈ, તેનું ગ્રહણ કરવાની વૃત્તિ બાલપણમાંથી થવા માંડી; અને નરમ અને શુશોભીત વીછાના ઉપર સુવા માંડવું અને પ્રસંગ પળ સર્વ પ્રકારે વિષય ઉત્તેજક અને આજો દીવસ સ્ત્રિઓયે વાર્તા પળ નાના પ્રકારનાં આધુપણ અને જ્ઞાનપાન વગેરે વિષયની કરવા માંડી, સારથી તેમના અંતઃકર્ણમાં અપરીમિત વિષય ભોગની ત્રણા ઉત્પન્ન થઈ એટલુંજ નહીં; પણ તે સ્ત્રિઓના કુમળા બાલકોને પણ તેમના અહોનીષ પ્રસંગથી તેવીજ ત્રણા બાલપણમાંથી ઉત્પન્ન થવા માંડી. તેથી અંતે યુવાવસ્થામાં તેવાજ સમાગમ અને બોધથી, તેમની વિષય ભોગની ત્રણા ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિને પામતી ગઈ; તેણે કરી અલ્પ વયમાં વિષયભોગ ભોગવવાની પ્રવૃત્તિ ઇચ્છા થવા માંડી, તેથી તેવા સમયના પંડીતોયે કન્યાના લગ્નનો કાલ તેજ પ્રમાણે અલ્પ વયનો નિર્માણ કર્યો. તેમાં કાશીનાથ નામે પંડીતે સિદ્ધવોધ નામે ગ્રંથમાં એવું કહ્યું છે જે.

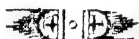
શ્લોકઃ॥અષ્ટ વર્ષા ભવેદ ગૌરી નવ વર્ષાતુ રોહિણી ॥
દશ વર્ષા ભવત કન્યા તત ઉર્ધ્વ રજસ્વલા॥

ઘટલે આઠ વર્ષની વાઝકી ગૌરી કહેવાય છે. નવ વર્ષની રોહીણી અને દશ વર્ષ થયાં ઘટલે તે કન્યા થઈ, અને તેથી ઉપાંત તે કન્યાને રજસ્વલા સમજવી. માટે દશ વર્ષની કન્યા થઈ, ઘટલે તો અવસ્યજ લગન કરવું જોઈએ. અને એજ આધારથી સાંપ્રતકાલમાં ભરતખંડમાં ઘણુકરી ચારે વર્ષમાં લગન કરવાનો અભ્યાસ પડ્યો છે, અને ઘણુંકરી અગીયાર વર્ષથીજ વિષય ભોગ પળ કરેછે. તેથી તેનું પરીણામ આપણા જોવામાં પ્રત્યક્ષતેમની સંતતી નિર્બલ અને નિર્માલ્ય થઈ, તે માતા પળ અશક્ત થઈ આયુષ્ય પળ અલ્પ ભોગવે છે.

એવી રીતે વિષય ભોગની અપરીમિત વ્રણાને લીધે અજ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ, સસ્ય વિવેક રહીત ભરતખંડના આર્યો ઘણાં વર્ષ થયાં થણાછે અને થતા જાયછે માટે અકસ્માત સાંપ્રત સ્ત્રી અને પુરુષની સ્થિતિ બદલી અતિ પ્રાચિન કાલની સર્વોત્ક્રષ્ટ અતિ ઉત્તમ સ્થિતિ પાછી આગવાને પ્રયત્ન કરવો અતિ દુર્લભ છે, જેમ મહા નદી અથવા સમુદ્રનો પ્રવાહ અકસ્માત અથવા એકદમ વંધ કરવાથી ઉલટું પરીણામ વિપ્રિત થાય છે. તદવત આપણા નિસ્તેજ થયેલા આર્યોની સાંપ્રત સ્થિતિ અતિ ઉત્તમ દશામાં આગવાનું કાર્ય મહા વિકટ છે. તે છતાં જેવી રીતે મહાનદી અથવા મહાસાગરના અતિ બઢીઠ પ્રવાહને અટકાવવો હોય તો પ્રથમથી તે પ્રવાહ જવાને બીજો માર્ગ કરી આ-

પ્યા પછી તે પ્રવાહ અટકી શકેછે. તેજ પ્રમાણે સ્વા-
ભાવિક ચાલતી રૂઢીને કાંઈક અનુસરી સ્ત્રિપુરુષની
સાંપ્રત સ્થિતિ પુર્વવત દશામાં આણવાને પ્રયત્ન ક-
રીયે તો તે,વની શકે. માટે આપણી સાંપ્રત સ્ત્રિપુરુષની
સ્થિતિ ઉત્તમ પ્રકારની થઈ, પ્રાપંચિક સમાજીક,
રાજકીય, અને ધાર્મિક એ ચારે કાર્યો અતિ ઉત્તમ
રીતના થવાના સાધનોનો વિચાર આપણે આવતે
પ્રસંગે કરીશું.

સંવત્ ૧૯૪૨ શ્રાવણવદ્ય ૭ રવીવાર.

પ્રકરણ ૩ જું.

સંસારીક અને ધાર્મિક કાર્યોની ઉન્નતિ થવાના સાધનો.

આપણે પાછળ એવું કહ્યું જે, સાંપ્રતકાળના નિ-
સ્તેજ થયેલા ભરતખંડના આર્યોની સ્થિતિ તેમના
અતિ પ્રાચિન પુર્વજોની જેવી સ્થિતિ અતી ઉત્તમ
કરવા સારૂ સાંપ્રતકાળની કેટલીએક પ્રાપંચિક અને
સામાજીક રૂઢીને અનુસરી, ઉપદેશ કરવાથી અવશ્ય
લાભ થઈ શકશે. માટે તેનો વિચાર પ્રથમ આ પ્ર-
સંગે કરીયે.

ઉત્તમ પ્રકારની સ્ત્રિકેલવણી કરવાના સાધનો-
માંનું મુખ્ય સાધન એ છે જે, આપણી કન્યાને બાલ-
પણાથી નિર્ગુણ પણ પૌષ્ટિ ભક્ષ પાન કરાવવાનો અ-

સ. અને ધા૦ કાર્યોની ઉન્નતિ થવાનાં સાધનો.૯૭

અ્યાસ રાખાવવો, ઇટલે દુધ, ચોખા, ઘી, જુઆર નહીંતો ઘઉં, વિગેરે અન્ન આપવું અને તેલ, ટાટું અને વિશેષ સ્વાદુ જેમ વને તેમ કમી, અપાય તો સારુ. તેજ પ્રમાણે પેહેરવાને સાદા અને અલ્પ મુલના ઘણા ફીણા નહીં તેવા સાધારણ વસ્ત્ર અને સાધારણ અલંકાર પેરાવવાનો અભ્યાસ રાખવો સુવાને પ્રથવી ઉપર ઘણા નરમ બીછાના નહીં, પણ સાધારણ અને સાદા, તેમજ નીચ, તમાસા વિભિન્ન નાટક અને ઇન્દ્રિઓને ઉત્તેજન આપનારી રમત પણ રમવા દેવી નહીં; તેવીજ રીતે બાલકોને સાંભળવામાં, જોવામાં, અને કોઈ પણ જાતના અપશબ્દ બોલવામાં, અને વિષય ઉત્તેજક પદાર્થો જેમ વને તેમ તેમને નહીં લેવામાં આવે તેમ કરવું, તેમજ ભજન કીર્તન પણ વિષય ઉત્તેજક અને બીભત્સ હોય તે સાંભળવાનો અને ગાવાનો પ્રતિબંધ કરવો. અને પોતાની સંસારી સ્થિતિ અને ઉપજીવિકાના પ્રમાણમાંજ સ્નાન, પાન, વસ્ત્ર, અલંકાર વિગેરેનો ઉપયોગ કરવો, પણ કોઈના વસ્ત્ર અથવા અલંકાર માગી લાવી તે પોતાની બાલકી અથવા બાલકને પેહેરાવી, તેમની બાહ્ય અને અંતર ઇન્દ્રિયોને જાણી જોઈને ઉત્તેજન આપવું નહીં. વઢી મુખ્યત્વે કરી બાલકીયોને માત્ર બાલબોધ અક્ષર અને લીપીનો લખવા વાંચવાનો અભ્યાસ કરાવવો; તેમાં પ્રત્યેક પાઠોમાં નિતિ અને શીશ્વામળના વાક્યો આળવાની અગત્ય છે. પછી આગળ તેમના વાંચ-

વામાં પળ સનાતન ધર્મ અને અધર્મની મર્યાદા દર્શાવે
 એવા પુસ્તકોની અવશ્ય અગત્ય છે. તેમજ બાલપણ-
 થીજ, બાલક અને બાલકીયોને સનાતન ધર્મ અને
 અધર્મ શું છે, તે સમજાવી તેની યથાર્થ મર્યાદામાં રા-
 खवानે, તેમના માતા પીતા અને વિદ્યા ગુરુએ દ્રઢ
 આગ્રહથી પ્રયત્ન કરવો. તેમજ બાલકીયોને, ભરતા,
 શાંતતા, શીશવી. નાના પ્રકારની ભિન્ન ભિન્ન સામગ્રિ
 રાંધતાં શાંતવતું અને પોતાના ઘરને વાઢીને સ્વચ્છ
 રાખી વસ્ત્ર અલંકાર અને વાસણ વિગેરે સ્વચ્છ
 અને નિર્મલ રાખવાની ટેવ બાલપણથીજ રાખાવવી,
 અને ગરીબ અને સાધારણ ઘરની વ્યવસ્થા યુક્તિથી
 ચલાવવાની રીતીથી બાલકીઓને, તેની માતાઓએ
 અવશ્ય જાણીતી કરવી જોઈએ. કેમજે તેને પતી
 અથવા વર તેવી મધ્યમ સ્થિતિનો મલ્લે તોપણ પોતાનો
 વ્યવહાર કાંઈ પણ પશ્ચાતાપ થયા વિના નિર્વિઘ્નપણે
 ચાલી, બેડ સુખી થઈ, આનંદથી પ્રાપ્ત થયેલું સુખ
 ભોગવે, પણ બીજાના ઉત્તમ સુખ જોઈને તે પોતાને
 પ્રાપ્ત કરવાની ટ્રણ્ણા તેવી વિવેકી સ્ત્રીયોને થાય નહીં.
 એવી રીતે સાધારણ બાલકીયોને સાધારણ ઉપયોગી
 રીતીભાતીથી જાણીતી કરવી. હવે તેના લગ્નની વ્ય-
 વસ્થા કેવી રીતની કરવી તેનો વિચાર કરીયે.

બાલકીઓના લગ્ન હાલ આધુનીક ઉપર જના-
 વેલા જ્યોતીષ ગ્રંથના આધાર પ્રમાણે દસવર્ષ પુરા
 થયા પછી અગીયારમે વર્ષે ઓછામાં ઓછા શોલ્લવર્ષના

સ. અને ધા૦ કાર્યોની ઉન્નતિ થવાનાં સાધનો. ૧૧.

પુરુષ સાથે કરવાની અડચણ નથી, પરંતુ તેની અંદર નહીં કરવાને ચારે વર્ણના આર્યજનોએ આગ્રહ રાખવો. લગ્ન થયા પછી, પાછલ કહ્યા પ્રમાણે ઉત્તમ નિતિ અને સનાતન ધર્મની મર્યાદામાં કન્યાને રાખવાને અતિ આગ્રહથી પ્રયત્ન કરવો, તેમજ સંસારના સાધારણ ઘર કામથી પણ તેમને સંપુરણ રીતે જાણીતી કરવી. અને વસ્ત્રઅલંકારાદીક પેહેરવાની પોતાના પત્ની અથવા વરની સ્થિતિ ઉપાંત ત્રણા ઉત્પન થવા દેવી નહીં. એવી રીતે કર્યા પછી, તે કન્યાને કોઈ પણ રીતે વિષય ઉત્તેજન થવાની વાર્તા અથવા પ્રસંગ થવા દેવો નહીં; પણ જ્યારે સ્વભાવિક રીતે તે કન્યાના અંતરમાંથી વિષયભોગવવાની યોગ્ય ઇચ્છા ઉત્પન થાય સારેજ, વિષયભોગ ભોગવવા દેવા, ઇટલે ઘણું કરી સ્ત્રિયોને વિષયભોગની યોગ્ય ત્રણા, પ્રથમ રજસ્વલા થયા પછી, ઉત્પન થાયછે. માટે તેજ સમય યોગ્યછે. અને તેવી રીતે ઘણું કરી મહારાષ્ટ્ર દેશમાં અને આજ દક્ષિણદેશમાં સઘળી જાતના આર્યજનોમાં પદ્ધતી હાલપણ ઘણું કરી ચાલે છે, તેવી રીતે ગુર્જર દેશમાં ચાલેતો અતિ ઉત્તમછે. અને એજ પદ્ધતી સત્ત્વ શાસ્ત્રના આધાર પ્રમાણે છે. માટે એ વીશે હાલમાં અંધપરંપરાની ચાલતી રૂઢીનો ત્યાગ કરવાને અતિ આગ્રહથી પ્રયત્ન કરવાની મળેલા અને વિદ્વાન પુરુષોને તો અવશ્ય અગત્યછે. કેમજે તેવી રીતે થયાથી સ્ત્રિ અને પુરુષ એ વંનેના વિર્ય પરીપક્ક

થડ સંતતી પળ નીરોગી અને સંપુર્ણ વઢીઠ થડ તેના માતા અને પિતા વેડની આરોગ્યતા પળ યથાર્થ રહી શકેછે. વઢી યુવાવસ્થામાં પળ વિષયભોગ નીયમિત રીતે ભોગવવાથીજ આરોગ્યતા રહી શકેછે.

એવી રીતે યોગ્ય સમયે લગ્ન થયા પછી સ્ત્રિ અને પુરુષ એ વંનેમાં પરસ્પર સચ સ્નેહ અને યોગ્ય અંતઃકર્ણની પ્રિતિ ઉત્પન્ન થડ, સંસારના માનેલા સુખ યોગ્ય રીતે ભોગવી શકાય, તેના નિયમો વિગેરેનો વિચાર આગઢ પ્રસંગ આવેથી કરીશું.

સંવત્ ૧૯૪૨ ભાદ્રશુદ્ધ ૮ રવીવાર.

—❀❀❀—

પ્રકરણ ૪ થું.

નિતિની કેલવળી.

આ સંસારમાં સ્ત્રિ અને પુરુષ એ વેડને પરસ્પર સચ સ્નેહ અને પ્રિતિ ઉત્પન્ન થડ, સંસારનું સુખ ભોગવવાના સાધનોમાં પ્રથમ સ્ત્રિયે પાલઢ કહ્યા પ્રમાણે યોગ્ય સમયે વિશય ભોગ ભોગવવા માંડ્યા, ણટલે તેળે પોતાના સ્વામિની શુભ આજ્ઞામાં રહ્યાર્થી, તેની સચ પ્રિતિ સંપાદન થાયછે. અને જેવી પોતાના સ્વામિની સ્થિતિ હોય, તે પ્રમાણે પોતે વસ્ત્ર અને અલંકાર પેહેરવાની ઇચ્છા રાખવી, પળ વીજી સ્ત્રિયોના વસ્ત્ર અલંકારાદી જોડ, તે મેલવવાને પોતાના પતિની સ્થિતિ ઉપાંત પ્રયત્ન કરવું નહીં, અને કોડ પળ પ્ર-

સંગે પારકુ વસ્ત્ર અથવા અલંકાર માગી આળી પેહેર-
વાની ઋણા રાખવી નહીં; પળ પોતાને જે શુભ કર્મથી
પ્રાપ્ત થયું હોય તેમાંજ સંતોષ માની આનંદમાં રહેવું.
વઢી પોતાના પતીની સ્થિતિ ઉત્તમ હોય અને ઘેર
ચાકર વિગેરે હોય, તોપણ પોતે પોતાની શક્તિ
પ્રમાણે ઘરની સ્વચ્છતા રાખવાને ચાકર વિગેરેને
પોતાને હાથે કામ ધંધો કરી દેવાડ્યા પછી, તે-
મના ઉપર નીરંતર નજર રાખવાથી, પોતાનું ઘર
અને વાંસળ કુશળ વિગેરે નિર્મલ અને સ્વચ્છ
રહી શકે છે. ઇટલુંજ નહીં; પરંતુ પોતાના હાથપગ
વિગેરે અવયવોને થોડી ઘણી મહેનત આપવાથી, પોતા-
ના શરીરની આરોગ્યતા રહેછે; તેવીજ રીતે પોતાના
પ્રાણનાથને પ્રિય લાગે એવી રસોડ પળ કરવાની ટેવ
રાખવાની અવશ્ય અગત્ય છે. એવી રીતે ઘરના કા-
મથી પરવાર્યા પછી અવકાશના સમયે થોડો સમય
ભરવા શીવવામાં કાઢાડવો અને કેટલોએક સમય
નિતિના ગ્રંથો વિગેરે વાંચવામાં રાખવો. પરંતુ કોઈ
પળ સમય અનિતિનાં કાવ્યો અથવા શૃંગારનાં ભ-
જન કીરતન પળ વિષય ઉત્તેજક હોય તો તે ક્યારે
પળ વાંચવા નહીં; અને સાંભળવા પળ નહીં; અને
નિતિવાળી સ્ત્રિનોજ, સમાગમ નિરંતર કરવાનો અ-
ભ્યાસ રાખવો. નિત્ય સવારમાં સુર્ય ઉદય થયાની
અગાઉ પોતાના પતિને ઉઠ્યાની પૂર્વે પોતે ઉઠવાની
ટેવ રાખવી, અને દાતળ પાળી સ્વચ્છ રીતે કરી,

નિર્મલ પાણીથી પોતાનું શરીર સારી રીતે ચોઢી સ્નાન કરવું. વસ્ત્ર સહિત સ્નાન કરવાનો અભ્યાસ રાખવો. ઘણુકરી ગુર્જર દેશમાં સ્ત્રિઓને વસ્ત્ર વિના સ્નાન કરવાનો અભ્યાસ છે, એવી વદંતા ચાલે છે. માટે એમ જો હોય તો એ ચાલ અતિ નિંદવા જોગ છે. એમાં ઘણે પ્રસંગે પોતાનું પતિવ્રત્તપણું જાઢવી શકવું અતિ કટણ પડે છે. માટે તે વિશે મનુસ્મૃતિના અધ્યાય ૪ના ૪૫મા શ્લોકમાં કહ્યું છે—

નાન્ન મદ્યા દેકવસ્ત્રો ન નગ્નઃ સ્નાનમાચરેત્ ॥

નમુત્રપંથિ કુર્વોત ન ભસ્મ નિનગોત્રજે ॥

ઁટલે સ્ત્રિયે એક વસ્ત્રથી ઁટલે ચોઢી વગર રાંધવું અને જમવું નહિ. વસ્ત્ર વિના નાહાવું નહીં. અને મારગ તથા રાસોડી, અને ગાયત્રી કોહોડ વીગરે સ્થાનમાં મલ્લ મુત્ર કરવું નહીં. એવી રીતે સચ્ચી અયોગ્ય રુઢીનો આપણા શાસ્ત્રમાં પ્રતીવંધ કર્યો છે. એવી રીતે નાના બાલક અને બાલકીયોને પણ પ્રાતઃકાલે મુખ માર્જન કરાવ્યા પછી સ્વચ્છ રીતે સ્નાન કરાવી સ્વચ્છ વસ્ત્ર પેરાવવાં, તેથી સામાન્ય આરોગ્યતા રહે છે, સાર પછી પોતાના બાલકોને સસ અને સનાતન ધર્મનો ઉપદેશ કરી, થોડું ઘણું લેખક વાંચકાદી-કનું પણ જ્ઞાન બાલકની વય પાંચ વર્ષની થયા પછી તેની માતાએ આપ્યાથી અધીક લાભ છે; એવી રીતે કર્યાથી તે બાલકનું માનસિક અને બુદ્ધિ જ્ઞાન એ બેઝનો સાથે પ્રકાશ થઈ શકે છે.

एवी रीतना स्त्रियोने वर्तवाना सामान्य धर्म छे.
पण हवे तेमना विशेष धर्मनो विचार करीये.

१ आपणे पाछळ कहा प्रमाणे कन्याना लग्न सारु वरना सामान्य गुण रुप, विद्या, अने सामान्य संसारनी स्थिति तथा योग्य वय एटलुं तो अवश्य कन्याना माता पिताये प्रथम जोवानी अगस छे, परंतु कदापी कन्याना प्रारब्धना योगे लग्न थया पछी, तेनो स्वामि दरीद्र, रोगी, अथवा कदापी अंध अने नपुशक थाय तोपण कुलिन अने पतिव्रता नारीए तो तेनी इश्वरनी पेठे सेवा करवी अने, तेनो तिरस्कार अथवा तेने कटु वचन पण कोइ समये नज कहेवुं. एवी रीते आपणा सत शास्त्रमां कहुं छे.

१ पतिव्रता एवी जे स्त्रि तेणे पोताना पति शी वाय बीजो पुरुष अधिक रुपवान, द्रव्यवान, गुणवान अने युवावस्थावाळो होय तोपण तेनो प्रसंग, अथवा तेनी साथे विना कारण सेहेज, स्वभावे बोलवुं नहीं.

३ पतिव्रता स्त्रिओये, परपुरुषने, पोतानी नाभी, साथळ, अने छाती वींगरे विषय उत्तेजक अवयवो, देखाडवा नहीं, अर्थात् शरीर उपरथी वस्त्र खशी जाय एवी रीते परपुरुष आगळ वर्तवुं नहीं; तेमज विषय उत्तेजक भांड भवाइ, अने तेवां नाटको तथा तेवा देवमंदिर वींगरे स्थानमां जवानो

પ્રસંગ રાખવો નહીં.

૪ વઢી સૌભાગ્યવાઢી પતિવૃત્તા સ્ત્રિયે, પોતાનો પતી પરદેશ ગયો હોય તે સમયે તો અવશ્ય રુઢાં આભુષણ અથવા ઘરેણાં પેહેરવાં નહીં અને મુલ્યવાન વિષયને આકર્ષણ કરવાવાઢાં વસ્ત્ર પળ ધારણ કરવાં નહીં, પારકે ઘેર વિના કારણ કર્મણુક કરવા સારુ બેસવા જવું નહીં. અને હાસ્ય ઇટલે હસવું અને વિનોદ અથવા મહા મુસ્કરિ થટ્ટા વિગેરે કરવાં નહીં.

હાલના સમયમાં સનાતન ધર્મની મર્યાદામાં રહી ઇવી રીતે સત શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે પતિવૃત્ત પાઢવા ઉપર લક્ષ સ્ત્રિઓનું જણાતું નથી. ઘણી સ્ત્રિયો પોતાના પતિને પોતાની વિષય કામના પુરી પાડનાર અને નાના પ્રકારનાં આભુષણ વસ્ત્ર, તથા. રશસ્વાદ પુરા પાડનારો ઇક પુરુષ માત્ર સમજે છે. અને પોતે નિરંતર સ્વચ્છંદ અને સ્વતંત્રપણે વર્તવાની ઇચ્છા રાખે છે કોઈક નિયમમાં રહ્યા જેવી સ્ત્રિયો જણાય છે. તે માત્ર લોક લાજ અને પોતાના કાંઈ પળ સ્વાર્થ સારુજ છે.

ઇવી સ્ત્રિયોને સ્વચ્છંદ અને સ્વતંત્રપણે ચાલવાને હાલનાં પ્રપંચિ સાધનો આતિ ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગમાં આવેછે. તેવી સ્ત્રિયો પોતાના ઘરમાં અને પોતાના પતી સનમુખ જીર્ણ વસ્ત્ર, અને ઘણું કરી અંલકાર વિનાની સાદી રહેછે ઇટલુંજ નહીં પળ પોતાના પ્રાણનાથ સાથે મિષ્ટ ભાષણ કરી તેની સાથે વિશેષ હાસ્ય વિનોદની ઇચ્છા રાખતી નથી, પરંતુ

પ્રથી ઉલટું વિહીવાના સમયે અથવા કોઈ પળ સા-
માજીક કાર્ય સારુ ન્યાતજાત, અથવા દેવ મંદીર
જવાને સમયે નાના પ્રકારના વિષય ઉત્તેજક ક્ષિણા
વસ્ત્ર, અને દાંધિક અલંકારો પેહેરી, તથા કાજઢનું
અંજન કરી જે સમયે બાહાર નીકઢે છે, તે સમયે
કેટલીએક પશુવત સ્ત્રીયો, અંજન કરેલી ચક્ષુના બા-
ળથી તથા વિષયના હાવ,ભાવ, અને વિલક્ષણ ચાલ
અને કોઈ સમયે ભાષણથી પરપુરુષના અંતઃહર્ષ
ઘાયલ કરે છે. પરસ્પર સ્ત્રીયોમાં તો હાસ્ય વિનોદ
જ ઘણી સ્ત્રીઓ કર્યા કરે છે. અને કેટલીએક હાલની
કેઢવણી પામેલી લેખક વાચકવાઢી સ્ત્રીયો પર
પુરુષ સાથે પળ અનેક પ્રકારની, અયોગ્ય સ્વતંત્રા લે
છે. તેથી અંતે પરીણામ વિપ્રિત થતા હતાં, તેમના મા-
તા પિતા અને પતીયો વિગરે સગા સંબંધી વિશેષ લ-
ક્ષ આપતા નથી. તેથી વ્યભીચારાદીકની વૃદ્ધિ ઉ-
ત્તરોત્તર અધિક થયાથી આર્યજનો તન, મન, અને
ધનથી નિર્માલ્ય થતા જાય છે.

પ્રાચીનકાઢમાં પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનો મુખ્ય ધર્મ શું
છે. અને તેમનું કર્તવ્ય શું. અને તેમણે ધર્મ સંબંધી શું
કરવું કે જેથી આ લોક અને પરલોકમાં તેમનું ક-
લ્યાણ થાય. અને સ્ત્રી પુરુષમાં પરસ્પર સસ્ય સ્નેહ
અને પ્રિતિની દ્રઢતા થઈ, પોતાની પ્રાપંચિક અથવા
ઘરની સ્થિતિ ઉત્તમ દશામાં આવે, એ વિશે પ્રાચિન
કાઢના કેવઢ પરોપકાર બુદ્ધિના વિદ્વાન અને સસ્ય

પુરુષોએ અનેક પ્રકારના બોધ કરેલા છે. અને તેનું પરીણામ આપણે પ્રાચિનકાળના ઇતિહાસ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. પૂર્વે મૈત્રિ, ગારગિ, તેમજ સિતા, અને દમયંતી વિગરે પાછલ કહેલી પતીવ્રત્તા સ્ત્રિયો વિદ્વાન અને ગુણવાન હતાં પોતાના સ્વામિ અથવા પતિનેજ ઈશ્વર ગણી તેમની આજ્ઞામાં રહેતી હતી. તેઓ હાલની સ્ત્રિઓની પેઠે પોતાના સ્વામીને માત્ર વિષય ભોગની ત્રાસિ કરવા સારુ અને સુંદર વસ્ત્ર અલંકાર પુરા પાડવા સારુ અગત્ય સમજતી નોતી, પણ તે પોતે પતિની અર્ધાંગના ઇટલે અર્ધુ શરીર સમજી તેની સેવા અને આજ્ઞા પ્રમાણે વર્સાથી, ધર્મનું કાર્ય થયું એમ સમજતી હતી. તેથી સ્ત્રિ પુરુષોનો સત્ય સ્નેહ અને પ્રિતિ અક્ષય રહેતી હતી તેથી સંતતી પણ ઉત્તમ માનસિક જ્ઞાનના અંકુરવાળી અને સુદ્રઢ થતી હતી; માટે એ વિષે આ પ્રસંગે શાસ્ત્રનાં કાંઈક પ્રમાણ દર્શાવ્યાથી વિવેકી શ્રોતાજનોને દ્રઢ નિશ્ચય થશે.

વૃતાર્ક નામે સુબોધ ગ્રંથમાં પતિવ્રતા સ્ત્રિઓએ પુજા સેવા કેવી રીતની કરવી એ સ્પષ્ટ દર્શાવેલું છે.

શ્લોક:

નાસ્તિ સ્ત્રિયા યજ્ઞોનો વૃતં નાપ્યુ પોષણં ॥

ભર્તુ શુ શ્રૂષણે નૈવ, લોકા નિષ્ઠા વૃજે તિતા ॥૧॥

ઇટલે “પતિવ્રતા એવી જે સ્ત્રિ તેને વૃત અને ઉપવાસાદીક પ્રથક કરવાની અગત્ય નથી, તેણે તો પોતાના પતિની આજ્ઞામાં સદાકાલ રહી, તેની સેવા

કરવી એજ મુખ્ય તેમનો ધર્મ અને વૃત્ત છે.” કેમજે સ્ત્રિનો પુરુષની અર્ધાંગના કેહેવાય છે, તેથી પુરુષ જે સય કર્મ અને ધર્મ કરે છે, તેનો શ્રેય અથવા તેનું અર્ધ ફલ તે પતિવૃતા સ્ત્રીઓને મળે છે. એવો સય શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે.

વઢી લઘુ પારાસર નામે શાસ્ત્રમાં પતિવૃતા નારીને એવો બોધ કરેલો છે.

શ્લોક.

પતૈ જીવતિ યા નારી ઉપવાસં વ્રતં ચરેત ॥

આયુષ્ય હરતે ભર્તુઃ સાનારી નર્ક વૃજેત ॥૧॥

એટલે સ્ત્રિનો પતિ જીવન છતાં તે જો ઉપવાસ અને વૃતાદીક કર્મ કરે તો, તેથી તેના પતિનું આયુષ્ય ન્યુન થાયછે. અને તે વૃત્ત આદીક કરનારી નારી નર્કમાં જાય છે.

વઢી મનુસ્મૃતિના પાંચમા અધ્યાયમાં એવું કહ્યું છે જે,—

નાસ્તિ સ્ત્રીણાં પૃથક યજ્ઞોન વ્રતં નાપ્યુ પોષિતમ્ ॥

પતિ શુ શ્રુપતે યેન તેન સ્વર્ગે મહીયતે ॥ ૧૫૬ ॥

એટલે મુવાસની સ્ત્રીઓને પોતાના પતિથી જુદા યજ્ઞ, અને વૃત્ત તથા ઉપવાસાદીક બીજા ધર્મ કરવાનો અધીકાર નથી પણ તે જો પતિની સેવા અને આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તેતો તે સ્ત્રિયો સ્વર્ગમાં પણ પૂજાયછે વઢી મહાભારતના આદી પર્વમાં કહ્યું છે.

एत द्वापरमनार्याःकार्यं लोके सनातनम् ।

प्राणानपि परित्यज्य यद्गर्तुर्हित माचरेत् ॥

एनो भावार्थ एछેજે લોકમાં નારીઓનિરંતર સનાતન ધર્મની મર્યાદામાં રહી પોતાના પ્રાણનાથના હિતને અર્થે પોતાના પ્રાણની પળ રક્ષા નહીં કરતાં પોતાના પાતિનું જેમ હિત થાય તેમજ નીરંતર વર્તે વું એ પળ પોતાનો સનાતન ધર્મ સમજવો. વઢી ભારતના અનુશાસન પર્વમાં ધર્મ ભાગિની સ્ત્રી વિશે એવું કહ્યું છે.

पतिवृता पति प्राणसा नारी धर्म भागिनी ॥

शुश्रूषां परिचर्यां च करोत्य विमनाःसदा ॥

एनो અર્થ એવો છે કે જે સ્ત્રી પતિવૃતા અને પતિનો પ્રાણ રૂપ થઈ સર્વદા આનંદથી તેની સેવા કરી તેની આજ્ઞામાં રહે છે. તેજ ધર્મ ભાગિની થાય છે.

વઢી સુપાત્ર અને પતિવૃતા નારીને આલોક અને પરલોકમાં કેવી પ્રાપ્તિ થાય છે તે વીશે મનુસ્મૃતીના પાંચમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે.

पति या नाभिचरति मनो वाग्देह संयता ।

साभर्तू लोक माप्नोतिसद्भिःसाध्वीति चोच्यते॥૧૬૫॥

अनेन नारी वृत्तेन मनो वाग्देह संयता ।

इहाङ्ग्यां कीर्तिमाप्नोति पति लोकं परत्रच ॥૧૬૬॥

એટલે જે સ્ત્રી પોતાના પતિનું કોઈ પળ રીતે અપમાન નહીં કરતાં પોતાના મન, વાણી અને દેહથી એક સર નિષ્ઠાથી વર્તેછે તે આ લોકમાં સાધ્વિ એ-

ટલે પતિવૃતા ગણાઈ પરલોકમાં પળ નિરંતર પોતાના સ્વામીની પાસેજ રહે છે.

સનાતન ધર્મ સંપન, અનુભવી, સંતોષી, વિવેકી, મર્યાદાવાળી, દયાળુ એવી સ્ત્રિયોને સતશાસ્ત્રમાં કેવી ઉપમા આપી છે તે સાંભળો. પરોપકાર વૃત્તિવાળી નમ્રતાવાળી, સ્વચ્છતાયુક્ત, ધરકામમાં કુશલ, વીગ-રે ગુણ યુક્ત નારીનેજ શાસ્ત્રમાં પળ સારી ઉપમા આપી છે.

સામાર્યા યા શુચિર્દક્ષા સામાર્યાયા પતિવૃતા ॥

સામાર્યા યા પતિ પ્રીતા સામાર્યા સસ્ય વાદિની ॥

એવી માર્યા એટલે સ્ત્રિ સુલક્ષણ, પતિવૃતા, પતિ ને પ્રિય અને મસ્ય વક્તા પળ કેહેવાય છે.

વળી સત શાસ્ત્રમાં સ્ત્રી અને પુરુષને નિરંતર ચીં-તા રહિત અંતઃકરણ રાખવાની અગત્ય દર્શાવેલીછે.

શ્લોકઃ

ચિંતા ચિતા સમાનેવ વિંદુમાત્ર વિશેષતઃ ।

સર્જિવં દહત ચિંતા નિર્જિવં દહતે ચિતા ॥

એટલે ચીંતા ચીતા સમાન છે. કેમજે ચિંતાના એક વિંદુથી જીવતા મનુષ્યનું રક્ત વાળી નાંખે છે. અને મરી ગયલા દેહને ચીતાના અગ્નિની એક ચળ-ગારી વાળી રાખ કરી નાંખે છે.

એવી રીતે પતિવૃતા સ્ત્રિયોએ પોતાના જ્ઞાનવાન સનાતન ધર્મ સંપન્ન અને ઉત્તમ બુદ્ધિવાન પતિની આ-જ્ઞામાં નિરંતર રહી તેમનીજ સેવા કર્યાથી, ઉત્તમ ધર્મનું

કાર્ય તે નારીયે કર્યું એ નિશ્ચયછે. પરંતુ કદાપી પ્રારબ્ધના યોગે પતિ મુર્ખ અને દુર્ગુણી હોય તો, તેની સ્ત્રિયે ઉત્તમ વિવેકથી યોગ્ય રીતે મીઠવચનથી વર્તવું. પરંતુ તેવા પતિનો પણ તિરસ્કાર કદાપી કરવો નહીં, અને કટુ વચન કહેવું નહીં.

આ ઉપરથી અંતની મુચના એટલી આપવાનીછે કે, સાંપ્રતકાલની સ્ત્રિયો સાધારણ વિદ્યા અને જ્ઞાન સામાન્ય મેઢવી એવી રીતે વર્તશેતો સ્ત્રિપુરુષમાં સસપ્રેમ અને પ્રિતિ ઉત્પન્ન થઈ, પોતાની પ્રાપંચીક સ્થિતિ ઉત્તમ પ્રકારની થશે. એટલુંજ નહીં પરંતુ એવા સમ પ્રિતિવાળા સ્ત્રિપુરુષથી તેમની પ્રજા, પણ વિર્યવાન, બલવાન, અને ઉત્તમ માનસિક, અને નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાન મેઢવી શકે, એવી થશે; અને તેથી અતિ નિસ્તેજ થયેલા આર્યોની ઉન્નતિ પુર્વવત થવાનો સંભવછે.તે માટે સાંપ્રતકાલના વિવેકી યુવાવસ્થાવાળા સ્ત્રિ અને પુરુષોએ એ પ્રમાણે વર્તવા અને વર્તવિવાને પ્રયત્ન કરવાની અવશ્ય અગત્યછે.

સંવત્ ૧૯૪૨ ભાદ્રશુદ્ધ ૪ સ્વીવાર.

પ્રકરણ ૫ મું.

વિધવા સ્ત્રિયોના ધર્મ.

આપણે પાછલા વ્યાખ્યાનમાં સુવાસણી અથવા પતિવાળી સ્ત્રિયોના ધર્મની મુચના આપી, હવે વિ-

ધવા અથવા જેનો પતિ મૃત્યુ પામેલો હોય એવિ અને જેને પતિ પ્રસે સસ અને અતુલ્ય પ્રિતિ અને સ્નેહના યોગે પતિના મૃત્યુ પછી સઘડા વિષયભોગની ઇચ્છા અથવા ત્રણા અંતરમાંથી સમુઠ્ઠ નાશ પામેલી હોય, એવી વિધવા સ્ત્રિયોના ધર્મનો વિચાર કરીયે.

આપણે પુર્વે જણાવ્યા પ્રમાણે જેવી રીતે કન્યા અથવા વાલ્કીને લગ્ન થયાની પુર્વે નિર્ગુણ ભક્ષ, પાન, અને પેહેરવાને સાદા વસ્ત્ર તથા મુવાને પ્રથમ ઉપર સાદી પથારી વીંગેરેની અગત્ય જણાવી તેવીજ રીતે જેનો સ્વામી અથવા પતિ મૃત્યુ પામેલો હોય એવી સસ ધર્મશીલ વિધવા સ્ત્રિયોયે પણ નિર્ગુણ ભક્ષ, પાન, ઇટલે ચોખા, જવ, નાગલી, અને જુઆર વીંગેરે અંન તથા પીવામાં માત્ર નિર્મલ્લ જલ અથવા પાણીનોજ ઉપયોગ કરવો. અને પેહેરવાને પોતાનું કોઈ પણ અંગ નહીં દેખાય એવા અને અલ્પ મુલવાળા વસ્ત્રો પેહેરવા, અને મુવાને પોતાની પથારી ઘણી નર નહીં એવી અને સાદી પૃથ્વી અથવા જમીન ઉપરજ કરવી પણ સ્વાટલો અથવા કોઈપણ જાતનો ઢોલીયો વીંગેરે ઉઘી વસ્તુ ઉપર મુવું નહીં, વિધવા સ્ત્રિયોયે પાહલ કહેલા સઘડા મુવામણી સ્ત્રિના નીતિવાળા ધર્મ પ્રમાણે તો ચાલવું પણ તે શીવાયે તેમણે કેવી રીતના વિશેષ ધર્મો રાખવાની અગત્ય છે એનો વિચાર આ પ્રસંગે કરીયે.

તેમણે નિદ્રા પાંચ અથવા છ કલાક અથવા વે પો-

હોરથી અધીક કરવી નહીં અને પ્રાતઃકાળમાં સૂર્ય ઉદય થવાની અગાઉ મુખમાર્જન, અને વાહ્યમૌંચ, એટલે દાતળપાળી અથવા મઝ શુદ્ધિ કર્યા પછી, સ્નાન કરવું. અને એકાંત સ્થાનમાં દેવ વિગેરેની પ્રતિમા સાનિધ્ય અથવા સતઃહ જે પ્રમાણે નિશ્વાત્મક બુદ્ધિ-જ્ઞાન હોય તે પ્રમાણે અંતરના સર્વ વિકાર અથવા અ-મંગલ કલ્પનાથી મુક્ત થઈ, ધાર્મિક કર્મ અને ઉપા-સના પોતાની વૃત્તિ, કેવળ સ્થિર હોય, સાંમુધી કર-વી. પછી પોતાના ઘરનું કામકાજ અથવા પુત્રપુત્રાદિક અને પોતાના સમિપ સંબંધિની સંભાળ અને રસાંદવી-મેરેનું સર્વ કાર્ય ઉત્તમ રીતે પ્રિતિપૂર્વક પોતાનું કર્તવ્ય જાણી યથાસ્થિત કર્યા પછી, નિતિ વિગેરેના શુભ ઉપદેશ પોતાના સંબંધવાળા વાલક અને વાલકીઓને આપવામાં પોતાનો વાકીનો કાલક્ષેપ કરવો.

૧. વિધવા ઈવી જે સ્ત્રીઓ તેમણે નિરંતર ઈશ્વર સંબંધિ કલ્પના, કરવાનો અભ્યાસ રાખવો, અને બુદ્ધિજ્ઞાનની ઉન્નતિને પામેલી ઈવી જે વિધવા સ્ત્રીઓ તેમણે તો નિરંતર આત્મસ્વરૂપમાં જ નિમગ્ન રહેવું; અને વ્યવહાર અને વિષય સંબંધી કલ્પના અથવા વિચાર કદીપણ મનમાં ઉત્પન્ન થવા દેવા નહીં. અને પોતાના યોગ્ય વિવેકી અને સનાતન ધર્મ સાંપ્રત ઈવા પિતા, માતા, પુત્ર, અને સંબંધીઓને સ્નેહ થાય ઈવી રીતે વર્તવું નહીં, અને પોતે જે શુભ કર્મ અથવા કાર્યો કરે, તેમાં તેમના અભિપ્રાય અવશ્ય લેવા જોઈએ.

૨ વઢી વિધવા સ્ત્રિઓએ પોતાના સમીપ સગા-સંબંધી શીવાયના જે યુવાવસ્થાવાળા પુરુષ તેમની સાથે વિના કારણ બોલવાનો અને એકાંત પ્રસંગ કરવાનો અભ્યાસ રાખવો નહીં અને તેમને સ્પર્ષ પણ કરવો નહીં, દાસ્ય વિનોદાદિકનો સ્વાગ કરવો. અને પારકે ઘેર વેસવા ઉઠવાનો વિના કારણ પ્રસંગ રાખવો નહીં. તે શીવાય વિષય ઉત્તેજક, ભજન, કીરતન વિગેરે ગાવા નહીં, અને સાંભળવા પણ નહીં. પણ સ્વાગ અને ધિરાગ્યના ભજન કીરતન ગાવા અને સાંભળવાનો અભ્યાસ રાખવો.

૩ વિધવા સ્ત્રિઓએ, પોતાના સમીપ સગાસંબંધી શીવાયના પુરુષ પામેથી વિદ્યાપણ નજ મળવી અને પોતાના દેહની, આરોગ્યતા રાખી વૃત્ત ઉપવાસાદીક કર્મો કરી વાલ્મ્યેન્દ્રિઓનું દમન કરવું તેમજ મન, વૃદ્ધિ, ચિત્ત, અને અહંકાર આદિક અંતરેન્દ્રિઓનું દમન કરવાનો અભ્યાસ રાખવો.

૪ વિધવા સ્ત્રિઓએ, પોતાના પાપગથી અધિક દ્રવ્ય હોય તોજ, તેમાંથી કોઈ યોગ્ય અને પાત્ર હોય તેને દાન ધર્મ કરવું. પણ પોતાના મર્ણ પર્યંત ચાહે એટલું ધન, ધાન્યાદિક હોય તો તેમાંથી દાન ધર્મ પણ કોઈ પ્રસંગે નજ કરવું.

૫ વઢી સુપાત્ર એવી જે વિધવા સ્ત્રિયો, તેમણે મિતાહાર બને તો એકજવાર કરવો અને મૈથુનાસક્ત એવા પશુ પક્ષી આદિક જીવ તેમને પણ જાણી

જોઈને જોવા નહીં.

૬ ધર્મજીજ્ઞાસુ એવી જે વિધવા સ્ત્રિયો તેમણે સુવાસણી સ્ત્રિયોના વસ્ત્ર આભુષણ પેહેરવા નહીં, અને સુવાસણીનો વેશ નજ ધારવો તેમજ વેરાગણ, અને સન્યાસણી જેવા પોતાના કુલ અને આચાર અથવા પદ્ધતીને વિરુદ્ધ વેશ કદી પણ ધારવો નહીં.

૭ સનાતન ધર્મ સંપન વિધવા સ્ત્રિઓએ વિષય લંપટ અને ગર્ભ પાડનારી જે, પાપી સ્ત્રિઓ તેમનો સંગ ક્યારે પણ કરવો નહીં, અને તેમની સાથે ભાષણ પણ કોઈ પ્રસંગ કરવું નહીં. તે શીવાય દેવ અને પુરુષાદિકના રસશ્રૃંગાર સંબંધી જે વાર્તા તે ક્યારે પણ કરવી નહીં અને સાંભળવી પણ નહીં.

૮ વઢી યુવાવસ્થાવાઢી અને સનાતન ધર્મ સંપન એવી જે સ્ત્રિઓ તેમણે જુવાન અવસ્થાવાઢા, પોતાના સગા સંબંધી હોય, તેમની સાથે પણ કાંઈ અવશ્યના કાર્ય શીવાય અથવા આપતકાઢવગર સેહેજ સ્વભાવે ઇકાંત સ્થાનમાં રહેવું નહીં. અને ઠઠા મઢકરી કરવા નહીં.

૯ સસ ધર્મવાઢી સઘઢી સ્ત્રિઓએ હોઢીની રમત રમવી નહીં, અને વિધવા સ્ત્રિઓએ આભુષણાદિકનું ધારણ કોઈ સમયે પણ નજ કરવું તેમજ સુવર્ણાદિક તારે યુક્ત એવા અમુલ્ય અને જીણાવસ્ત્રનું પણ વિધવા સ્ત્રિઓએ ધારણ વિવાહ આદીક પ્રસંગે પણ નજ કરવું.

૧૦ વહી ધર્મશીલ એવી જે સુવાસણી અને વિધવા સ્ત્રિયો, તેમણે રજસ્વલ્લાના સમયે ઓછામાં-ઓછા ત્રણદીવસ સુધી વસ્ત્રાદીક કોઈ પળ પદાર્થને અને કોઈ પળ મનુષ્યને અડવું નહીં. અને નિરંતર સ્નાનાદીક ક્રિયા કરવાના સમયે વસ્ત્ર પેહેર્યા વિના નાહાવું નહીં. અને રજસ્વલ્લાપણુ કોઈ પળ પ્રસંગે ગુપ્ત રાખવું નહીં.

એવી રીતે સનાતન ધર્મ સંપન્ન. સધવા અને વિધવા સ્ત્રિઓએ દ્રઢ આગ્રહથી, સામાન્ય ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું. અને ઉત્તમ પ્રાચિનકાલની નિતિ અને આત્મજ્ઞાનની ઉન્નતિ કરવાનો અભ્યાસ નિરંતર રાખવો; અને તેમ કર્તા કર્તા વિષય કલ્પનાનો સ્વપ્રાવસ્થામાં પળ સંપૂર્ણ નાશ થયો એટલે, સુવોધ પત્રિકાના ઉત્તરાર્થમાં યોગ વિદ્યાના વિદ્યાર્થિને જે અધ્યન, શ્રવણ, અને મનન કરવાનું કહ્યું છે. તે કરી તેનો નિદિધ્યા મર્ણ પર્યંત કર્યાં પુનર્પિ જન્મ મર્ણથી મુક્ત થઈ ઉત્તમ આત્મજ્ઞાનીને જે કૈવલ્ય મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તેજ સ્ત્રિઓને પણ નિશ્ચય થશે.

સંવત્ ૧૯૪૨ માદ્રશુદ્ધ ૧૫ રવીવાર.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

પ્રાચિન તિર્થના સ્થાનમાં રહેલા ગુહ્ય હેતુઓ.

શુભ સંસ્કાર થઈ, નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ ચૈતન્યનું સચ જ્ઞાન મેળવ્યા પછી, તથા મહા અદ્ભુત, અલો-
કીક અને ચમત્કારી લાભ મેળવી, અલંડ અને અ-
વિનાષી સુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખનારા જે
આગ્રહી શ્રોતાજન હશે તેમના લક્ષમાં તો હશે જે,
પાછલા પાંચ પ્રકરણમાં સઘવા અને વિધવા એ વેડ
સ્ત્રિઓના મુખ્ય વિશેષ ધર્મનું વ્યાખ્યાન થયેલું છે.
તે ઉપર સચ પ્રેમ શ્રદ્ધા રાખી સ્ત્રિયો વર્તશે તો પ્રા-
પંચિક અથવા ઘરની ઉત્તમ સ્થિતિ થઈ, પોતાના
કુટુંબમાં સચ પ્રેમ અને સ્નેહની વૃદ્ધિ થયાર્થી, ક્રૃપ
અને કલ્હનો સમુલ્લ નાપ થઈ, અંતે સામાજીક અ-
થવા ન્યાત જાત વિગેરેમાં પળ સચ કીર્તી થઈ, સ-
ઘલાને સચ લાભ થઈ શકશે.

પાછલા સઘલા વ્યાખ્યાનનું મનપૂર્વક મનન,
અને નિદીધ્યાસન કરેલા ધર્મ જીજ્ઞાસુ, સ્ત્રિ અને
પુરુષ એ વેડના બુદ્ધિજ્ઞાનની અધિક ઉન્નતિ થઈ સચ
વિદ્યા ગ્રહણ કરવાને અધિક સંસ્કારી થવાના વિષ-
યોનું વ્યાખ્યાન હવે પછી થશે. તેમાં પ્રથમ આ પ્રસંગે
સનાતન ધર્મ સમ્પન અને બુદ્ધિ જ્ઞાનની ઉન્નતિ થ-
વાની ઇચ્છા રાખનારા સ્ત્રિ પુરુષોને આપણા પુર્વેના

પ્રાચિન તિર્થના સ્થાનમાં રહેલા ગુહ્ય હેતુઓ. ૧૧૭
 પવિત્ર ગણાયલા સ્થાનમાં જઈ તિર્થ અને યાત્રા કર-
 વાનો શું હેતુ છે, અને તેમાં ગુહ્ય મર્મ શું રહ્યો છે, તેનો
 અલ્પ વિચાર કર્યાથી સુજ્ઞ શ્રોતાજનોને કાંઈ પળ
 લાભ થઈ શકશે.

ભરતસંહના ઘણુંકરી સવળા સ્ત્રી અને પુરુષો, તે-
 માં બુદ્ધ અને જૈન્ય મુધાં એવું સમજે છે જે, પ્રાચિન
 અથવા અર્વાચિન કાલના મહાન, ઋષી, મુની અને
 મહા પુરુષોએ જે સ્થાનમાં દેવાલય વિગરે વાંધેલા છે
 તથા તેમાં જે દેવોની સ્થાપના કરેલી મુર્તિ વિગરે
 છે. તેનાં દર્પણ કર્યાથી, અતિ મોટું પુન્ય થાય છે.
 તેથી ઘણાં સ્ત્રી પુરુષો અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ સહન ક-
 રી તથા દ્રવ્યાદિકનો સર્વ કરી સાં જઈ દર્પણ કરે છે
 અને તેવા પવિત્ર ગણાયલા સ્થાનમાં મૃત્યુ પામ્યાથી
 મોક્ષ થાય છે એવું પણ કેટલાક સમજે છે પરંતુ
 તેવા પવિત્ર સ્થાનના દેવાલય વિગરેમાં જે સત્ત્વ ગુપ્ત
 અર્થ રહેલો છે તે હાલના ધર્મ ભોળા સમજી શકતા
 નથી. તે માટે હાલના સમયના સનાતન ધર્મ સંપન
 ધર્મ જીજ્ઞાસુજનો જેનું માનસિક જ્ઞાન ઉન્નતિને પા-
 મેલું છે, અને જેની નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાનની ઉન્નતિ
 કરવાની ઇચ્છા છે, તેમને આ પ્રસંગે અલ્પ સુચના
 આપવાથી નિશ્ચય કાંઈક લાભ થશે.

પ્રથમ એટલું કેવાનું અગત્યનું છે કે, જેટલા પ્રા-
 ચિન તિર્થ અને યાત્રાનાં સ્થાનો છે સાં પ્રાચિનકા-
 લમાં યોગી, મુની, અને મહાપુરુષોનો ઘણો નિવાસ

હતો, તેથી સાં બ્રહ્મ વિદ્યા, અને યોગવિદ્યા વિગરે નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ જ્ઞાનનું અધ્યન, મનન, અને નિ-
 દિધ્યાસ કરવાનો અભ્યાસ હતો તેથી સાં કેવલ શુદ્ધ અને નિર્મલ પરમાણુઓનો અધિક સંગ્રહ થયાને લીધે, સાં જનારા મુમુક્ષુજનોના અંતઃકરણ અધિક નિર્મલ થઈ, પરમ સત્ય શાંતિ વર્તિ સનાતન ધર્મની મર્યાદામાં રહી, ઉપર કહેલી સત્ય વિદ્યાનું શ્રવણ, અને મનન કરનારાં સ્ત્રી પુરુષોને પ્રિતી થતી હતી. પરંતુ તેવા પ્રાચિન કાલના ત્રિકાલજ્ઞાની યોગેશ્વરો-
 ના જાણવામાં હતું જે, આગલ વિપ્રિતકાલને લીધે પવિત્ર સ્થાન મદાંધ અને ઘાતકી પુરુષોથી અષ્ટ થશે એટલુંજ નહીં પણ તેવિ સત્ય વિદ્યાનાં પુસ્તકોનો પણ ઘણો નાષ થશે, એમ જાણી તેવા પવિત્ર સ્થાનના દેવાલયો અને તેમાં સ્થાપન કરેલી મુર્તિ વિગરમાંજે ગુહ્યાર્થ રાખેલા તેનો અજ્ઞાની ધુર્ત અને ઘાતકી પુરુ-
 ષથી લય નહીં થતાં ઉત્તમ નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાન-ની ઉન્નતીને પામેલા અને યોગ વિદ્યા આદિક ગુપ્ત વિદ્યાના વિદ્યાર્થી, અને યોગીઓને અતિ પ્રાચિન કાલનું સત્ય જ્ઞાન રહી શકે, એવી નીશાનીયો કરી રાખેલી છે. પવિત્ર સ્થાનમાં રહેલું ગુપ્ત સત્ય જ્ઞાન સ-
 મજવાને યોગ્ય સંસ્કારી સ્ત્રી પુરુષો કેવાં હોવાં જો-ઈએ તે શ્રીમત શંક્રાચાર્યે દર્શાવેલું છે.

શ્લોક: દુર્લભં ત્રયમેવૈ તત્ દેવાનુગ્રહ દેતુકં ।

મુમુક્ષત્વં, મનુષ્યત્વં નહી પુરુષ સંશ્રયઃ ॥

પ્રાચિન તિર્થના સ્થાનમાં રહેલા ગુહા હેતુઓ. ૧૧૯

ઘટલે પુર્વેના શુભ કર્મવાળા, અથવા મુમુક્ષુ મનુષ્યપણુ ઘટલે જેનામાં પશુના ગુણો નથી એવા અને માત્ર મોક્ષની ઇચ્છાવાળા, ઘટલાજ સંસ્કારી કહેવાય છે. અને એ ત્રણે ગુણો પ્રાપ્ત થવા અતિ કઠણ છે. અને તે પ્રાપ્ત થવા સારુ દેવ અથવા મહાપુરુષના અનુગ્રહની પણ અગત્ય છે.

હવે પવિત્ર યાત્રાના સ્થાનમાં અતિ પ્રખ્યાત જે કાશીનું સ્થાન તેમાં શુ ગુહ્યાર્થ રહેલો છે. તેનો પ્રથમ વિચાર કરીએ.

સસ જ્ઞાનાનંદ તિર્થયતી નામના અમુલ્ય ગ્રંથમાં એક સમર્થ યોગીએ એવું કહ્યું છે જે કાશી એ મહેશ્વર અથવા પરબ્રહ્મની એક મહાશક્તિ છે. શિવ ઘટલે અક્ષય આનંદ અથવા પ્રજ્ઞા જે કે બ્રહ્માંડની ગર્ભરૂપ સ્થિતિ દર્શાવે છે, અને તેને ચિદાકાશ અથવા વ્યોમ પણ કહે છે, અને તે ઓંકાર પ્રણવ ઉપર જે અનુસ્વાર છે તે દર્શાવે છે. વઢી મનુષ્ય પ્રાણીના ચક્ષુના ભવાં ઉપર જે જે શક્તિ રહેલી છે, તે અર્ધચંદ્રાકારના ઉપર જે, અનુસ્વાર છે, તેની સાથે તેનો સંબંધ છે. અને તે યોગીઓ યથાર્થ રીતે સમજે છે. વઢી શ્રિમંત શંક્રાચાર્ય આનંદ લેહેરી નામના ગ્રંથમાં કાશી તે મહા વિજ્ઞાનમય અને સચ્ચિદાનંદ શક્તિ કહી છે. તે શક્તિ હરી, હર, અને વિરંન્નિવ પણ કહી છે. હરી અથવા વિષ્ણુને બ્રહ્માંડની સ્વપ્નાવસ્થા કહી છે, અને હર ઘટલે બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ કાળનો પ્રથમ તમ અથવા અંધકા-

રનો નાશ કર્તા કહ્યો છે, અને એ પદ શીવને આપેલું છે. તિર્થયતિમાં શ્રાષ્ટિની અનવચનીય સ્થિતિનો પ્રકાશ કરનાર શીવ કહ્યાં છે. અને તે સ્વપ્રાવસ્થાની આગલની તુર્યાવસ્થાની સ્થિતિ છે. શિવને પર નીર્વાણ પળ કહ્યાં છે અને હરીને નીર્વાણ કહ્યાં છે. હરી તેજ આત્મા અને તે પોતાની પ્રથમ હિરણ્યગર્ભની સ્થિતિ જાણનાર છે. હવે વિરંન્નિ અથવા વ્રહ્માને ઉત્પત્તિ કર્તા કહ્યાં છે, તે શ્રાષ્ટિની દ્રવ્યસ્થિતિનો જાણનાર આત્માજ છે. એ ઉપરથી શક્તિ એ વ્રણેની ઉપર છે. અને તે ઉપર કહેલા શિવની અર્થાગના કહેવાયલી છે. એજ કારણને લીધે કાશિને ત્રિપુરાધિ કહેલી છે. એટલે ઉપર કહેલી વ્રણે સ્થિતિનો લય કરનાર પુરુષનું પવીત્ર સ્થાન છે. હવે પિંડવ્રહ્માંડમાં મનુષ્ય જીવાત્માના વ્રણ પુર તે, સ્થુલ સુક્ષ્મ અને કારણ એ વ્રણ દેહ છે. તેની પેલી તરફ આત્મા છે. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે જે, કાશિ તે અનાદિ ચિત્ત યાત્રા છે. વઢી કાશીને એક રીતે પ્રજ્ઞા કહી છે. એટલે તત્ત્વમસી દર્શાવે છે. એટલે તે તું છે. અને તે પ્રજ્ઞાને મુક્તિની માતા અથવા મોક્ષ એવું ઉત્તમ વેદાંતી કહે છે. વઢી તિર્થયતિમાં એવું કહ્યું છે જે, કાશીની કપાથી હું શીવ થયો છું અને એજ શીવ સર્વ વસ્તુનો ભુતાત્મા અથવા અંતર આત્મા છે. એજ કાશીને હું પ્રણામ કરું. એ કાશી પ્રજ્ઞાવૃદ્ધિ અને શક્તિ અથવા માયા છે. એ શ્રાષ્ટિમાં સર્વ વ્યાપિક ઈશ્વરી અલોકિક શક્તિના પ્રથક પ્રથક

પ્રાચિન તિર્થના સ્થાનમાં રહેલા ગુપ્ત હેતુઓ. ૧૨૧
 નામો આપેલા છે. પરંતુ વાસ્તવિક જોતાં તે એકજ
 આત્માની એકજ સ્થિતિ છે. વઢી ઉપર કહેલા યો-
 ગીનું એવું કહેવું છે જે એ કાશી શિવની શક્તિ છતાં
 તેથી ભિન્ન નથી. માટે જે સર્વોપરી અઘંડ અને અ-
 વિનાશી સુખ અને આનંદ છે તેજ શીવ અથવા કાશી છે.

કાશી શબ્દથી આત્માની સત્યતાનો બોધ થાય
 છે. તે જાતે સત્ય જ્ઞાન છે. અથવા સત્ય જ્ઞાન તેમાં ર-
 હેલું છે. તે ચિન્ન માત્ર છે. તે માટે અતિ ઉત્તમ જે વિજ્ઞાન
 તેને હું નમસ્કાર કરું. વઢી કોઈ ઠેકાણે કાશીને
 શ્યામા એટલે તમ અથવા અંધકાર પણ કહી છે એટલે
 બ્રહ્માંડની મુઠ્ઠા વ્યક્ત પ્રકૃતિ જેની પેલી તરફ સુવર્ણ
 વાઙી આત્મા રહેલો છે. અને તેની આસપાસ તમ
 વિટલાઈ રહેલું છે; એ યથાર્થ અનુભવથી સમજાય છે.

હવે આપણે બુદ્ધિના સંબંધમાં કાશીનો વિચાર
 કરીએ. એટલું લક્ષમાં રાખવાનું અગત્યનું છે જે, બુદ્ધિ
 એ પ્રકૃતીનું પ્રથમ દ્રશ્ય કાર્ય છે. કપિલમુનીના સિદ્ધાં-
 તમાં બુદ્ધિને મધ્યાયવમાય કહે છે એટલે પ્રકૃતીનો
 સ્વભાવિક ગુણ જે અહંકાર ઉત્પન્ન કરવાનો તે છે. બુ-
 દ્ધિની ત્રણ સ્થિતિ અથવા પ્રકાર છે. તેની પોતાની
 અગત્યની નિર્મળ સ્થિતિમાં તે પ્રકૃતી રૂપજ છે. એટલે
 એ વેડમાં અમેદ છે. તેમાં સત્, રજ, અને તમ એ ત્રણ
 ગુણો સ્થાઈ રહેલા છે. પરંતુ એ ત્રણે જ્યારે સામ્યા
 વસ્થામાં રહેલા હોય છે, ત્યારે તેની ઉત્પત્તિ નથી.
 જ્યારે બુદ્ધિ રજોગુણની સત્તામાં હોઈને, સત્ત્વગુણ પ્ર-

ધાનપણે વર્તે સારે ધર્મ, વૈરાગ્ય, ऐश्वर्य, અથવા સત્તા, અને મોક્ષ એ ચારે વસ્તુની ઉન્નતિનો અભ્યાસ કરવાની વૃત્તિ થાયછે. જ્યારે સારા અથવા ઉત્તમ પ્રવાહની અપરીમિત વૃત્તિ થાયછે સારે બુદ્ધિ પોતાની મુઠ્ઠા નિર્મલતામાં પાછી સમાઈ જાયછે. પણ જ્યારે તમોગુણની કાંઈક સત્તા પ્રધાનપણે વર્તે સારે, ઉપર કહી તેથી ઉલટી ચાર સ્થિતિ અથવા વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાયછે. તમોગુણ પોતાની આવરણ શક્તિને લીધે સઘ-ઠ્ઠી શ્રષ્ટિ, દ્રશ્ય પ્રક્રીની સત્ત્વ બનેલી શ્રષ્ટિ છે એવો સિદ્ધાંત કરાવેછે. અને તેની સત્તામાં આવેલો રજો-ગુણ વિશેષ અથવા ચલીત માનસિક જ્ઞાનના યોગે અનેક જાતની ત્રણાના વિકાર ઉત્પન્ન કરેછે. અને તેજ મોક્ષના કાર્યમાં વંધન રૂપ થાયછે. અને જ્યારે અક્રત અને કેવલ શુદ્ધ બુદ્ધિ વર્તે સારે નિર્વિરોધ કે-હેવાય છે. અને જ્યારે સત્ત્વગુણ પ્રધાનપણે વર્તે સારે નિર્મલ બુદ્ધિ થાયછે જ્યારે તમોગુણ પ્રધાનપણે વર્તે તારે જડબુદ્ધિ કહેવાયછે એ ત્રણે સ્થિતિને તિર્થય-તિમાં કાશીની ઉપમા આપેલીછે. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાયછે જે અલ્પ જ્ઞાની ધર્મ મોઢા તમોગુણની સત્તાને લીધે કાશીને વીજા પુર અથવા નગરોના જેવું એક સત્ય નગર સમજેછે. માટે સત્ય શાસ્ત્રમાં “દોત્તરુપાજડાકાશા” એવું કહ્યું છે. હવે શુદ્ધ કલ્પનાને લીધે જે શુદ્ધ કાશી સમજાયલીછે તેમાં પણ કોઈ જાતના રૂપોની મર્યાદા રહેલીછે. તેને માટે એવું

પ્રાચિન તિર્થના સ્થાનમાં રહેલા ગુહ્યાર્થ. ૧૨૩

મમાણછે જે—

શ્લોકઃ॥મુર્તિ રૂપાતુ યાકાશી શુદ્ધ સચિન્મયો સતી॥

ઘટલે જે સત્વગુણની સત્તામાં રહી સદગુણની વૃદ્ધિ કરે છે તેને પણ પોતાની આસપાસની શ્રદ્ધિમાં શુભ અને અશુભની કલ્પનાઓ રહેલી છે.

પરંતુ જ્યારે કાશીને ઉત્તમજ્ઞાની નિર્વિશેષ સ્થિતિમાં સમજેછે ત્યારેજ તેનો સત્ત્વ મહીમા સમજાય છે તેને વિશે એવું કહ્યું છે.

શ્લોકઃ॥ પુરૂષાર્થ સ્વમાહાત્મ્યં સ્વયમેવ વિચારયેત ॥

નિર્વિશેષાંતુ મુક્તાનાં શિવસ્ય પરાગતિ ॥

ઘટલે નિર્વિશેષ સ્થિતિમાં “ કાશી પોતે સત્ત્વ મહિમા રૂપ છે ” ઘટલે તે શિવ અથવા ‘મુક્તોનું’ અંતે આવરણ રહીત આત્માનું મોક્ષનું પરમ ઉત્તમ ઐશ્વર્ય છે, ઘટલું કહી એ વિષય આજ વંધ કરીએ છ-
ડે પણ એ વિષે વાકી રહેલી અધિક અગત્યની ભુ-
ચના આવતા પ્રસંગે કરીશું.

સંવત ૧૯૪૨ ના માઢ વદ્ય ૧૪ સ્વામિયાર.

પ્રકરણ ૭ મું.

પ્રાચિન તિર્થના સ્થાનમાં
રહેલા ગુહ્યાર્થ.

પાછલા વ્યાખ્યાનમાં તીર્થ અથવા પ્રાચિનકા-

ઠાના પવિત્ર સ્થાન વિશે જે અલ્પ મુચના કરી તે સત્યશોધક અને વિવેકી શ્રોતાજનના લક્ષમાં હશે. હવે એનાજ સંવંધમાં શાસ્ત્રમાં એવા વચનછે જે—

અન્યક્ષેત્રે કૃતં પાપ તિર્થ ક્ષેત્રે વિનશ્યતિ ।

તિર્થ ક્ષેત્રે કૃતં પાપ વજ્રલેપન ભવિશ્યતિ ॥

એટલે તીર્થ વિનાના અન્યસ્થાનમાં જે પાપ થાય છે, તેનો તિર્થમાં ગયાથી લય થાય છે. પણ જે પાપ તીર્થમાં થાય છે, તે વજ્ર લેપ થાય છે. એનો ગુણાર્થ ભાવિક મોઢાપણ અલ્પ જ્ઞાની નહીં સમજતા માત્ર એટલુજ સમજે છે કે, કોઈપણ પવિત્ર સ્થાનમાં માત્ર ગયાથી પૂર્વે કીધેલા પાપનો નાશ થાય છે. એમ સમજે છે, માટે કેટલાંક સ્વાર્થ અને અપ્રીતિ ત્રણાવા-લા સ્ત્રિપુરુષો તીર્થ યાત્રા કરતાં છતાં કપટ છલભેદ અને અયોગ્ય વિષયભોગ કરવાને કિંચિત્માત્ર પોતાના સાધારણ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરતા નથી. એ વીધે આ પ્રસંગે અધિક સમય નહીં કાઢાડતાં, ઉપલા શ્લોકમાં ગુણાર્થ કેવો રહેલો છે. તેનો વિચાર કરીયે.

સર્વથી મોટોતું પાપ આત્મ હયાનું છે. એટલે જે પાપો ઇન્દ્રિય વિગેરેને સ્વાધિન થયાથી અજ્ઞાનપણામાં થાય છે તેનોતો નાશ કોઈ પણ દીવશે થઈ શકે છે, પરંતુ જે સ્ત્રિપુરુષ પોતાના સ્થૂઠ દેહરૂપ તીર્થના સ્થાનમાં રહી નીતિ અનીતિ સસ, અસસ અને ધર્મ, અધર્મ વિગેરે સમજતો છતાં પાપ કરે છે; તે વજ્ર લેપ થાય છે. તેમાં પણ મુખ્યત્વે કરી જે સ્ત્રિપુરુષો

પ્રાચિન તિર્થના સ્થાનમાં રહેલા ગુહ્યાર્થ. ૧૨૫

જાળી જોડેને, મંત્ર શાસ્ત્ર અથવા વામ પ્રયોગ કરી, પોતાની અપરીમિત ત્રણા પુર્ણ કરવાને, મર્ણપર્યંત પ્રયત્ન કરેછે; તે આત્મહસારા કેહેવાયછે. અને તેમને ચમપુરીના સ્થાનમાં અતિ દારુણ કષ્ટ સુક્ષ્મ દેહથી ઘણાકાલ સુધી ભોગવવા પડેછે. એ માટે આપણે પાછલ કહેલા તિર્થયાત્રિ નામના અમુલ્ય ગ્રંથમાં એવું કહ્યું છે કે, જે મનુષ્ય દેહરૂપ કાશીમાં રહી, પાપ કરેછે તે અતિ કઠણ છે કેમજે, વીજા ટેકાળા કરતાં શુક્ષ્મદેહમાં પિશાચ યોની પ્રાપ્ત થયાથી અતિ મોટું કષ્ટ સહન કરવું પડેછે. તે માટે સત્ત્વ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયાથી ક્રિયમાણ ધિગરે અલ્પ પાપો ચિદાગ્નિકુંડમાં લય પામે છે. પરંતુ જે મનુષ્ય મંત્ર શાસ્ત્ર અથવા વામ પ્રયોગથી પોતાના જીવાત્માનો નાષ કરવા ઇચ્છે છે. તેના પાપના નિવારણનું કાંઈ પણ પ્રાયશ્ચિત નથી.

હવે કાશી ધિગરે જે અતિ પ્રાચિન તિર્થના સ્થાન છે, તેમાં ધાતૂ અને પાપાણાદિક દેવોની પ્રાતિમા તથા સાંના દેવાલયો ઉપર કેટલીએક ગુહ્ય નિશાની યો છે. તે ઉપરથી ઉત્તમ સંસ્કારી સત્ત્વ જ્ઞાનની ઇચ્છા રાખનારા શિષ્ય અથવા ચેલા ધિગરેને જે, અતિ ગુહ્ય જ્ઞાન મળેછે તે, વીજા ગ્રંથોથી મળી શકતું નથી તેમાં ચિદામ્બરમ નામના પવિત્ર સ્થલમાં જે દેવલ યોગેશ્વર પતંજલીએ બાંધેલું છે. ત્યાં અતિ જાણવા જોગ ગુહ્યાર્થની નીશાનીયો છે. એ માત્ર મનન અને નિદિધ્યાસથી જાણ શકે છે.

અવે આ પ્રસંગે મેઢા થયેલા મુમુક્ષુ શ્રોતાજનને તિર્થના સ્થાન વિષે ગુહ્યાર્થનો અધિક સ્પષ્ટાર્થ સમજવા સારુ, આપણા શાસ્ત્રમાં જે મુખ્ય સપ્ત પવિત્ર તિર્થનાં સ્થાન ગણેલાં છે તેના ગુહ્યાર્થનો સ્પષ્ટાર્થ કર્યાથી અધિક લાભ થશે. તે પવિત્ર સ્થાનમાં ૧ અયોધ્યા, ૨ મથુરાં, ૩ મયા, ૪ કાશી, ૫ કાંચિ, (કંજીવરમ) ૬ અવંતિકા, (ઉજ્જન) અને ૭ દ્વારકા, એ સપ્ત સ્થાન આપણા સ્થુલ દેહમાં જે સપ્ત ભૂમીકા છે. તેમાં પ્રથમ સહાશ્રન, ૨ અજિય, ૩ વિશુદ્ધિ, ૪ અનહતમ, ૫ સ્વાધિસ્થાનમ, ૬ મણિપુરકમ અને સાતમું મુઢાધરમ એ સપ્ત ભૂમીકાનો સ્પષ્ટાર્થ યોગીઓએ જે મહા શક્તિના સ્થાન દેહમાં દર્શાવેલા છે, તેનું જ્ઞાન થવાથી, યથાર્થ રીતે સમજી શકાશે. હવે સાધારણ અલ્પ જ્ઞાની અને મોઢા ભક્તોના સમજવામાં એવું છે જે, કાશીમાં રહી મૃત્યુ પામ્યાર્થી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. એવું સમજી કેટલાએક પોતાના ઘર અને સગા કુટુંબી વીગરેનો ત્યાગ કરી કાશીમાં મર્ણ પર્યંત નીવાસ કરેછે એ વાત તાર્કિક જ્ઞાનીને હસવા જેવી લાગેછે સ્વરી પરંતુ આપણે પાછઢ કહ્યા પ્રમાણે કાશી એટલે સ્થૂઢ શરીરમાં રહેલું અંતઃકર્ણ અને તેમાં રહેલી સપ્ત ભૂમીકા એમાં વૃત્તિઓનો નીવાસ કરવાથી નિશ્ચય મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે કેવી રીતે એનો વિચાર કરીયે.

આપણા સ્થૂઢ શરીરમાં જે અંતઃકર્ણ છે, તે

પ્રાચિન તિર્થના સ્થાનમાં રહેલા ગુહ્યાર્થ. ૧૨૭

કાશી, અને તેના મધ્ય ભાગમાં યોગીઓનું અનહત ચક્ર રહેલું છે. એની સત્યતાની પુષ્ટિ એવી રીતે થાય છે જે, કેટલાએક નીચ સંકલ્પો બ્રાહ્મણો કરે છે તેમાં એવું કહ્યું છે જે કાશી એ અશિ અને વરુણ એ બેની વચ્ચે છે એટલે કાશી આનંદ વનમાં છે અને ગૌરીની સામા છે. અને તેને શિવના ત્રીશુલની સહાયતા છે અને તે કાશી બ્રહ્મ નલમાં છે અને ઉત્તરે જતાં તે મણિકર્ણિકા અથવા પ્રણવ કર્ણિકાના છેડા આગલ છે. હવે એ અલંકારનો યોગીના અનહત ચક્રની સાથે કેટલો સંબંધ છે એ અલ્પશ્રમે સમજાઈ શકશે. એ અનહત ચક્ર ઇંડા અને પિંગળા એ બે નાડીયોની વચ્ચે છે. અને તેનેજ અશી અને વરુણ એ બે નામના નાના પ્રવાહ કહ્યા છે જ્યારે યોગી પોતાના જ્ઞાનને પ્રજ્ઞાના વિજમાં એકાગ્ર કરે છે, સારું સમાધીની સ્થિતિ વરોવર ઓઝલાઈ શકાય છે. અને તે પ્રજ્ઞા અનહત ચક્રમાં રહેલી હોય છે. અને એજ ઉપરથી એ સ્થાનને કાશી અથવા આનંદ વન કહ્યું છે. એ આનંદ વનમાં જ્યારે પ્રજ્ઞાનાના વીજમાં જે જ્ઞાન રહેલું છે તેની એકાગ્રતા થઈ એટલે સ્થુલ અને સુક્ષ્મ એ બેઉ શરીરમાં જે જ્ઞાનનો અનુભવ થયેલો હોય છે તેનો સંપૂર્ણ લય થાય છે તે સમયની સ્થિતિ સુસુપ્તિની અવસ્થાના જેવી હોય છે. પરંતુ તેવી સ્થિતિમાં જે સમયે સંસ્કાર પામેલા આત્માને, અંતર આત્માની સ્ફુર્ણાથી, આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. તે સમયે સર્વજ્ઞ ઈશ્વર પોતેજ

થાય છે. અને એજ સમય સંપૂર્ણ આનંદ અને શાંતીનો છે. તે માટે કાશી અથવા અનહત ચક્ર જેમાં એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. અને તેજ સ્થાનમાં માયાવી જીવ અને તેની સઘળી ત્રણના તેનો નાશ થાય છે અને પ્રજ્ઞાની ઉત્તમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થયાથી, આત્મજ્ઞાનના બઢથી સઘળી માયાના આવરણનો નાશ થઈ સર્વોપરી ઐશ્વર્ય પ્રકાશ તેની સનમુખ આવ્યાથી, ગુહ્યાર્થમાં રહેલા અનેક દેવ અને દેવીઓનું સત્ય જ્ઞાન તેને ઓઢાઢાઈ આવે છે. તે માટે એવું જે સ્થાનકાશી અથવા અનહત ચક્ર તેને ગૌરીમુખમ પળ કહ્યું છે.

સંસ્કાર પામેલા આત્માને જે, સાધારણ સ્થિતિમાં સમાધીની સ્થિતિમાં અને તેથી ઉપરના દેવલોકની સ્થિતિમાં જે જ્ઞાન મળી શકે છે, તેના અનુભવનું જ્ઞાન ઉપર કહેલી ઉત્તમ પ્રજ્ઞાની સ્થિતિમાં હોયછે. ઇટલુંજ નહીં પણ તેનું નીરાકરણ પણ તે કરી શકે છે.

ઉપર કહેલી જે ત્રણે સ્થિતિયો, તે અંતર પ્રજ્ઞાની ત્રણ ઉત્પત્તીની સ્થિતિ છે, માટે તે શિવનું ત્રીશુઢ પણ કહેવાય છે.

વઢી અનહત ચક્રને શુશુન્ના નાઢી કહેલી છે. એ નાઢી એક સાંકઢા માર્ગે બરઢાની ધોરી નસમાંથી જઈ, મસ્તકના અગ્રભાગ સુધી છે, અને તેમાંથી ચૈતન્ય વિયુતનો પ્રવાહ વહે છે. તે માટે કાશી તેજ બ્રહ્મનઢ કહેવાય છે. તે શુશુન્ના નાઢીનું બીજું નામ છે.

પ્રાચિન તિર્થના સ્થાનમાં રહેલા ગુહ્યાર્થ. ૧૨૯

એ સ્થિતિ ઓ પ્રણવના ઉપર જે અનુસ્વાર છે તે દર્શાવે છે. માટે કાશી મગીકર્ણિકા કહેવાયલી છે.

એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાશે જે કાશી તેજ યોગીઓ નું અનહત ચક્ર છે. તે માટે કાશીમાં મૃત્યુ એટલે સઘળી માઈક કલ્પનાનો નાશ થઈ મુઝ પ્રજ્ઞામાં આત્મ જ્ઞાનની એકાગ્રતા કરવી એજ છે. હવે સદૃશ્ય એ પ્રેરક શક્તી છે. અને મુઝાધરમ, એ ગ્રાહક શક્તિ છે. એ બેઉના અલૌકિક સમીલનથી અનહત ચક્રમાં મહા શક્તિવાન અનહત નાદ ઉત્પન્ન થાય છે એ નાદ, જે સમયે મૃત્યુ જેવી સુસુપ્તિ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, તે સમયે અને જ્યારે સઘળા બ્રહ્મ જ્ઞાનનો લય થાય છે. તે સમયે, સંબળાય છે. અને તેમાંથી સંસ્કાર પામેલી આત્માના સ્વરૂપની ઉત્પત્તિ થાય છે. એટલે જ્યારે ઉપર કહેલી કાશીમાં માયાવી જીવનું મૃત્યુ થાય છે તે સમયે આત્માનું સત્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ, આત્મા મોક્ષની પ્રાપ્તી મેળવી શકે છે.

આ ઉપરથી અંતની સૂચના એટલી આપવાની છે જે, જેટલાં બાહ્યરનાં પ્રસિદ્ધ યાત્રાનાં સ્થાન છે. તે સઘળાનો ભાવાર્થ તીર્થ યાત્રા કરી અંતે મોક્ષનાં કાર્યો સારુ પોતાના પીંડ બ્રહ્માંડમાંજ કલ્પેલાં છે. માટે બુદ્ધિજ્ઞાનની ઉન્નતિ પામેલાં મનુષ્યો એવાં સ્થાન જોવાથી, તેમના અંતર સ્થાનની સત્ય સ્મૃતિ આવી એકાગ્રતા કરવામાં અતી ઉપયોગી પડે છે અને તેવાં સ્થાનમાં કોઈ સમય સત્ય યોગીઓના સમાગમનો પળ

લાભ થવાનો સંભવ હોય છે. અને એજ યાત્રાનું સ-
સ ફલ છે.

સંવત ૧૯૪૨ના આશ્વિન શુદ્ધ ૬ ને રવીવાર.

પ્રકરણ ૮ મું.

ગુપ્તવિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાની સૂચના.

આપણે સનાતન ધર્મ અને અધર્મની મર્યાદામાં રહેનારા અને માનસીક જ્ઞાનની યોગ્ય ઉન્નતીને પાં-
મેલા બ્રહ્મ જીજ્ઞાસુજનોને નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાનની ઉન્નતી કરી ગુપ્ત વિદ્યા સમજવાના સાધનોનો કેટલો
એક વીચાર સુવોધ પત્રીકાના ઉત્તરાર્થમાં કરેલો છે.
તેની દ્રઢતા અને સ્મૃતી જે શ્રોતાજનને હશે તેને અ-
લ્પ શ્રમે આ વિષયો યથાર્થ સમજી શકાશે.

જેના આત્મ જ્ઞાનની કાંઈ પળ ઉન્નતી થયેલી છે તેને આ વિષય ઉપર પ્રિતી થઈ, તે ગુપ્ત વિદ્યા મેલ-
વવા અતિ આગ્રહથી પ્રયત્ન કરશે. તેને સારુ શુભ સંસ્કારથી ચૈતન્ય આત્માની સ્ફુર્ણા અંતરમાંથી સ્વ-
ભાવિક રીતે આપો આપ થવાની મુખ્ય અગત્ય છે.

ઘણું કરી સઘળા વિવેકી સ્ત્રિપુરુષોના જાણવામાં છે જે, જે મનુષ્ય સત્ય જ્ઞાન મેલવવાના સાધનો પ્રિતિ પુર્વક કર્યા કરે છે. અને જો આપણી સત્યજ્ઞાન મેલવવાની ઇચ્છા સંપૂર્ણ રીતે દ્રઢ થયેલી છે તો આ-
પણે અકસ્માત ગુપ્ત રીતે કેવલ સત્યના અને અંતર

ગુપ્તવિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાની સૂચના. ૧૩૧.

આત્માના પ્રકાશના કીરણો જળાવવા માંડેછે. અને આપણી મનોવૃત્તિ સંપૂર્ણ રીતે તેગી તરફ ગઈ પડેલે, આપણી આસપાસ જે અતિ સુક્ષ્મ શક્તિઓનો સમોહ રહેલોછે, તેના યોગે ઉપર કહેલા સત્ય જ્ઞાનના પરમાણુઓ ગ્રહણ કરવા તરફ આપણુ લક્ષ જાય છે; અને જે પ્રમાણે તે સત્ય જ્ઞાન મેલવવાને આપણે યોગ્ય થતા જડે છડે, તે પ્રમાણે પરમક્રપાલુ સત્યગુરુ જે પ્રમાણે પોતાના અધિકારી શીષ્ય અથવા ચેલાને તે સત્ય જ્ઞાન મેલવવાને સહાય કરેછે, તે પ્રમાણે આપણી આગ્રહવાળી શ્રદ્ધા જાણી આપણે પણ સાહાય કરશે. પરંતુ આપણા જાણવામાં છે જે, ज्यां સુધી આપણુ નામ, આપણી સત્ય ગુહ્ય વિદ્યા મેલવવાને યોગ્યતા, આપણી વર્તણુક, અને ચૈતન્ય જ્ઞાન મેલવવાની નિર્મલ ઇચ્છા, પરમક્રપાલુ યોગેશ્વરને જણાઈ નથી ત્યાં સુધી, આપણે તેવા વર્ગમાં સધીલન થઈ શકતા નથી.

ઘણાં સમયને દેવા પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે જે, યોગાદીક અતિ ગુહ્ય અને ગુપ્ત વિદ્યા મેલવવાને કીયે માર્ગે અને કીયા સાધન કરવાની અગત્ય છે. દેવા પ્રશ્નોનો યથાર્થ ઉત્તર પરમક્રપાલુ યોગીયોજ આપી શકેછે. પરંતુ એ વિષે કાંઈક અગત્યની સૂચના જે આપણા જાણવામાં છે. તે આ પ્રસંગે પ્રસિદ્ધ કર્યાર્થી મુમુક્ષ અને આગ્રહી બ્રહ્મ જીજ્ઞાસુજનોને કાંઈ પણ લાભ થઈ શકશે.

પ્રથમ માત્ર સસત્તાનેજ સારુ સસ્યં ઉપર અંતરનો સસ્ય પ્રેમ ઉત્પન્ન થવો જોઈયે; એ સસ્ય પ્રેમ અંતરમાં અતિ ગુપ્ત અને આવરણથી ઢંકાયલો હોય છે. તેને નિર્મલ કરવાની અગત્ય છે. તેમ થયાથી ઉપર કહેલી સસ્યતાના પરમાણુઓનું આકર્ષણ કરવાની આપણને શક્તિ આવે છે.

૧૧વી રીતે સસ્યતાના પરમાણુઓના સંગ્રહની સાથે અંતરદ્રષ્ટિથી પોતાનો આત્મા સ્થિત થવાનો અભ્યાસ કરી, બાહ્યરની વિષયી દ્રવ્ય શ્રદ્ધિમાંથી વૃત્તિ કાઢાડી પોતાની ચૈતન્ય સનમુખ વૃત્તિ રાખી, પોતાની મનો-વૃત્તિને પોતાના સસ્ય સંકલ્પમાં દ્રઢ આગ્રહથી રાખવાની અવશ્ય અગત્ય છે.

૧૨વી રીતે માયા અથવા સંસારના આવરણથી વિરક્ત થયાથી, શાંતી, સ્થિરતા, અને સત્ત્વ, રજ, અને તમ એ ત્રીગુણની સામ્યાવસ્થા થાયછે અને તેવી સામ્યાવસ્થાની સ્થિતિમાં ઉત્તમ સસ્ય સમાગમ કરી, તેવાજ ઉત્તમ ગ્રંથનું શ્રવણ, મનન, અને પાઠ કરવાનો અભ્યાસ કરવાનો પ્રત્યેક દીવમે થોડો ઘણો નીયમ રાખવો. એમ કરી પોતાની કેવલ સ્વાર્થ કરી લેવાની વૃત્તિનો સાગ કરી, શત્રુત્, દ્વેષ, મનુષ્યપ્રાણીનો ધિક્કાર અથવા તુચ્છકાર વિગેરે મનના સર્વે વિકારોનો સમુલ્લસ્ય કરવાની મનોવૃત્તિ રાખવી. અને સર્વે મનુષ્ય પ્રાણી માત્રમાં અંતઃકર્ણથી આત્મભાવ રાખવો એટલું જ નહીં પણ સનાતન ધર્મ સંસ્કારી પુરુ-

શુભવિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાની સૂચના. ૧૩૩

ધીમાં પ્રવર્તવાવાને તન, મન, અને ધનથી પળ પ્રયત્ન કરવું.

એ સઘળું છતાં કોઈ પળ જાતનો ભય રહ્યો નહીં જોડયે. અને ભય નહિં રાખવાથી જીવાત્મા અતિ બઢવાન થાયછે વઢી મનની કેવલ સ્થિરતા રાખી કોઈપળ જાતના સંશય રહિત થવું. કેમજે સંશય થવાથી ધારેલા કાર્યની સિદ્ધિમાં મોહોટું વિઘ્ન આવી પડે છે. વઢી એમ નિશ્ચય સમજવું કે, આપણી કલ્પના અને આપણા શબ્દ એ બેઉમાં ચૈતન્ય અથવા પ્રાણ છે, અને તેથી શ્રદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. અને તે આપણા સસ કાર્યોની અંતની મર્યાદામુધી ઉપયોગમાં આવેછે.

વઢી આપણે વિદ્યાર્થી અને સસ શોધક છડયે એવું સમજી, નિર્માનીપણે તેવા વિદ્યાર્થી અને સસ શોધક મનુષ્યમાંજ નિરંતર વર્તવાની અગત્ય છે. વઢી આપણે એવા વિદ્યાર્થીમાં પરસ્પર એક આત્મા રૂપે વર્તિ તેમાં કોઈ પળ જાતની કઠણતા મનમાં આવવા દેવી નહીં. કોઈ સમયે સસ માર્ગે પ્રયત્ન કર્તા છતાં તે અસસ અને મિથ્યા જણાય તો ઉત્તમ વિવેકથી પોતાના સસ નિશ્ચયથી દ્રઢતા કરી પોતાનો પ્રયત્ન જારી રાખવો. અને આત્મ જ્ઞાનના પ્રકાશ થવાના માર્ગમાં મંદતા કોઈ દીવસ થવા દેવી નહીં. એવી રીતે દ્રઢ આગ્રહથી આપણાથી વર્તિ શકાય ત્યારેજ, આપણે જે ઇચ્છા રાખીયે તેની સીદ્ધિનો સંભવ જાણવો.

વઢી આપણે લક્ષમાં રાખવાનું એટલું અગત્યનું છે

જે, પરમક્રયાલુ સદગુરુની એવી આજ્ઞાછે કે, જે આત્મ જ્ઞાનમાં બલિષ્ઠ હોય, તેણે બીજા નિર્બલ વિદ્યાર્થી, જેની ઇચ્છા સત્ય માર્ગે જવાની પરીપુર્ણછે, તેને સાક્ષ કરવી. એથી જે ઊલટી રીતે ચાલી પોતેજ કેવલ સ્વાર્થ થઈ, બીજાને નહીં ગણકારે તો, તે અંતે એકલો પડી જઈ પોતાનો કરેલો શ્રમ ઘણી વચ્ચત મિથ્યા જાયછે.

એટલું સત્ય સમજવું જે જ્યારે સત્ય પ્રકાશ પામેલી ઇન્દ્રિયી ઉપર ચક્ષુ સ્થિર થાય, સારે દ્રઢ આગ્રહથી પ્રયત્ન જારી રાખવો અને જે ઠેકાણે પરમ ઉત્તમ સત્યજ્ઞાનના શબ્દથી ચર્ચા થતી હોય ત્યાં, પોતાની કર્ણ ઇન્દ્રિયે જવા દેવી તે છતાં પોતે એકલો રહી કોઈ પણ મુમુક્ષુ વિદ્યાર્થિનો સમાગમ નહીં કરી પોત-પોતાના સત્ય વિચારનું મનન અને નિદિધ્યાસ કરવાનો પ્રસંગ નહીં રાખ્યાથી, પોતે ગુચવાઈ પડી સત્ય ઉન્નતિ થવામાં ભારી વિક્ષેપ આવી પડેછે. પોતે અતિ ત્વરા નહીં કરતાં, ધિમે ધિમે ઉન્નતિ કરતાં જઈ, પોતાના વર્ગના વિદ્યાર્થિને ઉચે ચઢવામાં સાક્ષ કર્યા કરવી. આપણી આગલ જે એ સત્ય માર્ગે ગયેલા છે, તેમનું એવું કહેવુંછે જે, સંપુર્ણ સામ્યાવસ્થા એજછે કે, જે વસ્તુ આપણે શોધવાનીછે, તેને સારું સંપુર્ણ એકાગ્રતા અને પ્રબલ ઇચ્છા શક્તિ રાખવી. અને તેથીજ કાર્યની સિદ્ધિ નિશ્ચય થશે.

એ વિષે કેટલા એકનું કહેવું એવુંછે જે, એ કાર્યની સિદ્ધિ સારું કીયા ગ્રંથ વાંચવા અને સાંભળવાની અ-

ગુપ્તવિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાની સૂચના. ૧૩૫

ગણ્ય છે; કેમજે સાધારણ મનુષ્ય એવું સમજે છે જે, માત્ર ઉત્તમ જ્ઞાનના ગ્રંથો વાંચવા અને તેની કથા સાંભળવાથીજ પોતાના આત્માની અતિ ઉન્નતિ થઈ. અંતના પરીણામની સિદ્ધિ થાય છે. એ વીશે આ પ્રસંગે ઇટલુંજ કેવાની અગણ્ય છે જે, ભિન્ન ભિન્ન મનુષ્યની ભિન્ન ભિન્ન મનોદૃષ્ટિ હોય છે, માટે તેમને તેવી તેવી રીતે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી જાય, તોજ કાંઈ પણ લાભ થાય. સઘડાને સમાન માર્ગ નથી જેમ એક ભોજન કોઈને પ્રિય હોય; તેજ બીજાને અપ્રિય લાગે છે. માટે જેની જેટલી બુદ્ધિ ઉન્નતિને પામેલી હોય, તે પ્રમાણમાં તેને સસ જ્ઞાન પ્રિય અને અપ્રિય લાગે છે. એ સઘડું છતાં મુખ્ય અગણ્યનું તો ઇટલુંજ છે જે, નિશ્ચાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાનની ઉન્નતી કરવાની ઇચ્છા પ્રથમ અંતરમાંથી પ્રગટ થયા પછી તેનો બાહ્ય પ્રકાશ થવાથી, નિશ્ચય પરીણામની સિદ્ધિ થાય છે. પરંતુ માત્ર બાહ્યથી, જન્મ પર્યંત ઉત્તમ જ્ઞાનની ઉત્તમ કથા વાર્તા વારંવાર સાંભળ્યા કરે પણ અંતરમાં તેની અસર કાંઈજ નહીં થાય શ્રવણથી માત્ર કાંઈક શુભ સંસ્કાર વિના વીજો કાંઈપણ લાભ થઈ શકતો નથી, એવું આપણે અનુભવ ઉપરથી જાણાય છે; તે માટે આપણે આત્માની ઉન્નતી કરવાનો જે અભ્યાસ કરવાનો છે, તેમાં પ્રથમ તદરૂપ થવાની પ્રથમ દૃઢ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થવી જોઈએ, પછી તેની સાથે માનસિક જ્ઞાનની પણ યથાર્થ ઉન્નતિ થવાની અગણ્ય

છે, અને તેવા સત્ય શોધકને અંતરના અલોકિક પ્રકાશ તરફ જવાને, અંતરમાંથી દ્રઢ સ્ફુર્ગા થઈ, તેનો પ્રકાશ બાહ્ય નીકળવો જોઈયે, પણ માત્ર સત્ય જ્ઞાનની ચર્ચા કરવામાં અને પોતાના અસ્થિર વિચારમાં જ ડુબી જઈ કાંઈ સાંભળીએ અથવા જોઈએ તે, સઘટું મિથ્યા જાયછે.

જે પ્રમાણે આપણે પોતાના જીવાત્માને જાણતા જઈએ, તે પ્રમાણે આપણી સઘટી ઇન્દ્રિયો ઉપર સત્તા રાખતા શીખવાનો આપણો મુખ્ય ધર્મ સમજી નીરંતર સ્વાર્થ રહિત પરમાર્થ કરી જેમ બને તેમ બીજાનું ભલું અને તેને સુખી કરવાની ઇચ્છા પ્રવલ્લ કરવાને પ્રયત્ન કરવું. અને તેમ કરવાથી આપણું અંતઃકરણ નિર્મલ થઈ તેમાં નિર્મલ પરમાણુઓનો અધિક સંગ્રહ થવાથી આપણે જે સત્ય માર્ગે જવાની ઇચ્છા રાખીએ છઈયે તે માર્ગે જવામાં વિગ્ન આવવાનો સંભવ ઘણો જ થોડો થતો જશે. એટલેથી એવિષય અપુર્ણ રાખી આજના વ્યાખ્યાનની સમાપ્તિ કરીએ છઈયે.

અશ્વિન શુદ્ધ ૧૩ રવીવાર સંવત્ ૧૯૪૨

પ્રકરણ ૯ મું.

ગુપ્ત વિદ્યાની સુચના.

આપણે પાછલા વ્યાખ્યાનમાં, બ્રહ્મજીજ્ઞાસુ વિદ્યાર્થીએ કેવી ઇચ્છાનો સાગ કરવો અને કેવા પ્રકા-

રની ઇચ્છાની દ્રઢતા કરવી, એની અલ્પ સુચના આપી છે; અને વઢી એમ પણ જણાવેલું છે જે આગ્રહી વિદ્યાર્થીએ, પોતાના સઘળા વિકાર સ્વાધિન રાખી તેના ઉપર સત્તા બેસાડ્યા પછી, તેના આત્માને પરમ શાંતિ થશે. અને સંપૂર્ણ શાંતીના સમયે, ગુપ્ત પ્રકાશ જણાવવા માંડશે. અને એમ થયું એટલે તે વિદ્યાર્થીએ સમજવું જે, ગુપ્ત વિદ્યા જાણવાનો સચ્ચ માર્ગ તેને જણાવવા માંડ્યો છે.

હવે આગળ તે આગ્રહી વિદ્યાર્થીની અધિક ઉન્નતિ થવાને કેવી રીતે વર્તવું જોડ્યે, તેનો વિચાર કરીએ. એમાં તે વિદ્યાર્થીને ઘણું કરી સુસુપ્તિથી તુર્યાવસ્થા સુધીમાં જે ફેરફાર થાય છે, તેની સુચના જણાવવામાં આવશે. એ ઉપરથી સજન બ્રહ્મ જીજ્ઞાસુ ઓયે સાધારણ મનુષ્યની પેઠે સુસુપ્તિ અવસ્થાને સ્વપ્ના વિનાની ઘાટ નીન્દ્રા સમજવી નહીં. પરંતુ સંપૂર્ણ શાંતિથી પ્રજ્ઞા એટલે મુલના બીજમાં સચ્ચ જ્ઞાન સ્થુલ અને સુક્ષ્મ ઉપાધીમાં વ્યાપ્તિ એટલે સ્ફુર્ણાનો સંપૂર્ણ નિગ્રહ થયેલી જે પૂર્ણ આનંદમય સ્થિતિ તેજ બ્રહ્મ વિદ્યાર્થીની સુસુપ્તિ અવસ્થા છે, આત્મા સંબંધી જે, અંતનું ગુહ્ય જ્ઞાન અથવા આત્માની અલોકીક મહાન શક્તિ, તેવા સંસ્કાર પામ્યા શીવાય સમજી સકાય નહીં એ સચ્ચ છે; અને એવા જ્ઞાનની સંપૂર્ણ સ્પષ્ટતા, અનેક પ્રકારના સમુહમાં અને પ્રસિદ્ધ વ્યાખ્યાનમાં થઈ શકતી નથી, વિદ્યાર્થીએ ઘણું કરી પોતાના અં-

તર આત્માના પ્રકાશ ઉપર અને પોતાના મેઝવેલા અનુભવ ઉપર આધાર રાખી, જે ભિન્ન ભિન્ન સમયે, તેને જે ગુચવળો આવી પડે છે, તેનું નિરાકરણ અને સમાધાન તેને પોતાને જે અંતર સ્ફુર્ગાથી પ્રકાશ થવા માંડ્યો છે, તેની સહાયતાથી કરવાને પ્રયત્ન કર્યા કરવું; તેમ કર્યાથી તેને અંતરમાં એક દિપ પ્રગટ થયા જેવું લાગશે. અને તે સમયની તેની સ્થિતિના પ્રમાણમાં, તેને અદ્ભુત ચમત્ક્રતીઓ દેખાવવા માંડશે, તેમ થયા પછી, તેને આગઢ ઉત્તરોતર અધિક જ્ઞાન અંતરમાંથીજ ઉત્પન્ન થવા માંડશે, તેને બાહ્ય જ્ઞાનની પછી વિશેષ અગત્ય પડતી નથી. તેને જાણી જ નહીં પણ તેને કોઈ જાતના નિયમ અથવા માર્ગ દેખાડવાની પણ અગત્ય રહેતી નથી. તેને જે જણાય છે અને લાગે છે, તે પોતે જાણી અને સમજી શકે, તેને તેવું જ્ઞાન જેમ બીજો કોઈ માણસ કેતો હોય, એવી રીતે આવતું નથી પણ બીજી પ્રથકજ રીતે મળી શકે છે.

પ્રથમ બ્રહ્મ જીજ્ઞાસુ વિદ્યાર્થીને, પોતાના અંતર શત્રુની સાથે યુદ્ધ કરી, તેનો પરાજય કર્યા શીવાય, પોતાના આત્મિક ગુહ્ય અને કઠળ વિષયનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થઈ શકતું નથી, કેમજે તેવી સ્થિતિ થયા વગર કદાપી મન, તે જ્ઞાન ગ્રહણ કરી શકે પરંતુ તેની અસર અંતર જીવાત્મા ઉપર થઈ શકતી નથી, તે જ્ઞાન ઉપલબ્ધ રહેવાથી સત્ત્વ સમાગમ નષ્ટ થાય તો, તે ઉ-

પલક જ્ઞાનનો પળ નાષ થઈ જાય છે. માટે આત્મા-માંજ, સત્ત્વ વૈરાગ્યનો રંગ લાગવો જોઈયે. તેથી આગ્રહી વિદ્યાર્થીયે, પોતાની તિવ્ર થયેલી વૃત્તિને, નરમ પડવા દેવી નહીં. વૃત્તિ નરમ પડવાથી, કીધે-લા સાધનોના ફલમાં અતિ મોટો વિક્ષેપ આવી પડે છે, અને કીધેલો શ્રમ ઘણી વસ્તુ વ્યર્થ જાય છે. સમય વાયુ કર્તા પળ અધિક ત્વરાથી જાય છે. બીજી કેટલીક વસ્તુ ગયેલી પાછી મઠી શકે છે. પળ ગ-યેલો સમય પાછો ફરી મઠતો નથી સમય અતિ ઘણો અમુલ્ય છે, માટે જ્યાં સુધી આપણો સ્થુલ દેહ છે, ત્યાં સુધી સમયનો સત્ત્વ ઉપયોગ કરી ધારેલા સત્ત્વ કાર્યની પરીપુર્ણતા કરી લેવી; તેની પરીપુર્ણતા કરવા સારુ કેવા નીયમની અગત્ય છે તેનો અધિક વિચાર હવે કરીયે.

“જે સમયે વૃત્તિ આત્મામાં કેવલ સ્થિર થઈ, વાહ્ય ઉપાધી નહિ નહે અને જે સમયે કેવલ શાંતિ વર્તે, તે સમયે અલૌકીક પ્રત્યાઘાત થયેલો ગુપ્ત નાદ ઉત્પન્ન થાય છે, તે એવું સુચવે છે જે, તારી અંતઃકર્ણરૂપી જગા સ્વચ્છ છે, તેમાં શુદ્ધ વિજનું આરોપણ કર” તે નાદ આત્માનો સમજી તે પ્રમાણે વિદ્યાર્થીયે વર્તવું”.

એવા સમયે તે વિદ્યાર્થીને જે કાંઈ અદ્ભુત દૃષ્ટિ પડે તેથી ફુલાઈ જવું નહીં, પળ એમ સમજવું જે, એતો સત્ત્વ માર્ગનો માત્ર પ્રારંભજ છે; અને તેને જે કાંઈ અલ્પ જણાયલું છે, તે એટલું તો ગુપ્ત અને ગુહ્ય છે જે

તેને અતિ આગ્રહથી પ્રયત્ન કરી, તે સસ્ય પ્રકાશની યથાર્થ યોગ્યતા જાણવાની અવસ્ય અગત્ય છે; માટે સદગુણનાં બીજ અધિક આરોપણ કરવાની અગત્ય છે; અને તે આગલ અધિક ઉન્નતી થવાનું સાધન છે અને તેમાં આગ્રહ રાખી વૃત્તિ સ્થિર રહી એટલે, તેને અધિક બઢ આવી પોતાનો પ્રયત્ન અધિક આગ્રહથી જારી રાખે છે, તેણે કરી અંતના પરિણામનો લાભ મેળવવાનો તેને સસ્ય નિશ્ચય થાય છે.

પછી પોતે યોગ્ય વિદ્યાર્થી છે, તે એમ સમજી પોતાની સઘળી ઇચ્છા ઉપર જય મેળવ્યાથી, તે ગુપ્ત સાંભળી શકે છે, જોડ શકે છે અને બોલી શકે છે. તેણે જીવાત્માને પોતાની નિર્મલ વૃત્તિમાં બઢીષ્ટ જોયો છે, અને ઓઢર્યો છે. અને કેવલ શાંતીના સમયે, એવો નાદ સાંભળ્યો છે જે “ હવે સસ્ય વિદ્યા મેળવવાના સ્થાનમાં જા, અને તારે સારુ શું લેલું છે તે વાંચ ”.

હવે યોગ્ય વિદ્યાર્થી છે એટલે દ્રઢ નિશ્ચય છે. સાંભળી શકે છે એટલે એ જીવાત્માનો પ્રકાશ પામેલો માર્ગ જણાય છે, જોડ શકે છે એટલે જે અંતરમાં જણાય છે, તે સમજી શકે છે. બોલી શકે છે એટલે આપણે જે સસ્યતા જણાડ છે તે વીજા મુમુક્ષ અને યોગ્ય વિદ્યાર્થીને સમજાવી શકીયે છડયે. અને સઘળી ઇચ્છા ઉપર જય મેળવેલો છે એટલે, પોતાની ઇન્દ્રિયોને અને વૃત્તિઓને, પોતાની સત્તામાં રાસતા શીસેલા

છડાયે. અને જીવાત્માને જાણેલો છે એટલે અંતર દ્રષ્ટિ થઈ, નિસ્પક્ષપાત રીતે પોતાના વર્તમાન જીવને જોયો છે. જીવાત્મા બઢીષ્ટ થયો એટલે, તે એક છતાં અનેક રુપે કેવી રીતે થઈ શકે છે, તેનું અલ્પ જ્ઞાન થવા માંહે છે. ઓઝાલ્લવું એટલે અદ્ભુત પ્રકાશ દ્રઢ દ્રષ્ટિથી, જોવાની શક્તિ આવવી, એક ક્ષણપણ દ્રષ્ટિ ફરે નહીં, અને કોઈ પણ જાતનો ભય લાગે નહીં, એટલે પિશાચ આદિક મલીન પ્રાણીની કલ્પના આવે નહીં, એવી રીતે કેટલા એકને થાયછે. તે માટે વિદ્યાર્થિએ અતિ સાવધ રહી દ્રઢ બઢીષ્ટ હિમત રાખવી, એ જાણવાથી આગઢ આત્માની અતિ ઉત્તમ સ્થિતિ અને બઢ જાણવામાં વિશ્લેષ નહીં આવી શકે, એ મોટો લાભછે; જો તે પ્રકાશથી વિદ્યાર્થી ભય પામ્યો તો, તેની કરેલી મંદેનત વ્યર્થ જાયછે.

ગુપ્ત નાદ સાંભઢવો એટલે એમ સમજવું જે, અંતરમાંથીજ સત્ય પ્રેર્ણા થાયછે. અને વિદ્યાના સ્થાનમાં જવું એટલે, એવી સ્થિતિ થવી જે, તેમાં આત્માનું સત્ય જ્ઞાન સમજી શકાય, અને સારેજ વિદ્યાર્થિને અલ્પ શ્રમે સમજવા સારુ અગ્નિ રુપ મહા પ્રકાશથી લલેલા અક્ષરો જણાવવા માંહેછે; કેમજે જ્યારે વિદ્યાર્થી યોગ્ય થઈ, તૈયાર થયો એટલે પરમક્રપાલુ યોગેશ્વર પણ અદ્ભુત જ્ઞાન આપવાને તૈયાર થાય છે. વિદ્યાર્થીની ઉપર કહેલી સ્થિતિ ગુહ્ય રીતે મૈત્રીઉપનીષદમાં વર્ણવેલી છે. તેમાં એવું કહ્યું છે કે “જે

વિદ્યાર્થી પોતાની इन्द्रियो અને તેના પદાર્થો, અને પૃથ્વી સંબંધી સઘડી ત્રણાની મર્યાદાની પેલી તરફ ગયો છે; તેણે એવું ધનુષ્ય ધારણ કરેલું છે જે, જેની દોરી સનાતન ધર્મ અને નિર્મલ્લ વૃત્તિ છે અને હિમત રૂપી કમાન છે. અને પરમાર્થ રૂપી શક્તીયાથી તે વિદ્યાર્થી પરમ શાંતિ રૂપ બ્રહ્મનું બારણુ ઉઘાડી શકે છે.

ઘટલું અવશ્ય લક્ષમાં રાખવાનું છે જે આપણે ઉપર જે સાંભળ્યું, અને જોયું એવું કહ્યું છે તે સ્થુલ કર્ણ અને ચક્ષુ इन्द्रियી જોવાનું અને સાંભળવાનું નથી, પરંતુ આગ્રહથી ગુપ્ત વિદ્યા જાણવાની इच्छा રાખનારો વિદ્યાર્થી જે જોઈ અને સાંભળી શકે છે, ને તેના અંતરની ઉન્નતિ પામેલી જ્ઞાનશક્તિના યોગે છે, તેને દિવ્ય ચક્ષુ અને જ્ઞાન ચક્ષુ કહે છે. એ ઉપરથી બાહ્યની ઉન્નતિ પામેલી જ્ઞાન શક્તિ કેવલ નિરુપયોગી સમજવી નહીં, તેને વિશે વિષ્ણુપુરાણના અ. ૬ ના શ્લો. ૫ માં એવું કહ્યું છે જે “બ્રહ્મ इन्द्रियोથી જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે, તે એક દીપની જે પેઠે પ્રકાશ છે પણ જે જ્ઞાન, અંતર સ્ફુર્ણાથી મળેલું છે તે સૂર્યની જે પેઠે સઘડા તમ અથવા અંધકારનો નાશ કરે છે. વળી વિષ્ણુ પુરાણના અ. ૬ ના શ્લો. ૬ માં એવું કહ્યું છે જે, આત્મજ્ઞાની પોતાના સ્થુલ ચક્ષુથી જોતો નથી. જીવાત્મા માનસિક જ્ઞાન ચક્ષુથી જોઈ શકે છે અને તેના આનંદનો અનુભવ લઈ શકે છે એવું ચાંદોગ્ય ઉપનીષદમાં કહ્યું છે વળી મંડુક ઉપનીષદમાં પણ ઉપર

કહેલા જ્ઞાનચક્ષુ અને દીવ્ય ચક્ષુ વિશે કહેલું છે. તે શીવાય મહાભારતના અનુસાસન પર્વમાં, ભગવતગિતામાં, ચાંડોગ્ય ઉપનીષદ, ભાગવત, અને પાતાંજલીના યોગમુત્રમાં જ્ઞાન અને દીવ્ય ચક્ષુ વિશે અતિ ઉપયોગી સુચના આપેલી છે.

વઢી બ્રહ્મજીજ્ઞાસુ અને ગુપ્ત વિદ્યાના આગ્રહી વિદ્યાર્થીની અધિક ઉન્નતી થવાના સાધનોનો અધિક વિચાર કરીયે.

૧ તારી સામા આવતા યુદ્ધથી, તું અઢગો રહે. કદાપી તું યુદ્ધ કરતો જણાય છે પણ તે, તું યુદ્ધાંધી પતી નથી.

૨ યુદ્ધાધિપતીને જાણ, અને તેને તારા રૂપમાં યુદ્ધ કરવા દે.

૩ યુદ્ધને સારૂ તેનીજ આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલ.

૪ તે યુદ્ધાધિપતીને, એક પ્રથક સેનાપતી જેવો નહીં જાણ, પણ અંતે તે તું પોતેજ છે એમ સમજ, અને તેના બોલેલા શબ્દો તારા અંતરની ગુપ્ત ઇચ્છા છે એમ સમજ, કેમકે તે જાતે તુંજ છે, તે છતાં તે આવર્ણ રહિત છે, માંટે તે તારા કર્તા અધિક જ્ઞાની અને બઢવાન છે, માટે તેને જાણવાને પ્રયત્ન કર. જો તેને નહીં ઓઢલશે તો, યુદ્ધની ગઢબઢમાં અને ઉતાવળમાં તેને તું ખુલી જઈશ. અને તું તેને જાણીશ નહીંતો તે પણ તારાથી અઢગોજ રહેશે; અને તારી વ્યારે સત્ત્વ ઇચ્છા તેને જણાશે ત્યારેજ તે તારા રૂપમાં

પ્રવેશ કરી યુદ્ધ કરશે, અને તારા અંતરનાં અંધકારમાં પ્રકાશ કરશે, અને તેમ થયું એટલે, તું યુદ્ધમાં શીતલ અને વગર થાકેલો થઈ, એક બાજુએ રહી તારે સૌરુ યુદ્ધ તેને કરવા દે. પછી તારો એક પળ પ્રાહાર ફોગટ જવાનો નથી, પણ તું જો તેને જાણવાને પ્રયત્ન નહીં કરે, અને તેને ભુલી જશે, તો તું કેવલ સહાયતા વિનાનો થઈશ. પછી તારૂં મન ભ્રમણે ચડશે, તારા અંતઃકર્ણમાં ભ્રાંતિ થયા કરશે, અને સંગ્રામના સ્થલની રજમાં તારા ચક્ષુ અને ઇન્દ્રિયો, નીરુપયોગી થઈ પડશે, તેમ થયું એટલે તારો સ્નેહી કોણ અને શત્રુ કોણ એ તું જાણી શકવાનો નથી.

તે તું છે એમ છતાં પણ આવરણને લીધે તું અલ્પ અને ઘણા કાર્યમાં અજાણ છે, તે અનાદી અને સર્વજ્ઞ છે, જ્યારે તેનો એક સમયે તારા અંતરમાં પ્રકાશ થઈ, તે તારો યુદ્ધાધીપતી થયો એટલે તે તારો કેવલ સ્વાગ કરશે નહીં, અને જ્યારે કેવલ શાંતિનો સમય આવશે, ત્યારે તેની અને તારી એકતા થઈ તમે બેડ એકજ રૂપ થશો.

આપણે ઉપર કહેલા ચારે નીયમોનો એક જથો સમજી, તેમાં જે યુદ્ધ કહ્યું છે તે પોતાના અંતરના કામ, ક્રોધાદીક સર્વે વિકારોની સાથે સમજી તે વિકારો ઉપર યથાર્થ રીતે અતી આગ્રહથી સત્તા બેસાડવી. અને જે મનુષ્યને યુદ્ધ કરવાનું છે, તે સ્થુલ દેહ સહીત માયાવી જીવાત્મા સહિત છે. તેનો

પરસ્પર એવો સંબંધ છે કે, સ્થુલ શરીર જીવાત્મા બગર મીરરુપયોગી હોય છે, અને જ્યાંસુધી જીવાત્મા સ્થુલ શરીરમાં લપેટાયલો છે, ત્યાંસુધી તે દેહથીજ કાર્યો કરી શકે છે. સારાંશ કે શરીર જીવાત્માનો રથ છે, અને એ બેઝના સંબંધથી મનુષ્ય ચાલી અને રહી શકે છે. સઘડી બ્રાહ્મ શ્રષ્ટિ તે રથાધિ પતીને જણાતી નથી. તેથી સાધારણ મનુષ્યો તે રથનેજ હાલતો ચાલતો અને કર્તા સમજે છે. પરંતુ ઉન્નતિને પામેલો વિદ્યાર્થી સાધારણ મનુષ્ય કર્તા અધિક સચ્ચતા સમજે છે. તે માટે ઉપર કહેલા ચારે નીયમોમાં તે વિદ્યાર્થીને પોતાના અંતરમાંના સચ્ચ યુદ્ધાધીપતી ઓલખવાની અવશ્ય અગત્ય દર્શાવેલી છે. તે અંતર આત્મા છે. અને તેજ યુદ્ધ કરાવે છે એમ છતાં સઘડા બાહારના મનુષ્યોને તે રથ અથવા બાહારનો માણસજ યુદ્ધ કર્તા જણાય છે.

એ વિષે કહ અને ચાંદોગ્ય ઉપનીશદમાં એવું કહ્યું છે જે, “બ્રાહ્મ મનુષ્ય એટલે સ્થુલ શરીર જે કે નાશવંત, અને ક્ષણિક અને કાલના મોહમાં આવેલું છે માટે અંતર વિકાર રૂપી શત્રુ સાથે યુદ્ધ કરી તેનાથી જય મેલવી શકાતો નથી.” વળી એવું કહ્યું છે જે, એવું જે સ્થુલ શરીર તેનાથી ઇન્દ્રિયો વશ થઈ શકતી નથી માટે એ શરીરને એકલું મુકી શકાતું નથી. જે મનુષ્ય ઇન્દ્રિયોની ઇચ્છાને સ્વાધિન થઈ, તેમાં કાંઈ સ્વાર્થ માનેલો છે તેને લીધે મનના મલિન

વિકારો ઉત્પન્ન થાયછે, અને વિકારોમાંથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાયછે, ક્રોધમાંથી અજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે, અજ્ઞાનમાંથી, સ્ત્રાતિનો નાશ થવા માંડેછે સ્ત્રાતિના નાશથી, સસ અસસના વિવેકનો નાશ થાય છે. વિવેકનો નાશ થવાથી સર્વસ્વ સદગુણ નાશપામેછે. એવું ભગવતગીતાના અધ્યાય ૨ ના શ્લોક ૬૨માં કહ્યું છે. તે માટે ઉપલા પ્રથમ નીયમમાં કહ્યું જે, બાહારનો માણસ યુદ્ધ કર્તા જાણાયછે પરંતુ તે સસ યુદ્ધ કર્તા નથી. તેમ હોયતો નિશ્ચય તેનો પરાજય થઈ નાશ થાય.

આપણે ઉપર बीजा नियमમાં કહ્યુંછે જે, વિદ્યાર્થિયે સસ યુદ્ધ કરનાર પોતાના અંતરમાં જોઈ તેમાં પોતે રહી યુદ્ધ કરવું. હવે તે યુદ્ધ કરનાર કોણછે. એ નિર્મલ્લ વૃત્તિ કરી વિદ્યાર્થી જોશે તો તેને પોતામાં રહેલો અંતર આત્માજ જણાશે. તે અક્ષય ઢાઢાપણ વાળો અને સમર્થ છે, અને તેજ યુદ્ધ કરવાને યોગ્ય છે. એ શરીર વગર કાર્ય કરી શકતો નથી, એતો સસછે. તે માટે યુદ્ધમાં તે બેડ એકત્ર થવા જોઈયે. પણ શરીરે તે આત્માને સ્વાધિન રહી તેની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવું જોઈયે, શરીર રથ છે, અને ઇન્દ્રિયો અશ્વ અથવા ઘોડા છે. મન લગામછે, અને એ સઘ-ઘાને ચલાવનારો જીવાત્માછે. એવું કઠ ઉપનીષદમાં કહ્યું છે. એમાં જો ઉપર કહેલા અશ્વ ઉપર સત્તા નહીં રહી, તેને બેહેકવા દીધા તો પરીણામ દુઃખદાયક થાયછે, એ સસ વિવેકી બ્રહ્મ જીજ્ઞાસુ વિદ્યા-

થિના જાણવામાં છે.

એ સઘળું છતાં, બાહ્ય શરીરનો મનુષ્ય અંતર આત્માને અજાણ્યો છે એમ નહીં સમજવું. એક રીતે જોતાં તે બેડ ભિન્ન છે સ્વરા, પરંતુ જ્યાં લગી જીવાત્મા સ્થુલ દેહ ધારી રહ્યો છે, સાંસુધી તે બેડ એક રૂપ છે. અને એ સંબંધમાં અંતર આત્મા તેજ બાહ્ય કાર્યોમાં બાહ્ય જીવાત્મા જણાય છે. માટે અંતર મનુષ્યની જે આજ્ઞા તે બ્રાહ્મ મનુષ્યની ગુપ્ત ઇચ્છા છે. તે માટે સંપૂર્ણ જય મેલવવા સારુ બાહ્ય મનુષ્યે અંતર મનુષ્યનો સહાયતા માગવી, અને તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું, એજ ત્રીજા અને ચોથા નીયમનો સ્પષ્ટ અર્થ છે.

એ પ્રમાણે જીવાત્માનું સત્ય સ્વરૂપ ઓઢાંચ્યા પછી, તેની આજ્ઞાને સ્વાધીન રહી ઉપર કહેલા વિકારોની સાથે યુદ્ધ, વિવેકી એવા જે બ્રહ્મજીજ્ઞાસુ વિદ્યાર્થી તેમણે કરવું; ઇટલેથી એ વીપય હાલ અપૂર્ણ રાખીએ છીએ.

સંવત્ ૧૯૪૨ અશ્વિનવદી ૧૨ ને રવીવાર.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

ગુપ્ત વિદ્યાની સુચના.

આપણે પાછલા વ્યાખ્યાનમાં, બ્રહ્મજીજ્ઞાસુ વિદ્યાર્થીના આત્માની ઉન્નતિ થવાના સાધનોની જે સૂચના આપી, તેજ સંબંધમાં આ પ્રસંગે અધીક વીચાર કરીએ.

આત્મા સંબંધી જે નિર્મલ વિદ્યા, તેજ બ્રહ્મજી-
 જ્ઞાસુ વિદ્યાર્થીનું મુખ્ય કર્તવ્ય સમજવું. પ્રત્યેક મનુષ્ય
 પ્રાણીમાં ગુપ્ત રીતે તે વિદ્યાના નાદ અને તેનાં મૂળ,
 બીજરૂપે રહેલાં છે. પ્રથમ વિદ્યાર્થીને તે જણાતાં નથી;
 પરંતુ જેમ જેમ તે વિદ્યાર્થી આગ્રહથી ડુંડો વિચાર
 કરતો જાય છે, તેમ તેમ તેનો પ્રકાશ થતો જાય છે.
 કદાપી વિદ્યાર્થીને તેનો વિચાર કરવામાં કંટાળો આવે
 તો, થોડા સમય સુધી અટકી જઈ, પાછો અંતરમાં
 વિચાર કરતા જવું, ઇટલે તેને જણાતુ જશે, કેમજે
 તે નિશ્ચય અંતઃકરણમાં છે પ્રથમ પ્રારંભમાં વિદ્યાર્થીયે,
 શ્રદ્ધા, પ્રિતિ, અને ઉત્કંઠા રાખવાની અગત્ય છે. જે
 મનુષ્યને સંસારના મિથ્યા સુખમાં સસતા જણાયલી
 છે; તે મનુષ્ય પોતાના અંતરમાં મહા અલોકિક સ-
 સતાની પ્રેરણાના નાદ તરફ પોતાની કર્ણ ઇન્દ્રિ-
 લગાડતો નથી; વળી તે મંદબુદ્ધિવાળો પુરુષ આત્માના
 પ્રકાશ તરફ પોતાની દૈવચક્ષુ ઇન્દ્રિ બંધ રાખે છે. તેને
 માત્ર સંસારના સુખની કલ્પના કરવી સેહેલી લાગે છે,
 અને તે પુરુષ પોતાને જણાયલા સુખની પેલી તરફ
 વિચાર કરવાને પ્રયત્ન કરતો જ નથી. તેને સંસારના
 મિથ્યા સુખની ત્રણા અતિ પ્રબલ હોય છે, તે તેનાથી
 અટકાવી શકાતી નથી તે છતાં તેવો મંદબુદ્ધિનો
 પુરુષ એ સઘળાનો નિષ્પક્ષપાત રીતે વિચાર કર-
 વાનો અભ્યાસ કરતો જશે તો, તેને પણ તે સઘળું
 સંસારનું સુખ ક્ષણભંગુર, મિથ્યા, દુસ્વરૂપ અને અસ્થ

પરીણામે જળાશો. એ સઘळा મિથ્યા કલ્પનાના સમો-
હમાં, ઈશ્વરી અલોકિક સત્યતાના બીજો રહેલાં છે.
પરંતુ તેમાં આપણે રહ્યા છીએ, તે માયાનું આવરણ
ઘટલુંતો પ્રબલ છે જે, બીજાના અંતઃકરણમાં ઉપર
કહેલા નિર્મલ અમૃતના બીજો ક્યાં રહ્યાં છે, તે પ્રથમ
આપણે જાણી શકતા નથી, તે છતાં જો આપણે
આગ્રહથી તે જાણવાને પ્રયત્ન કરીશું, તો તે જળાશો.
તે નિર્મલ અમૃતના બીજો આપણા અંતરમાં છેજ, અને
એક સમયે તે આપણા અંતરમાં જળાવા માંડ્યાં
ઘટલે આપણી આસપાસ તે બીજો ક્યાં છે તે આપણને
અલ્પશ્રમે જળાઈ આવશે.

નિર્મલ નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિની જે પ્રેરણા છે, તે
આત્માનો નાદ છે. અને તે મનુષ્યપ્રાણના સ્થૂલ દે-
હમાં મુલ શુદ્ધ કલ્પના છે, તેનાથી યથાર્થ રીતે આ-
પણે જાણીતા થયા ઘટલે, પોતેજ સત્ય ન્યાય રૂપ
થાય છે; એવું વેદમાં ઘણે પ્રસંગે કહેલું છે, કેટલાએક
મનુષ્યને અજ્ઞાનને લીધે, તે સત્યનાદ જળાતો નથી.
તે ઉપરથી તે નથી એમ સમજવું નહીં, પણ તે અંતરમાં
સઘळી ઇન્દ્રિઓ વિગરેને, સ્વાધિનમાં રાખનાર છે;
પરંતુ અજ્ઞાનને લીધે ઇન્દ્રિઓનું પ્રાબલ્ય થયાર્થી, તેની
આજ્ઞા ચાલી શક્તી નથી. અને કેટલાએક સમયે તેને
એક વસ્તુ ગણ્યો નહીં, ઘટલે બુદ્ધી રૂપી રાજાને
રાજ શ્રષ્ટ કરી, ઇન્દ્રિયો રાજ્ય કરે છે; તે છતાં તે
ઉત્તમ રાજાના જ્ઞાનનો નાશ થતો નથી. તે માટે

પ્રથમથીજ નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિના સત્ય નાદની સુચના સાંભળી તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્ચાથી સત્ય માર્ગે જવાઈ શકાશે.

હાલના પશ્ચિમ દેશના કેટલાએક નિષ્પક્ષપાતી વિદ્વાનો, આપણે ઉપર કહેલો સિદ્ધાંત માન્ય કરે છે. તેમાં મહા વિદ્વાન ડાક્ટર બેન એવું કહે છે જે, માનસિક કલ્પનાના સિદ્ધાંતમાં નિર્મળ આત્મ વિદ્યાની સત્યતા રહેલી છે. તેણે કરી દોષ રહિત આપણે અસત્યમાંથી સત્યનો નિર્ણય કરી શકીયે છડ્યે, તેથી જીવાત્માની મહા અલોકીક અદ્ભુત શક્તી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. હવે નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિના સત્ય જ્ઞાનની ઉન્નતિ થવાના બીજા અગત્યના નિયમોનો વિચાર કરિયે.

- ૧ તારી આસપાસ જે સઘડા પ્રાણીયો છે, તેનો વિચાર અતિ આતુરતાથી કરવાનો અભ્યાસ રાખ.
- ૨ મનુષ્ય પ્રાણીના અંતઃકરણ ઉત્તમ જ્ઞાનના યોગે જાણવાને શીખવાનું પ્રયત્ન કર.
- ૩ તારા પોતાના અંતઃકરણ સંબંધી વિચાર કરવાની અતિ આતુરતાથી આગ્રહ કર.
- ૪ તારા પોતાના અંતઃકરણમાંથી અલોકીક પ્રકાશ નીકળે છે. તે તને પ્રકાશમાન કરવાથી તું સઘડી સત્યતા જાણી શકીશ.
- મનુષ્ય પ્રાણીના અંતઃકરણ જોવાનો એવી રીતે

અભ્યાસ કરવો કે, જે શ્રદ્ધિમાં તું રહ્યોછે, અને જેનો તું એક ભાગ છે તે શ્રદ્ધિ કેવી અને શી રીતની બનેલી છે. અને તારી આસપાસ જે નીરંતર સઘડ્યા મનુષ્ય પ્રાણીઓમાં ફેરફાર થયા કરે છે. તે મનુષ્યના અંતઃકરણના ફેરફાર થવાથીજ છે. અને તેના બંધારણનો તું ગુહ્યાર્થ સમજીશ, એટલે તું ધિમે ધિમે અધિક જ્ઞાનવાન થતો જશ.

વિદ્યાર્થીને પોતાનું અંતઃકરણ જોડે બીજાના અંતઃકરણ જોવાનું કાર્ય અતી કઠણ છે. તેમાં એટલું અગત્યનું છે જે, તે જોવામાં પોતે હું પ્રથક હું એવું અભીમાન કાઢી નાંચી પોતે સઘડ્યો છે એમ જાણવું. કેમજે સ્વતઃપોતે પ્રથક સમજવાથી, પોતાની અંતર દૃષ્ટિમાં ભિન્ન ભિન્ન રંગો ઉત્પન્ન થાયછે, તે માટે પોતે પ્રથક નથી, એમ સમજવાની અગત્ય છે. વિદ્યાર્થીએ સત્ય સમજવું કે, જે નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ છે તે પક્ષપાત રહિત છે. તેને કોઈ શત્રુ, અને મિત્ર નથી, સર્વ સમાન જ્ઞાન લેવા યોગ્ય છે.

શત્રુ કેમ થાય છે એ સમજવું અતિ ગુહ્ય છે, અને તે યથાર્થ સમજવાને ઘણો કાઠ લાગે છે. તારો મીત્ર એક તારો ભાગ છે. એ તારી મિત્રતાનો સઘડ્યામાં પ્રસાર કરવો કઠણ છે. તેમાં પોતાનું અંતઃકરણ સત્ય રીતે જાણવું એ અતિ કઠણ છે. જ્યાં સુધી દ્વૈત પણું અથવા પોતાનું પ્રથકપણું એનો નાશ થયો નથી, ત્યાં સુધી પોતાની ગુપ્તતા જાણવી અતિ ભારી કઠણ

છે. સાં સુધિતું તારી પોતાની અતિ અદ્ભુત ગુપ્તતા
બ્રહ્મ કરી તેને કાર્યમાં વર્તાવી શકવાનો નથી.
અને તેનો સત્ત્વ ઉપયોગ પણ કરી શકવાનો નથી.

વિદ્યાર્થીએ પટલું લક્ષમાં રાખવાનું અગત્યનું છે
કે, તેણે બીજાના અંતઃકરણમાં ઉતરે એવી રીતે સ-
ત્ત્વ જ્ઞાનનો બોધ વાક્યથી કરતાં આવડવું જોઈએ,
જ્ઞાનની ઉત્તમ પ્રકારની ઉન્નતી થયા બીના બીજાના
મનમાં પ્રેરીક ભાષણ કરતાં આવડે નહીં, માટે વિ-
દ્યાર્થીએ પ્રથમ સત્ત્વ જ્ઞાનની ઉન્નતી યથાર્થ રીતે કર-
વી; તેમ કર્યા પછી પ્રેરીક સત્ત્વ જ્ઞાનનું ભાષણ કરવાનો
અભ્યાસ રાખ્યાથી, શ્રોતા અને વક્તા બેડને શ્ર-
વણ, મનન, અને નિદિધ્યાસનનો લાભ થશે.

એવી રીતે અંતર સ્ફુર્ણાનો સત્ત્વ ઉપયોગ કરી,
પોતાની ઇન્દ્રિયો ઉપર પ્રબળ સત્તા રાખતાં આવડ્યા
પછી અને પોતાનો સ્વાર્થ કરી લેવાની ત્રણા જીણા
પછી, અંતે ઉન્નતી પામેલું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી,
વિદ્યાર્થીએ સત્ત્વ રીતે સત્ત્વ માર્ગે ગયાથી, તે કેવળ
સત્ત્વ જ્ઞાન નિશ્ચય જણાઈ આવશે. તેના સત્ત્વ માર્ગે
જવા સારું વિદ્યાર્થીએ કીયા ઉપાયો યોજવા કે,
જેથી તેનો લાંબો પંથ અલ્પ શ્રમે કપાઈ શકે, તેની
અલ્પ સુચના આ પ્રસંગે કર્યાથી, અવશ્ય આગ્રહિ
વિદ્યાર્થીને લાભ થઈ શકશે.

પ્રથિવ, જલ, અને વાયુ વીગરે તત્ત્વો તારે સારું
કેવી અલેક્ષીક ગુપ્ત વસ્તુઓ રાખે છે, તેનું સોધન

કર અને એનું સોધન તારા અંતર આત્માની સ્ફુર્ણા થયા પછીજ યથાર્થ રીતે થઈ શકશે.

વિદ્યાર્થીએ સઘડી શ્રદ્ધિનું અવલોકન કરી, તેમાં શું રહ્યું છે, તેનો અભ્યાસ કરવો. એ ઉપરથી સાધારણ મનુષ્ય પ્રાણી, જેવી રીતે પોતાની બાહ્ય ઇન્દ્રિઓથી અવલોકન કરી વિષયમાંજ લુબ્ધ થાય છે, તેવી રીતે વિદ્યાર્થીએ કરવાનું નથી; વિદ્યાર્થીએ તો એવું સમજવું કે, શ્રદ્ધિ એક મહા સ્વચ્છ જ્ઞાન દર્શાવનારો ગુરુ, અને શ્રીહાસ છે. જે કાંઈ શ્રદ્ધિમાં થયેલું છે, અને થાય છે, તેમાં મનુષ્ય પ્રાણીના અંતરની કલ્પના સહીત, એ સઘડાની છાપ યથાર્થ રીતે પૃથ્વી, જલ, વાયુ, અને આકાશ, એમાં પડે છે. કેમજે યાંત્રિક વિદ્યાનો એક સ્વ નયિમ એવો છેજે, આઘાત અને પ્રસાઘાત એ બેઉ સમાન છે. એ ઉપરથી મનુષ્ય પ્રાણી મન, કર્મ, અને વચનથી જે ક્રીયા, અને કલ્પના કરે છે, તેનો પ્રસાઘાત એટલે છાપ, પૃથ્વી, જલ, વાયુ, અને આકાશ એના ઉપર યથાર્થ પડે છે, અને તેનો અંત કદી આવતો નથી, એટલે એક મનુષ્યના મુખમાંથી, શબ્દનો ઉચ્ચાર થયો એટલે તેનું વાયુમાં વક્રિ થવન થઈ, તે સઘડી દીશાઓમાં પસરે છે. એવીજ રીતે સમુદ્રમાં જે નાવો ચાલે છે. તેની પણ છાપ જલમાં પડે છે, તેજ પ્રમાણે પૃથ્વી પણ તેના ઉપર જે કાર્યો થાય છે, તેની છાપનું પોતે આકર્ષણ કર્યા કરે છે. પરંતુ એ સઘડા વિકારો અને છાપો

અલ્પ અને ક્ષણભંગુર છે; તે છતાં તે યથાર્થ ગણીત વિદ્યાના નિયમ પ્રમાણેજ થાય છે પરંતુ એવી રીતથી ઉત્પન્ન થતા નાદ, કલ્પના, અને છાયા તે યથાર્થ રીતે સમજવા, જાણવા, જોવા, અને સાંભળવા સારુ અતિ ઉત્તમ જીવાત્માની હ્રિત્તિ કરવાની અવશ્ય અગત્ય છે. એ સઘટ્ટું છતાં જે બ્રહ્મ જીજ્ઞાસુ એ સત્ય જ્ઞાન મેળવવાને સ્વાર્થ રહિત અતિ આગ્રહ કરે છે, અને તે પાછળ કહેલા સઘટ્ટા, નિયમો પ્રમાણે યથાર્થ રીતે ચાલે છે, તેના અંતર આત્માની સ્ફુર્ણા થઈ તેને જણાવવા માંડે છે. તે છતાં તેવા વિદ્યાર્થીને પણ મહા સમર્થ યોગેશ્વર ગુરુની સહાયતાની એવા કાર્યોમાં અવશ્ય અગત્ય છે. કેમજે તે વિના નિર્વિઘ્નપણે યથાર્થ લાભ થતો નથી.

બ્રહ્મજીજ્ઞાસુ વિદ્યાર્થીએ પૃથ્વી ઉપરના જે દેવ, મહા સમર્થ યોગેશ્વર; જે તેને સારુ મહા અદ્ભુત ગુપ્ત વિદ્યા જાણે છે, તેને સારુ શોધ કરવો અને તે માત્ર પોતાની બાહ્ય અને અંતર ઇન્દ્રિયો અને વિષય ઋણાને જીત્યાથીજ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. એ વિષે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પણ એવું કહ્યું છે જે, આત્માનું જ્ઞાન મેળવી, મહા જ્ઞાની અને પવિત્ર ગુરુ તેના ઉપર સત્ય શ્રદ્ધા રાખી, તેને ઢંઢવત પ્રણામ કરી, તેમની પાસે ગુપ્ત વિદ્યાના સત્ય નિયમો જાણ, અને તેમ કર્યાથી તે વિદ્યાર્થી પાછો ફરી અજ્ઞાનમાં પડશે નહીં. અને તેથી અંતે પોતાના ચૈતન્યમાં સઘટ્ટી શ્રદ્ધિ જોઈ શ-

કશે. એ ભગવતગિતાના અ. ૬ના શ્લો. ૩૪-૩૬ માં કહ્યું છે, જે વિદ્યાર્થીએ પરમાર્થ કરવાના સદુપો મેલેલેલા છે. તેજ વિદ્યાર્થીને એવા પરમ પવિત્ર સત ગુરુ પામેથી ગુપ્ત વિદ્યાનું જ્ઞાન મેલેલવાનો હક છે.

વાંઠિ વિદ્યાર્થીને અંતે પોતાનો અંતર આત્મા, જે અનંત કાઢથી સસતા જાણે છે; તેને સોધી કાઢવાની અવશ્ય અગત્ય છે. અને એજ સસ જ્ઞાનનું અંતનું પરીણામ છે. અને તેવી સ્થિતિએ વિદ્યાર્થી પોચ્યાની નીશાની, ભગવદગિતાના અ. ૬ના શ્લો. ૪માં કહી છે તેમાં એવું છે જે, “ જે અંતર આત્મા છે તેજ તારો સાક્ષ્ય કરનાર, અને મોક્ષ આપનાર છે ”

એટલું નિશ્ચય લક્ષમાં રાખવું જે, આપણે પાછલ જે સઘડા સસ નિયમો કહ્યા, તેની દ્રઢતા અલ્પ સમયમાં થઈ શકતી નથી, તે માટે દ્રઢ આગ્રહથી પ્રયત્ન કરવામાં ન્યુનતા રાખવી નહીં.

સ્વતઃનુભાન ખુલી જવું એટલે હું અકર્તા અને અશક્ત જીવેલું. એનું સસ જ્ઞાન મેલેલવું એ અતિ કઠણ છે. એને સારુ ઘણાકાઠનો અનુભવ, થઈ, નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાનની પરીપક્વ ઉત્તમ ઉન્નતિ થવી જોઈએ. તે માટે જ્યાં સુધી, તેવી સ્થિતિ થઈ નથી, ત્યાં સુધી તેના પરીપુર્ણ ફઠની ઇચ્છા રાખવી નહીં. માટે ઘણા કાઠના પરીપક્વ અનુભવ મેલેલવાથીજ તે સ્થાવર રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. માટે વિદ્યાર્થીએ, અતિ દ્રઢ આગ્રહથી ધિર્યતા રાખી, પોતાનો પ્રયત્ન કરવા

માં ન્યુનતા થવા દેવી નહીં, અને પ્રયત્ન કરવામાં કંટાળવું નહીં. એ વિષે ભગવદગિતાના અં. ૭ ના શ્લોક ૨ માં એવું કથું છે જે, ઘણા માણસના સમોહમાં એવું મહત્ત્વનું કાર્ય કરવાને ઘણા થોડાજ પ્રયત્ન કરે છે. અને જે થોડા પ્રયત્ન કરેછે, તેમાં પણ કોશ્કજ, સંપૂર્ણ રીતે કાર્ય કરી અંતનું પરીણામ મેળવી શકે છે. તે છતાં વિદ્યાર્થીએ પ્રયત્ન કરતાં કંટાળવું નહીં. કેમ જે, જો કદાપી પ્રયત્ન કરતાં દેહનો અંત આવ્યો, તો પણ કીધેલું પ્રયત્ન નિષ્ફળ જતું નથી. કીધેલા શુભ કર્મનો બીજા જન્મમાં ઉત્તમ સંસ્કાર થઈ, ઉત્તમ દેહ પ્રાપ્ત થઈ, ત્યાં સેની પરીપૂર્ણતા કરવા મળી લક્ષ જાય છે. માટે વિદ્યાર્થીએ નિશ્ચય સમજવું કે, અતિ આગ્રહથી, ધિર્યતા રાખી પ્રયત્ન કરવાથી જ જય પ્રાપ્ત થાય છે. અને જ્યાં સદગુણ છે ત્યાં જય છે.

એવી રીતે પોતાના અતિ પ્રતાપવાન બઢીઠ આત્માને દ્રઢ નિશ્ચય થયો પડેલે, તે સાધારણ મનુષ્ય કર્તા અધિક છે.

એવી સ્થિતિએ વિદ્યાર્થી પોત્યો પડેલે, કેવલ સ્વ જ્ઞાન તે પોતેજ છે, કેમ જે, તેનો આત્મા નિર્મલ આત્માની સાથે એક રૂપ થાય છે, પડેલે અંતર આત્મા પોતેજ થાય છે. તે છતાં તેમાં પણ મય રહેલું છે. માટે વિદ્યાર્થીએ, તેથી પાછું પઠી જવાય નહીં તેને સારું નીરંતર સાવધ રહેવું.

માટે વિદ્યાર્થીએ તેવી સ્થિતિમાં દ્રઢ રહી પોતે કાંઈ પણ

વેંસ્તુ નથી, એમ સમજવું. જે અંતર અને વાહ્ય અદ્રશ્ય છે, તેજ જાણવાને પ્રયત્ન કરવું, તેવી સ્થિતિ થઈ પડે, તેને સ્થુલ કીર્વા સુક્ષ્મ શરીર સંબંધી કાંઈ પણ કલ્પના રા-
સ્ત્રવી નહીં, તેવી રીતે થયાથી પોતાનો આત્મા અતી સુ-
ક્ષ્મ આકાશરૂપી તત્ત્વની સાથે સમીલન થાય છે. તેવી
સ્થિતિમાં તે વિદ્યાર્થી કેવલ આત્મા રૂપ છે, તેને શબ્દ,
સ્પર્શ, રસ, રૂપ અને ગંધ આદી કાંઈજ નથી, અને
તે અદ્રશ્ય છે. અને કેવલ શુદ્ધ ચૈતન્ય છે એવું કહ
અને માંડુક વિગરે ઉપનીષદોમાં કહ્યું છે.

તે અનાદી અનંત અને રૂપ રહિત છે. કેમજે તે
કેવલ શુદ્ધ ચૈતન્યજ છે. અને તેજ સત, ચિત્ત, અનં
આનંદ રૂપ છે. અને તેજ સતમાંથી કલ્પનારૂપી અજ્ઞા-
નને લીધે અસત ઉત્પન્ન થાય છે, એવું રઘવેદમાં કહ્યું
છે. તે સ્થિતિ, ઉત્પત્તિ કાળની પૂર્વેની પ્રથમ સ્થિતિ છે.
માટે તત્ત્વાદિકની ઉત્પત્તિની પૂર્વે કેવલ એક સત્ત્વજ છે.
એવું રઘવેદ અને ચાંદોગ્ય ઉપનીષદમાં કહ્યું
છે. વળી રઘવેદમાં એક ઠેકાણે એવું કહ્યું છે જે,
સત્ત્વ અને અસત્ત્વ એ બેમાંનું કાંઈજ નોતું પડે
બ્રહ્માંડાદીક ઉત્પન્ન થયાના કાળની પૂર્વે કાંઈજ
દ્રશ્ય નોતું એજ વેદનો મુલ્ય હેતુ છે; માટે જે અદ્રશ્ય
અને શબ્દ રહિત તેજ પરબ્રહ્મ સમજવું. જે સર્વ વ્યા-
પક શુદ્ધ ચૈતન્ય જ્ઞાન તેજ એક સત્ત્વ માટે તે એક સત
માત્ર કેવાય છે. અને તેજ અતર્ક્ય છે અને સમજાવી
શકાય એવું નથી, અને કોઈ શાસ્ત્રથી પણ વોધ થઈ

શકે એવું નથી, એ તેજ સર્વ વ્યાપી રહ્યું છે. અને તેજ સ્વયં પ્રકાશ છે એવું વિષ્ણુપુરાણના અ. ૧ ના શ્લોકો. ૩૨ માં કહ્યું છે. માટે તેને જાણવાનું કાર્ય અતી કઠણ છે એવું ભગવતગીતાના અ. ૧૨ ના શ્લોકો. ૫ માં કહ્યું છે. માટે તે કોઈ પણ ઇન્દ્રિયોથી, સાંભળી અને જોઈ શકાય એવું નથી. માટે સાધારણ મનુષ્ય જે સાંભળી શકે છે, અને જોઈ શકે છે, તેવી સ્થિતિની પેલી તરફ વિદ્યાર્થિએ જવું જોઈએ, અને તેવા વિદ્યાર્થિને જે અંતરનો પ્રકાશ થયો છે, તેના યોગે તેને કેવળ શુદ્ધચૈતન્યનો મહા પ્રકાશ જણાઈ શકે છે. અને વિદ્યાર્થિને માત્ર એક બ્રહ્મની જ કલ્પના રહી, એટલે તે સપ્રાધીની સ્થિતિમાં છે; તેમાં મન અથવા કોઈ પણ ઇન્દ્રિયની સહાયતા જોડતી નથી. બીજી સઘળી કલ્પનાનો લય તે સમયે થાય છે.

તેવી સ્થિતિને વિદ્યાર્થિ પોચ્યો એટલે, બ્રિહત્ અ-રણ્યકામાં જે મહારુષીના વાક્ય છે, જે, જેણે અતિ ગુહ્ય અને વિકટ માર્ગ જોયો અને જાણ્યો, અને જે માર્ગે કેવળ સદગુણી મનુષ્ય જઈ શકે છે, તેવા અંતના માર્ગે તે વિદ્યાર્થિ પોચ્યો છે, પછી, તેને કાંઈ જ કતવ્ય રહ્યું નથી. એટલું કહી એ વિષયની હાલ સમાપ્તિ કરીએ છીએ.

કાર્તિકવદ્ય ૩ ને રવીવાર સંવત્ ૧૯૪૩

પ્રકરણ ૧૧ મું.

બ્રહ્મનું સત્ય જ્ઞાન.

આપણે પાછલા વ્યાખ્યાનમાં, બ્રહ્મજીજ્ઞાસુ વિદ્યાર્થીએ નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ ચૈતન્ય જ્ઞાનની ઉન્નતી કરી, અંતનું પરીણામ જે કૈવલ્ય મોક્ષ તેની પ્રાપ્તિ કરી લેવાના સાધનોની અલ્પ સુચના કરી પરંતુ એ સિદ્ધાંતે યથાર્થ રીતે સમજી તેનો દ્રઢ આગ્રહથી સાક્ષાત્કાર કરી લેવાને માહા જ્ઞાની પુરુષોને પણ લઘુ-કાળ લાગેછે; માટે સઘળા વિદ્યાર્થી જેમ પોતાના નિયના પાઠને મુલાગ્રે કરી, અંતઃકરણમાં તેનું અપરોક્ષ જ્ઞાન મેલવ્યાર્થીજ, પોતાના ધારેલા કાર્યની પરીપૂર્ણ સિદ્ધી કરી શકે છે, તેમ કૈવલ્ય મોક્ષની ઇચ્છા રાખનારા બ્રહ્મજીજ્ઞાસુ વિદ્યાર્થીએ પણ નિદિધ્યાસ કરી સાક્ષાત્કાર કરી લઈ, કેવલ સત્ય બ્રહ્મનું જ્ઞાન મેલવ્યાર્થીજ, કૈવલ્ય મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, એમ નિશ્ચય સમજવું. માટે આ પ્રસંગે તે સત્યબ્રહ્મ જેને વ્યોમ પણ કહેછે. અને તેજ સર્વ વ્યાપક અને મહા અદ્ભુત બ્રહ્માંડાદીક કલ્પિત નામ રૂપ વસ્તુનું મુઠ્ઠ કારણ અથવા ચૈતન્ય પ્રજ્ઞા સહિત જે, પ્રથમ સત્ય તેમાંથી પુરુષ અને પ્રકૃતિ આદીક મહાભુતની તનમાત્રા વિગરે પ્રગટ જણાય છે, તેનો વિચાર કર્યાથી વિદ્યાર્થીને અધિક લાભ થઈ શકશે.

ચાંડોગ્ય ઉપનીષદમાં અને ભગવતગીતાના અ.

૧૫ ના શ્લો. ૧૬ માં પુરુષ વે પ્રકારના કહ્યા છે, મૃત્યુ અને અમૃત્યુ તેમાં મૃત્યુ ઇટલે નાશ પામનાર અને અમૃત્યુ ઇટલે અક્ષય મૃત્યુ રહિત કહ્યા છે. મૃત્યુ પુરુષને ક્ષર કહે છે મૃત્યુ પુરુષ, અક્ષય અને મૃત્યુ રહીત, પુરુષનું કેવળ શાંતિ રૂપ સ્થાન છે. અને તેજ અક્ષર કહેવાય છે, જે મનુષ્ય અક્ષરને પ્રકૃતી રૂપ કાંઈ વસ્તુ સમજે છે, તે માત્ર અજ્ઞાનને લીધે છે. અને દ્વિપુરુષ સર્વ વ્યાપીક છે, અને તેમાંથી ત્રીજી પુરુષોત્તમ કહેવાય છે; એવું ભગવતગીતાના અ. ૧૫ ના શ્લો. ૧૭ માં કહ્યું છે. અને પુરુષોત્તમ અજન્મા અને અનંત કહેવાય છે. એવું રઘવેદમાં પણ કહ્યું છે. એ ઉપરથી ચાંડોગ્ય ઉપનીષદમાં મનુષ્ય પ્રાણીનું શરીર જે કે, પિંડિબ્રહ્માંડ છે, તે બ્રહ્મપુર ઇટલે બ્રહ્મને રહેવાનું સ્થાન કહ્યું છે.

હવે ઉપર કહ્યો જે, મૃત્યુપુરુષ તેને વિષે આધિક સૂચના આપ્યાથી સ્પષ્ટ સમજાઈ શકશે. મૃત્યુપુરુષનું મુઠ્ઠ શરીર, પ્રકૃતિ અથવા તત્ત્વનું થયેલું છે, અને તેજ પ્રકૃતી સઘળા બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિનું ઉપાદાન કારણ કહેવાય છે; અને તે પ્રકૃતી સાથે પુરુષનો સંબંધ થયાથી, સઘળી જડ અને ચૈતન્ય વસ્તુની ઉત્પત્તિ થયેલી છે, તે પ્રલયના આદી અને અંતનું કાર્ય છે; એવું સ્વેત્સવત્ર ઉપનિષદ, વિષ્ણુપુરાણ અને ભગવત ગીતામાં કહેલું છે. એ ઉપરથી વિષ્ણુપુરાણના અ. ૧ અને ૨ ના શ્લો. ૨૧ માં પ્રકૃતીને માતા કહી છે, અને પુરુષ ને પિતા એ પદ આપેલું છે હવે પ્રકૃતી ઇટલે શું,

ए स्पष्ट समजवा सारु प्रकृतिने सघळा मनवांतरना प्रथम काळमां सघळा नाम अने रुप वस्तुनुं आदी कारण कह्युंछे; माटे तेने प्रथमकृती एटले प्रथमक्रिया एवं स्पष्ट कह्युंछे. वळी प्रकृतीना प्र अने कृति एवा बे पद करी एवं समजावेलुंछे जे, प्र एटले दर्शावुं अने क्रिति एटले करवुं. ए उपरती सघळा ब्रह्मांडनुं द्रश्य करनार एवं स्पष्ट थायछे. एटले प्रकृतीरुप शरीर अथवा पुर कह्युंछे. अने तेमां वसनार अथवा चैतन्यपणु आणनार आत्मा कह्योछे. एटले पुरी शयत इति पुरुषा एवं थयुं. परंतु ते प्रकृतीना अंशने तम अथवा अज्ञान कह्युंछे. ते अने पुरुष ए बेउ ब्रह्मांडनी उत्पत्तिनी आदीछे. माटे ए बेउने आदी अनादी एवं रघवेदमां कह्युंछे. अने एज आधार विशिष्टा द्वैतवादी रामानुज लेछे वळी तेनेज तत अने तम पद कह्युंछे. माटे पुरुषोत्तम अने प्रकृती ए बेउ कल्पनामां अनादी कहाछे. माटे ए बेउ प्रथम हीरण्यगर्भ रुप प्रवाहीमां बीज रुपछे. एवं रघवेदमां कह्युंछे. ते प्रवाहीमां रहेली प्रकृतीने अजा अथवा अजन्मा अथवा सलिला अने प्रवाही एवं पण कहेलुंछे. वळी स्वेत्तसवत्र उपनीषद नारायण उपनीषद अने पष्ट प्रश्न विंगरे उपनीषदमां ते प्रकृती अने सर्व व्यापक पुरुषोत्तममां अजन्मा आत्मा रहेलोछे. तेथी त्री अजन्मा कहेवायलुंछे. तेमां जे सर्व व्यापक पुरुषोत्तम परमात्मा अने आत्मा ए बेउ अचलित कहा छे. अने प्रकृती अ-

થવા તત્ત્વના ચલિત ઇટલે ભિન્ન ભિન્ન રૂપ અને નામો થઈ શકેછે. તે તત્ત્વ અથવા પ્રકૃતી અવ્યક્ત ઇટલે કોઈ પણ શબ્દથી વર્ણન થઈ શકે નહીં એવી, તેજ મુઠ્ઠ રૂપે હોય તેને મુઠ્ઠ પ્રકૃતી પણ કહેછે. એવું દેવા ભાગવતના અ. ૯ ના શ્લો. ૬૮-૬૯ માં કહ્યું છે. અને તેના જે અતિ સુક્ષ્મ અદ્રશ્ય પરમાણુ જે મુઠ્ઠ કલ્પનામાં રહેલા તે તન માત્રા છે તેને આદી અને અંત નથી, માટે અનાદી કહેવાય છે. અને તેજ વેદાંતનું મુઠ્ઠ શુદ્ધ ચૈતન્ય છે. હવે અવ્યક્ત પ્રકૃતી જે કે દ્રશ્ય, અને ભિન્ન ભિન્ન નામ અને રૂપે થાય છે, તેને અનાદી કહી નથી. કેમજે તેના દ્રશ્યપણાને આદી અને અંત છે, એવું સ્વેત્સવત્ર ઉપનીષદ અને દેવીભાગવતમાં કહ્યું છે. અને એજ વ્યક્ત પ્રકૃતી બ્રહ્માંડ અને મનુષ્યનુ ઉત્પત્તિ તાત્વિક કારણ છે. માટે જે પ્રવાહી તે મુઠ્ઠ, અને બ્રહ્માંડાદીક સાથે વસ્તુ તે તલ ઇટલે અંકુર છે. એવું અત્રી અરણ્યકામાં કહ્યું છે. એ વિષ ભગવતગીતાના અ. ૮ અને ૧૩ ના શ્લો. ૧૮-૧૯ માં અને મનુસ્મૃતી વીગેરેમાં એવું કહ્યું છે જે, જ્યારે જ્યારે બ્રહ્માંડનો અને મનુષ્યનો લય થાય છે સારે, સારે, સઘડા રૂપો અથવા આકૃતિઓના પરમાણુઓનું પ્રથઃકર્ણ થઈ, તે ભિન્ન ભિન્ન રૂપો અને આકૃતીઓનો લય થાય છે. અને તેના પરમાણુઓ તેના મુઠ્ઠના તત્ત્વોમાં સમાઈ જાય છે. એવી રીતે જે લય થાય છે તે મનુષ્યના મૃત પરમાણુઓના છે; માટે તેને ક્ષર કહે છે.

माटे जे जन्म अने मरण कहेवाय छे, ते एवी रीते सुक्ष्म परमाणुओना समीलनथी जे शरीरछे तेनेछे, पण ते मुळ परमाणुनी कल्पनानो नाश नथी मात्र रूपांतरज छे. अने तेमां जे, आत्मा रहेलोछे. तेनो पण नाश नथी. केमजे ते अजन्मा अने अभेद अने अछेद छे; हंवे मनुष्यनो जे मृत्य अथवा नाश पामनारो भाग ते विषे आ प्रसंगे अधिक विचार कर्याथी, अधिक स्पष्ट रीते समजाइ शकशे.

आपणे उपर जे प्रकृतीना मुळ अने अनादी परमाणु जेने तनमात्रा कहेछे. ते अति महासूक्ष्म तत्व छे. एवं मनुस्मृतिना अ. १ ना श्लो. २७ मां कह्युं छे. ते अति सुक्ष्म परमाणुमांथी, जे स्थुळ तत्वो नीकळया तेने पृथिवि जळ तेज वायु अने आकाश एवा पंचमाहाभूतनी संज्ञा मनुस्मृतीना अ. १ ना श्लो. १९ मां आपीछे. एमां आकाशतत्त्वने जे, मात्र अवकाश अथवा जगा समजे छे. ते अज्ञानछे. केमजे आकाशतत्व ए अती सुक्ष्म वस्तुछे. एज पंचतत्वोना समीकरणथी महाब्रह्मांड थयुं. तेमज पींडब्रह्मांड पण तेज पंचमहा भूतनुं थयेलुं छे. ते एवी रीते जे, मनुष्यमां जे उष्णता रही छे, ते तत्वनी छे. इन्द्रिओना अवकाशमां आकाश तत्व रह्युं छे. रक्त अने विर्यमां जळ तत्व रह्युं छे. शरीर पृथिवि तत्वना बंधारणनुं छे. अने श्वास वायु तत्वनुं छे.

एज पंचमहा तत्वमांथी मनुष्य प्राणीना अन्नपय

પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનંદમય એવા પંચ કોષ ઉત્પન્ન થાય છે, એ પંચકોષ અને આત્મા, જે તેમાં અંતરભુત રહેલો છે, તે તથા પરમાત્મા સર્વ વ્યાપકપણે રહ્યો છે. તે સઘળું મઝી સપ્ત ભૂમીકાનો મનુષ્ય પ્રાણી છે. એ વિષે વિસ્તારથી આપણે સુબોધ પત્રિકાના પુર્વાર્ધમાં, વર્ણન કરેલું છે. તેથી એનો આ પ્રસંગે વિશેષ વીચાર કરવાની અગત્ય નથી.

ઉપર કહેલી સપ્ત ભૂમીકાનો અથવા સ્થૂળ સુ-ક્ષ્મ અને કારણ, એ ત્રિપુટીના સઘળા મનુષ્ય પ્રાણી-ઓ છે તે છતાં એ સઘળી સપ્ત ભુમીકાની ઉન્નતી નીરંતર સ્વાભાવિક રીતે સઘળા મનુષ્યમાં સમાન થતી નથી. તે સઘળાનાં વીજો સઘળા મનુષ્ય પ્રાણી-માં છે. એ તો સત્ય છે, પરંતુ તે સઘળાની ઉન્નતી, અતી આગ્રહથી નીયમ પ્રમાણે કરવાનો અભ્યાસ રાખ્યાથીજ, કાર્યની સિદ્ધિ થઈ શકે છે.

આપણે ઉપર કહેલા સપ્તકોશમાંનો પ્રથમ કોશ સ્થુલશરીર છે. એ સ્થુલ પંચમહાભુતના સંગ્રહથી થયેલું છે, માટે તે સ્થુલ હન્દ્રિવદે જણાઈ શકે છે. અને તેનો નાશ થયા પછી સ્થુલ પંચભુતમાં તેના સઘળા પરમાણુઓનું સમીલન થઈ જાય છે. સ્થુલ દેહમાં રહેલો જીવાત્મા પોતાની સારી અથવા માઠી વ્રજ્ઞાના યોગે સૂક્ષ્મ પંચમાભુતના પરમાણુઓનો સંપૂર્ણ સંગ્રહ કરી, પોતાનું સૂક્ષ્મ શરીર યથાર્થ રીતે, સ્થુલ દેહનો સાગ કર્યા પછી બહાર વીજા લોકમાં રહેવાને યાગ્ય થયું.

પટલે, તે જીવ સ્થુલ દેહનો ત્યાગ કરેછે. તે સૂક્ષ્મ શરીરમાં હયે કોશ રહેલા હોયછે. એ સૂક્ષ્મ શરીર અતી સૂક્ષ્મ પંચમહાભુતના પરમાણુઓનું બનેલું છે. તેથી તેના અવયવાદિક, એવાતો સૂક્ષ્મ હોયછે જે, તે શરીર સાધારણ મનુષ્યાંને સ્થુલ ચક્ષુ અને અવ-યવોથી જોઈ અને જાણી શકાતું નથી.

મૃત્યુ થયા પછી, સ્થુલ શરીર થંડુ થઈ જવાનું કારણ એ છે જે, જીવાત્મા જે સમયે સ્થુલ દેહનો ત્યા-ગ કરે છે, તે સમયે જીવ સ્થુલ શરીરની સઘળી ડ-ષ્ણતાનું આકર્ષણ સૂક્ષ્મ શરીરમાં કરી લીધા પછી, તે સ્થુલ શરીરનો ત્યાગ કરે છે; પછી સૂક્ષ્મ અથવા લિંગ શરીર સહીત જીવાત્મા જેણે, સ્થુલ દેહમાં રહી મન, વાણી અને શરીરથી જેવાં કર્મકર્યાં હોય, તે પ્રમાણે ઊંચા અને નીચા લોકમાં રહી ત્યાં કેટલાંક કાલ સુધી સુખ કીંવા દુઃખ ભોગવી પોતાની કેટલીંક પ્રવલ ઋણાનો ક્ષય કરે છે, એવું તૈત્રીય ઉપનીષદના બ્રહ્માંડ વર્ણનાં વીજા અનુવાકમાં અને રઘવેદમાં કહ્યું છે, ત્યાં લિંગ શરીરનો ક્ષય થયા પછી પુનર્પિ માતાના ગર્ભમાં જન્મ થાય છે. ફરી મર્ણ પામે છે. ફરી જન્મે છે, એવી રીતે સંસ્કાર થતાં થતાં, જ્યારે સંપૂર્ણ રીતે સઘળી ઋણાનો જ્ઞાને કરી નાષ કર્યા પછી, જ્યારે માયાના આવરણ રહિત થાય છે, ત્યારે જીજ્ઞા પ્રત્યેક કોષનો લય થતાં થતાં, અંતે છઠો કોષ બુદ્ધિ આત્મા સર્વ વ્યાપક શુદ્ધ ચૈતન્ય બ્રહ્મની

સાથે, સમીલન થાય છે. અને તેજ કૈવલ્યમોક્ષ અથવા પરનીર્વાણ કહેવાય છે. એવું તૈત્તીય ઉપનીષદની બ્રહ્મ વલીના પાંચમા અનુવાકમાં કહ્યું છે.

એવી રીતના સ્થુલ અને સૂક્ષ્મ દ્વિરૂપ, મનુષ્ય પ્રાણીનો સિદ્ધાંત રઘવેદમાં કહ્યો છે. તે એવી રીતે જે, ભુમી એટલે પ્રથિવ, અસુ એટલે સ્વાસ, અસ્ત્રિજ એટલે રક્ત અને આત્મા એટલે જીવ, એની સ્પષ્ટતા અધિક કર્યાથી સંસ્કારી વિદ્યાર્થિના લક્ષમાં યથાર્થ આવી શકશે ઉપર ભુમિ અથવા પ્રથિવ કહી તે, મનુષ્ય પ્રાણીનું સ્થુલ શરીર છે અસુ અથવા સ્વાસ એટલે સૂક્ષ્મ અથવા ળિંગ શરીર, અને અસ્ત્રિજ જે રક્ત જેમાં સ્થુલ અને સૂક્ષ્મ શરીરના વંધારણના સૂક્ષ્મ પરમાણુઓ રહેલા છે, અને ચૈતન્યપણું જ્ઞાન આપનાર જીવાત્મા રહેલો છે, અને એમાંથી છયે કોષની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તે કોશ દ્રશ થયા પછી, પ્રથમપણે તે કેટલા એક સમય સુધી રહી શકે છે, અને કેટલાએક સંસ્કારી સ્ત્રિ પુરુષોને તે દ્વિરૂપ જણાઈ પણ શકે છે. એના દૃષ્ટાંતો આર્ય વર્તના અતિ પ્રાચિન ગ્રંથોમાં ઘણાં છે પણ તે, સાંપ્રતકાલમાં મિથ્યા અભિમાની કેવલ તાર્કિક જ્ઞાની અને અલ્પ બુદ્ધિના મનુષ્યોને સત્ય જણાતા નથી, તે માટે હાલના સમયમાં પશ્ચિમ દેશમાં કેટલાએક કેવલ સત્ય શોધક, અને આગ્રહી તત્ત્વજ્ઞાનિષ્ણપાત્રી વિદ્વાનોએ, ઉપર કહેલી સત્યતા સિદ્ધ કરેલી છે તેના સ્વઅનુભવનાં કેટલાંએક દ્રષ્ટાંતો આ-

દ્વિરૂપ અથવા સૂક્ષ્મ શરીર. ૧૬૮

અર્થાત્, મિથ્યા અભિમાની અને અલ્પબુદ્ધિનાં મનુષ્યો જેને એવા વિષય ઉપર કાંઈજ લક્ષ આપેલું નથી તેમને કેટલોએક સંસ્કાર થઈ, આગળ એવા વિષયો ઉપર લક્ષ આપવાને પ્રિતિ ઉત્પન્ન થઈ, કેટલેક કાલે તેના નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાનની ઉન્નાતિ થઈ શકશે. એટલેથી જ વિષય આપણે આગળની અનકુલતા ઉપર રાક્ષી આજનું વ્યાખ્યાન પૂર્ણ કરીએ છીએ. સંવત ૧૯૪૩ના કાર્તિક વદ્ય ૧૩ રવીવાર.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

દ્વિરૂપ અથવા સૂક્ષ્મ શરીર.

આપણે પાછલા વ્યાખ્યાનમાં સુચના કર્યા પ્રમાણે, આ પ્રસંગે પ્રથમ જીવાત્મા દ્વિરૂપ અથવા સૂક્ષ્મ શરીર ધારણ કરી શકેછે, જ સિદ્ધાંતની પુષ્ટી, સાંપ્રતકાલના અતિ આગ્રહી અને કેવલ સત્ય શોધક પશ્ચિમ દેશના વિદ્વાનોએ નિષ્પક્ષ રીતે કેવી રીતે કરી છે તેની સુચના કર્યાથી, આપણા દેશના કેવલ પશ્ચિમ દેશની કેલવર્ણીની સત્તાવાળા પણ સત્ય શોધક પુરુષોને જીવાત્માના સૂક્ષ્મ રૂપ વિષે દ્રઢ નીશ્ચય થશે.

અમેરીકા દેશના ન્યુયોર્કનો રહેનાર પ્રોફેસર ડી, બેબીટ એવું કહે છે જે, આપણે આપણા પીંઢ

બ્રહ્માંડમાં એક મહા અદ્ભુત જે શ્રષ્ઠિ છે તે કોઈ સમયે પ્રયત્ન કર્યાથી જોઈ શકીએ છઈએ અને વઢી કેટલાએક શંસ્કારી મનુષ્યોને પોતાના સુક્ષ્મરૂપનું જ્ઞાનપણ થઈ શકે છે, અને કેટલેએક સમયે પોતાનું સુક્ષ્મ શરીર અથવા લિંગદેહ બાહાર નીકળી પોતાના સ્થૂઠ શરીરને જોઈ શકે છે “ એક સમયે એક વીદ્યુત ચૈતન્યની વિદ્યામાં કુશલ અંગ્રેજે, પોતાનું લિંગ શરીર જોયેલું છે.” વઢી લિંગ દેહનો સિદ્ધાંત જર્મની દેશમાં હાલ ઘણો પ્રસિદ્ધ છે, તેને “હૌવેલગેન્ઠાર કં હૈઝે ” વઢી ઝંપલો વિદ્વાન એવું કહે છે જે. “મને એવા કેટલાએક મનુષ્યનો સમાગમ થયેલો છે જે તેનું પોતાનું સુક્ષ્મ શરીર કેટલેએક પ્રસંગે સ્થૂઠ શરીરમાંથી બાહાર નીકળી, તેને પોતે જોયા કરે છે. અને તેને પાછું પોતાના સ્થૂઠ શરીરમાં પ્રવેશ કરવાને અતિ કઠણ પડે છે. તે સુક્ષ્મના જીવાત્માના પ્રકાશિત પરમાણુઓ તેના પોતાના સ્થૂઠ શરીરમાં રહેલા હોય છે, તેને લિધે કોઈ પ્રસંગે, તે વર્ણન થઈ નહીં શકે, એવી અંતર શ્રષ્ઠિનો પ્રકાશ જોઈ શકે છે. ડાક્તર વ્લેવલેન્ડ એણે પોતાના “હેલીયુજ” નામના પુસ્તકના ૨૬૭ના પ્રષ્ઠમાં એવું કહ્યું છે જે “ એક સુધાર એક સમયે પાલક ઉપરથી નીચે પડી ગયો, તે મનુષ્યે પોતે એવું કહ્યું છે કે, જે સમયે હું ધોંય ઉપર પડ્યો હતો તે સમયે મને એવું જણાયું જે, મારું નવું રૂપ ઉત્પન્ન થયું, અને તે રૂપ બીજા માણસના ટોઢામાં જઈ,

મારું મોંય ઉપર પહેલું જે જુનું શરીર તેને તે જુદું છે. અને તે મારા નવા રૂપને તે જુના શરીરમાં જવાને અતિ ઘણો પ્રયત્ન કરવો પડ્યો પછી અંતે તે રૂપ તેમાં ગયું. એ દ્રષ્ટાંત આપી ઉપલો વિજ્ઞાન એવું કહેછે જે, જે મનુષ્ય નિર્મલ બુદ્ધિના અને નિષ્પક્ષપાતીછે, તેમને આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી અમ્મર જીવાત્માનો સિદ્ધાંત સમજી અતી આનંદ થશે. આપણું બાહ્યરૂપ શરીર કી-ટાડીકથી જલડી નાપ પામે એવું છે. અને મૃત્યુ થયા પછી, તેનું પ્રત્યક્ષકરણ પણ અલપ સમયમાં થઈ જાય છે, પરંતુ અંતર અથવા સૂક્ષ્મ શરીર પ્રકાશના કર્તા અથવા કાંઈ પણ જાણીતા સૂક્ષ્મ વાતાવર્ણ કરતાં પણ અતિ સૂક્ષ્મ છે. અને તેનાં પરમાણુઓ સડી જવાના પરમાણુઓ જેવા નથી, તેથી તે ઘણા સમય સુધી રહી શકે છે. એ વિષે કેટલાએક તાર્કિક જ્ઞાનીનું એવું કેહેવું છે જે, જેને વિચાર કરવાને સ્થુલ મનોમય ચક્ર નથી તેનાથી કલ્પના થઈ શકે નહીં. એ વાત કેટલે એક અંશે સત્ય છે, પરંતુ સૂક્ષ્મ રૂપ અતિ નિર્મલ પ્રકૃતીના પરમાણુઓના સંગ્રહથી થાય છે, તેથી તેને તેવું જ સૂક્ષ્મ મનોમય ચક્ર અને તે શીવાય સઘળી સ્થુલ શરીર જેવી વસ્તુઓ હોય છે, પણ તે અતિ સૂક્ષ્મ હોય છે, અને તે જાતે ચૈતન્ય રૂપ જ હોય છે. એવું ઉપલા વિદ્વાને સ્પષ્ટ કહ્યું છે.

સાંપ્રતકાલના ઘણા વિદ્વાનો, સૂક્ષ્મ શરીરના સિદ્ધાંત સત્ય માનતા નથી, તેનું કારણ આપણે ઉ-

પર કહેલો પ્રોફેસર બેઝીટ નામે વિદ્વાન એવું કહે છે જે, “હાલના વિદ્વાનો પોતાના સોધો અને લક્ષ જીવાત્મા સંબંધીની જે અદ્ભુત વિદ્યા, તેણી તરફ લગાડતા નથી, પણ ઘણા વિદ્વાનો પ્રકૃતીના સ્થુલ તત્ત્વો સંબંધી વિચાર કરવામાં પોતાનું લક્ષ તન અને મનથી લગાડે છે; અને વનસ્પતિ, ધાતુ, પ્રાણીઓના હાડપિંજર, અને કીટાદી વીગરે પ્રાણીઓ, એ સઘळा વિષયો ઉપર મોટા-મોટા ગ્રંથો લખે છે; પરંતુ આતિ અદ્ભૂત જે જીવાત્મા સંબંધી વિષય તે જાણ્યા શીવાય સઘळा શ્રષ્ટિ કેવલ નીર્માલ્ય જડ જેવી જ છે, તેના અલોકીક જ્ઞાન મેલવવાને તે વિદ્વાન ગણાયલા પુરુષો શક્તીવાન નથી, તેવી વિદ્યાના પોતે શત્રુ જેવા જણાય છે, અને એવા પુરુષો ફરી ફરીને, પોતાની વૈદક શાલ્લાના શવ, અને હાડકાં, કાપવાના ઓરડામાં જાય છે અને એવું અભીમાનથી બોલે છે જે, હમેજ સસવિદ્યા સોધી કાઢાડી, સસનો નિશ્ચયપણ હમે કરી શકીયે હૈયે. એવી રીતે તે વિદ્વાન છતાં અધંપરંપરાને એકજ માર્ગે જાય છે, તેથી તે ગુચવણમાં પડી તેમનું જ્ઞાન અપૂર્ણ રહે છે.” એ પ્રમાણે નિષ્પક્ષપાતી ઉપલા વિદ્વાનની સુચના સસ અને અતિ ઉપયોગી છે.

એવી સ્થિતના સમયે હાલ, કેટલાએક કેવલ સસ શોધક વિદ્વાનો પશ્ચિમ દેશમાં નીકલવા માંડ્યા છે; તેવા લોકોની ભિન્ન ભિન્ન મંદલી થઈ તેમણે

દ્વિરૂપ અથવા સૂક્ષ્મ શરીર. ૧૭૧

જીવાત્મા સંબંધી સત્ય વિદ્યા અને તેથી થતા અલો-
કીક ચમત્કારો વિષે અતી આગ્રહથી, અભ્યાસ ક-
રવા માંડ્યો છે એ મોટી આનંદની વાત છે. તેમાંનો
એક મહા વિદ્વાન તેન્ડોલ " નામે ગ્રહસ્થ પોતાના
એક (ફ્રેયન્ટ ઓફ સાયન્સ) ગ્રંથમાં એવું કહે છે જે
જે મનુષ્યને ઈશ્વરી દિવ્ય દ્રષ્ટિ થયેલી છે, એવા જે
કોઈ મહા સમર્થ વિદ્વાનો ધર્માધીકારી, અને યો-
ગીયો તે સઘળાને આપણે નીર્માન્ની થઈ, આપણું શીર
નમાવી આપણું અજ્ઞાન કબુલ કર્યાથી આપણે કોઈ
સમયે મહા અદ્ભુત અને અલોકીક સત્ય જ્ઞાન જા-
ણવાનો સંભવ છે; અને તેમ થયેથીજ આપણે સત્ય
પુર્ણ કરી સઘળી પૃથ્વિમાં મનુષ્ય પ્રાણીની ઉત્તમ
સ્થિતિ કરવાનું મહત્ત્વનું સાધન મળી શકશે.

આપણે ઉપર કહ્યું જે લિંગદેહ અથવા સૂક્ષ્મ શ-
રીર, સ્થુલદેહ નીરુપયોગી થયા પછી અને તેના-
થી મુક્ત થયા પછી, સ્થુલ દેહમાં રહી તેણે જેજે, શુ-
ભ કીંવા અશુભ કર્મોં કર્યાં હોય, તે સઘળાનું શુભ
કીંવા અશુભ ફલ અંતરીક્ષમાં તે ભોગવે છે. પછી
દ્રઢ થયેલી ત્રણાનો કેટલોએક ક્ષય થયા પછી આ-
ગલ્લ પુનરાવૃત્તિના નિયમ પ્રમાણે, ફરી મૃત્યુ લોકમાં
આવી જન્મે છે. તેમાં પૂર્વે જેવા પ્રકારની ઉન્નતિ ક-
રી જેવાં કર્મોં કરેલાં છે, તેવી ત્રણાનો ફરી દેહ
પ્રાપ્ત થઈ તેવા ફલ ભોગવવાની ત્રણા વારંવાર ઉ-
ત્પન્ન થયા કરે છે. એવી રીતે જ્યાં સુધી કેવલ સત્ય

એક પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ, કોઈપણ જાતની શુભ કૌંવા અશુભ કલ્પના રેહેતી નથી, એટલે કલ્પનાનો કેવલ નાષ થતાં સુધી ઉર્ધ્વ ગતી થઈ, અંતરીક્ષમાં આપણે પૂર્વે વર્ણન કરેલી છયે સ્થિતિને પામેછે, સાર પછી સંપૂર્ણ કલ્પનાનો લય થયો એટલે, કેવલ્ય મોક્ષ અથવા પર નીર્વાણ પદ પ્રાપ્ત થઈ, પોતે પૂર્ણ બ્રહ્મ સચ્ચિદાનંદથી ભિન્ન રેતો નથી તે પોતેજ થાય છે.

આ પ્રસંગે એટલું કેહેવાનું અગત્યનું છે કે, મનુષ્ય પ્રાણી જે સમયે સ્થૂઠ દેહનો ત્યાગ કરે છે, તે સમયે, સ્થૂઠજ્ઞાન અને સ્થૂઠ ઇન્દ્રિઓનો નાષ થાયછે, એતો સત્ય છે, પરંતુ સૂક્ષ્મરૂપમાં, જે સૂક્ષ્મ ઇન્દ્રિયો છે, તેમાં મનુષ્યના પૂર્વ જન્મના મન કર્મ અને વચનોના કર્મોનું આકર્ષણ સૂક્ષ્મ દેહમાં થાય છે, તે કર્મો સૂક્ષ્મ દેહની સાથે જડીભૂત થાય છે, અને તે ઘણે પ્રસંગ ઘણા મનુષ્યને જણાય પણ છે. વળી એટલું લક્ષમાં રાખવાનું અગત્યનું છે કે, મનુષ્ય પ્રાણી જે કલ્પના કરે છે, વાચાર્થી બોલે છે, અને ઇન્દ્રિયો દ્વારા કર્મ કરે છે, તે સઘડા સમયે તેનામાંથી જે, અતિ સૂક્ષ્મ તેજ નીકળે છે. તેમાં પ્રકૃતીના પરમાણુઓ છે. પણ તે કેવલ જડ રૂપ નથી, તેમાં પ્રાણના પરમાણુઓ રહેલા હોય છે, તેથી તે જીવંત છે, તે વિદ્યુતના જેવી અતિ સૂક્ષ્મ અગણીત ચળગારીઓ આકાશમાં ઉડે છે, તેનાથી સઘડું બ્રહ્માંડ છવાઈ રહ્યું છે. આ જીવન પરમાણુઓ એટલાતો બલવાન હોય છે કે, જે કાંઈ

તેના સંબંધમાં આવે છે. તેમાં તે પ્રવેશ કરે છે એટલુંજ નહીં, પણ આઘાત અને પ્રત્યાઘાતના નીયમ પ્રમાણે તેમાંથી પાછો પ્રત્યાઘાત થઈ, જે મનુષ્યમાંથી તે પરમાણુઓ નીકળેલા હોય તેને પણ, કેટલીએક અસર કર્યા વીના રહેતા નથી, માટે નીરંતર મન, કર્મ અને વચનથી સાવધ રહી એ ત્રણેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવો.

એ ઉપરથી નિશ્ચય સમજવું જો, મનુષ્ય પ્રાણીના પુર્વજન્મમાં માનસિક, વાચીક અને કાયીક કર્મોથી ઉત્પન્ન થયેલા જે ઉપર કહેલા ઘટ થયેલા સૂક્ષ્મ પ્રબલ પરમાણુ, અથવા શક્તિ તેજ મનુષ્યના બીજા જન્મનું બીજા છે. અને તેમાંથી દેહરૂપ વૃક્ષ થઈ, તેમાંથી તે પુર્વ કર્મોના ફલ પોતે ભોગવે છે. એજ બીજને વિષ્ણુ પુરાણના અ. ૧૨ ના શ્લો. ૫ માં અને પિંગલ ઉપનીષદમાં કારણ શરીર કહ્યું છે. એ કારણ શરીર આપણે પાછલ કહેલા પંચકોશમાંના એક જાતના આનંદમય કોશનું બનેલું છે. અને એ કારણ શરીર જ્યાંસુધી જીવાત્મા સ્થુલ અથવા સૂક્ષ્મ શરીરમાં ઘેરાઈ રહેલો છે ત્યાંસુધી જીવાત્માને વલગી રહે છે. અને જીવાત્મા ત્રણા રહિત થઈ, ઉપર કહેલા સ્થુલ, અને સૂક્ષ્મ શરીરના બંધનોમાંથી છુટો થયો એટલે, કારણ શરીર સંપૂર્ણ લય પામે છે. અને આત્મા પોતાનું અનાદીનું નીર્મલપણુ ધારણ કરે છે. તે સમયે કારણ શરીરનો કેવલ નાશ થાય છે. તે સઘટ્ટુ કૈવલ્ય મોક્ષ પામવાના

સમયની સ્થિતિયેજ થાયછે. સાંસુધી કારણ શરીર અથવા પુર્વ કર્મનું પરીણામ રૂપબીજ, મનુષ્ય પ્રાણીમાં અતિ બલવાન હોયછે. અને મનુષ્યપ્રાણીને કર્મ કરવાને બલણ કરવાની શક્તિ તેમાં અતિ ઘણી ભારી રહેલી હોયછે.

આ સઘલુ કર્મના યોગે થાયછે. કર્મ ઇટલે પાછલ કીધેલા કાર્યનું ફલ ભોગવતા જડ, આવતા જન્મને સારુ નવા જે કાર્યો કરવાનાછે તે કર્મ એક સસ ન્યાયછે. ઇટલે મનુષ્યપ્રાણી પોતે જેવા શુભ કીંવા અશુભ કર્મ કરે, તેવા સુખ કીંવા દુઃખને પ્રાપ્ત થાય છે માટે એને યમ રાજા કહેછે. ઇટલે યમ શબ્દનો અર્થ યમ યત ઈત્યયમઃ એને સમવર્તી પણ શાસ્ત્રમાં કહેછે. ઇટલે સમ અથવા સમાન ન્યાય કરનાર માટે ધર્મ રાજા પણ કહેછે.

એ માટે સંસારમાં કર્મના યોગેજ, મનુષ્યપ્રાણીમાં ભિન્ન ભિન્ન વૃત્તિ અને ભિન્ન ભિન્ન સ્થિતિ થાયછે; તેમજ સુખ અને દુઃખના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારો થયેલાછે, એ સઘલાનું કારણ મનુષ્યપ્રાણીની સ્વતંત્ર ઇચ્છાશક્તી છે. જેને અદ્રષ્ટ ઇટલે ગુપ્ત-દેહાયા નહીં એવી શક્તી કહેછે. માટે પ્રારબ્ધ, અદ્રષ્ટ, ભાગ્ય, એ સઘલા કર્મના જ નામોછે. અમરકોશમાં કર્મને નિયતી ઇટલે પ્રથમથી નિશ્ચય કરેલુ અને વિધિ ઇટલે નિયમ કરેલો હોય છે. ઇટલે જ્યારે મનુષ્ય કર્મ કરેછે, સારે તે પોતાના કર્મ પ્રમાણે તેના પુનરજન્મનું ભાગ્ય તે નિશ્ચય કરેછે હવે

ઘટલું નિશ્ચય સમજવું જે, મનુષ્યપ્રાણીના સઘઠા કર્મમાં તેના પૂર્વેના કર્મનું વલણ અથવા સત્તા હોયછે. શ્રી-કૃષ્ણ ભગવાને ભગવદગીતાના અ. ૧૮ ના શ્લો. ૧૩-૧૪ ૧૫ માં એવું કહ્યું છે જે મનુષ્યપ્રાણી જે, સસ્ય અથવા અસસ્ય કાંઈ પગ કર્મ કરેછે તે પરીપુર્ણ રીતે કરવામાં ૧ કર્તા. ૨ નિશ્ચયાત્મક ઇચ્છા. ૩ તે કર્મ કરવાને સાહ્ય કરનારા જીવ્હાદીક ઇન્દ્રિયોના સાધન ૪ તે સાધનોનો ઉપયોગ કરવો. અને ૫ તેના પુર્વકર્મની પ્રેરણા અથવા વલણ એ પાંચ શિવાય કાંઈપણ કાર્ય થઈ શકતું નથી. કર્મના ન્યાય વિષે મત્સ્યપુરાણ, મહાભારત, અને રઘવેદ વિગરે શાસ્ત્રમાં આપણે ઉપર કહ્યું એવી રીતે સ્પષ્ટ કહ્યું છે. કોઈ પણ મનુષ્ય પોતાના સ્વાર્થની વૃત્તિ અને પુર્ણ ઇચ્છા એ બેઉ ઉત્પન્ન કર્યા શિવાય કોઈ પણ કાર્ય કરી શકતો નથી, માટે મનુષ્યપ્રાણીમાં સ્વતંત્ર ઇચ્છાશક્તી રહેલી છે, તેના જ યોગે પોતે સઘઠા કર્મો કરેછે.

મનુષ્યપ્રાણી પોતાની સ્વતંત્ર ઇચ્છાશક્તીના યોગેજ, પોતે સુખ અને દુઃખને પ્રાપ્ત થાયછે એ વીષે વેદ અને શાસ્ત્રોમાં ઘણા પ્રમાણો છે. તેમાં ચાંડોગ્ય ઉપનીષદ અને વિષ્ણુપુરાણના અ. ૬ ના શ્લો. ૨૨ અને ૩૦ માં એવું કહ્યું છે જે “મનુષ્યપ્રાણીને બંધનમાં નાસ્તનાર અથવા તેને મોક્ષની પ્રાપ્તી કરનાર તેનું પોતાનું મનજ છે. જ્યારે મન ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્ત થાયછે, ત્યારે બંધનન પામછે. અને મન જ્યારે

ઇન્દ્રિયોના વિષયથી વિરક્ત પામહે, સારે માયાના આવરણથી મુક્ત થઈ, મોક્ષને માર્ગે જઈ શકેછે. વઢી એવું કહ્યુંછે જે, જે મનુષ્ય સત્સજ્ઞાનની પરીક્ષા કરી, તેને ઓઢાણી શકેછે, તેજ મનુષ્ય પોતાનું મન, ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી, વિરક્ત કરી શકેછે. વઢી રઘવેદના અનુવાક ૮ ના મંત્ર ૧૯-૨૦ માં એવું કહ્યુંછે જે મનુષ્ય પ્રાણીઓને, પોતાના મનના વિકારો સાથે યુદ્ધ કરવામાં તેમના મન ઉપર પુર્ણ સત્તા બેસાડવાની પ્રથમ અવશ્ય અગત્ય છે.

એ સઘઢુ છતાં સાંપ્રતકાઢના ઘણું કરી સઘઢા મતપંથોમાં અને સંપ્રદાયોમાં મનુષ્યપ્રાણીને કેવઢ નિર્માલ્ય અને એક સાધારણ યંત્ર કરતા પળ અશક્ત ગળેલોછે ઘળા મનુષ્યો એવું કહેછે જે મનુષ્યપ્રાણી પોતાની ઇચ્છાવડે કાંઈ કરી શકતો નથી, તે સઘઢું ઇશ્વરની પ્રેરણાથીજ કરી શકેછે. એક જ્ઞાહાહનું પાન પળ ઇશ્વરની ઇચ્છા વગર હાલી શકતું નથી એવું કહે છે, તે ઘણું આશ્ચર્યછે. એના મુખ્યત્વે કરી બે કારણો આપળા જાળવામાં છે. કેટલાએક મનુષ્યો ઘળા ધર્મના કેવઢ જુસ્સાને લીધે, પોતાને નિર્માલ્ય સમજી સઘઢા કાર્યોનો ઇશ્વરની શક્તી ઉપરજ આધાર રાખે છે. આપળે જે શ્વાસ લઈયે અથવા આપળે ઇન્દ્રિયોને હલાવી શકીયે, તેમાં પળ ઇશ્વરી શક્તીની અગત્ય સમજે છે, તે એવું કહેછે જે ઇશ્વર તેના પૂર્વના કર્મ પ્રમાળે તેને સુખદુઃખ પ્રાપ્ત કરેછે, અને તેના અવયવો

દ્વિરૂપ અથવા સુક્ષ્મ શરીર. ૧૭૭

આદીકને ગતી આપેછે, પણ એવા મનુષ્ય ઇટલો વિચાર કરતા નથી જે પ્રથમ પુર્વેના ભિન્ન ભિન્ન કર્મ, આપનાર ઈશ્વરને, ઠરાવ્યાથી ઈશ્વરને પોતેજ અન્યાઈ ઠરાવેછે. કેમજે પ્રથમ મનુષ્યની ઉત્પત્તિના સમયે ભિન્ન ભિન્ન કર્મ કોની ઇચ્છાથી કરી શકેછે, ઈશ્વરની ઇચ્છાથી કહીયેતો, પરમક્રપાલુ ઈશ્વરમાં અન્યાયનો દોષ ઠરે છે માટે એવો નિશ્ચય અલ્પ જ્ઞાનને લીધે મિથ્યાછે.

ઈશ્વરને સર્વ કર્મનો આપનાર ઠરાવવાનું કારણ એવું જણાયછે જે મહાભારત અને ભગવતગીતા વિગરે સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં દૈવમ એવું કહ્યુંછે. તે ઉપરથી અલ્પજ્ઞાની તે દૈવતે ઈશ્વરજ સમજેછે પરંતુ અમરકોષ અને મત્સ્યપુરાણના અ. ૧૨૫ અને ૨૧૨ માં સ્પષ્ટ રીતે દૈવમનો અર્થ, મનુષ્યપ્રાણીઓ જે કર્મ કરેછે તેનું પરીણામ, અથવા અસર તેનેજ, કર્મ કહ્યુંછે. એ સિદ્ધાંતની પુષ્ટી વાયુપુરાણના અ. ૮ ના ઘણા શ્લોકોમાં સ્પષ્ટ રીતે કરેલીછે માટે દૈવમ તેજ કર્મછે. ઈશ્વર નહીં એવું મહાભારતના અનુસાસન પર્વના અધ્યાય આઠમાંમાં પણ કહ્યુંછે.

રઘવેદમાં પાપના મુલ્ક વિષે એવું કહ્યું છે જે મનુષ્યનું પ્રારદ્ધ અથવા નશીબ પોતાના કર્મને લીધેજ છે ઇટલે મદ્યપાન ક્રોધ અને અજ્ઞાનને લીધે દુષ્ટ કર્મ કરી શકાયછે. વિષ્ણુ પુરાણના અ. ૬ ના શ્લોક. ૪ માં મુલ્ક આત્માને સ્વચ્છ નીર્મલ અને નિર્વાણમય

ગુપ્ત વિદ્યાનું અનુભવી જ્ઞાન. ૧૭૯

ભોગવતા છતા તેમને તેની અસર જણાઈ શકતી નથી. તેનું કારણ એ છે જે તેમની મનોવૃત્તિ નીરંતર આત્મ-સ્વરૂપમાં જ રહે છે તેથી તેના અલંકાર આનંદમાં તેઓ સદા નિમગ્ન રહે છે. એટલેથી એ વિષયની સમાપ્તિ કરીએ છીએ.

સંવત ૧૯૪૩ ના માર્ગશિર્ષ શુદ્ધ ૩ને રવીવાર.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

ગુપ્ત વિદ્યાનું અનુભવી જ્ઞાન.

આપણી સમાજના તેમજ વીજા પળ આગ્રહી અને ગુપ્ત વિદ્યાનું સચ જ્ઞાન મેલવવાની ઇચ્છા રાખનારા નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ જ્ઞાનની ઉન્નતિ પામેલા જનોને સારું સાંપ્રતકાલમાં પશ્ચિમ દેશના જર્મની દેશના મહા આગ્રહી, બુદ્ધિવાન, સચ શોધક, અને ગુપ્ત અથવા યોગ વિદ્યાનું મહા અદ્ભુત જ્ઞાન મેલવવાની ઇચ્છા રાખનારા પુરુષોમાં અનુભવી યોગ વિદ્યાના જ્ઞાનનું શ્રવણ, મનન, અને નિદિધ્યાસ કરવાનો કેવી રીતનો પ્રકાર ચાલે છે; તેની અલ્પ સુચના આતિ પરોપકારી એફ હાર્ટમેને થોડા દીવસ ઉપર પ્રસિદ્ધ કરી છે, તેમાંનો સાર, આ પ્રસંગે જણાવ્યાથી, સુઝ અને વિવેકી પુરુષોને નિશ્ચય કાંઈ પણ વિશેષ લાભ થઈ શકશે.

પરોપકારી અને આગ્રહી હાર્ટમેન એવું કહે છે જે

“અનુભવી ગુપ્ત અથવા યોગ વિદ્યા સંબંધી ઘણા ગ્રંથો લેખાયેલા છે, અને તે વિષે વારંવાર ઘણું કહેવાયલું ણછે. તે છતાં આ શબ્દના અર્થનું અલ્પ જ્ઞાનપણ ઘણા થોડાજમનુવ્ય પ્રાણીઓને હશે. અનુભવી યોગ-વિદ્યા ણ્ટલે માત્ર તે વિદ્યાના ઘણા પુસ્તકો વાંચવા, અથવા તે મહાવિદ્યાનો અભ્યાસ કરવો, અથવા પુન્યદાન કરવું. અથવા ધર્મના માર્ગોનો પ્રસાર કરવો, અથવા તેમાં શ્રેષ્ઠતા મેળવવી, અથવા સદગુણ મેળવવાને પ્રયત્ન કરવું, ણટલુંજ કર્તવ્ય નથી. પરંતુ મુખ્ય કર્તવ્ય સસ વિચારનું વંધારણ અથવા દ્રઢતા કરવી ણછે. ઉપર કહેલા સઘળા સાધનો જે મુઠ પ્રવાહમાંથી અમૃત નીકળેછે, તે માર્ગે જવાનાછે, ણમાંતો કાંઈજ સંશય નથી. પરંતુ માત્ર નિર્મલ અમૃતના પ્રવાહ પાસે જવાથી, કાર્યની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી; જો આપણે અમ્મર અથવા મૃત્યુ રહિત થવું હોયતો, તે અમૃતના પ્રવાહમાંથી, અમૃતનું પાન કરવાની અગત્ય છે. ચૈતન્ય જ્ઞાન સંબંધી પુસ્તકો અને વ્યાખ્યાનો અધ્યન અને મનન કરવાથી, ચૈતન્યનું આકર્ષણ કરવાને તે અતિ ઉપયોગી પડેછે. અને કેટલેક સમયે કદાપી તેની દ્રઢતા અને સંગ્રહ થઈ શકે. પરંતુ આપણી એક્યતા તે ચૈતન્યની સાથે ડ્યાંસુધી થઈ નથી, ત્યાં સુધી, આપણે જેવી રીતે તે જ્ઞાન આવ્યું હોય તેવી રીતે પાછું જતું રહેવાનો મોહોટો ભય રહેલોછે. ણ એક્યતાને સંસ્કૃતમાં યોગ કહેછે. ણટલું કહી હવે

એક્યતા અથવા નિચલાને ઉપલા સાથે એકત્ર કરવું, એટલે શું, એ વીધે ઉપલો વિદ્વાન અલ્પ સુચના નીચે પ્રમાણે આપેછે.

“મનુષ્યપ્રાણી પોતાની આસપાસનાં વાતાવરણના મહાસાગરમાં રહેછે. તે શીદાય તેનાથી જીવી શકાય પણ નહીં. તે ઉપલા વાતાવરણમાંથી, શ્વાસ લેવાની હૃદય પાસેની નળીદ્વારા સૂશુમ્ણા માર્ગે શ્વાસ લેછે, અને તેમાં તે હવામાંથી કેટલાએક પ્રાણવાયુનો તેના શરીરમાં સંગ્રહ થાયછે. તે સ્નાયુઓના રક્તના કેટલાએક પરમાણુઓની સાથે મિશ્ર થઈ, તે સ્નાયુના રક્તને પ્રાણવાયુરૂપ કરી તેને મોટી નસોમાં આરોપણ કરેછે. અને તે સમયે તે રક્ત પોતાનું પોષણ વિર્યમાંથી સ્વેચ્છી કાઢાડેછે. અને વિર્ય પોતાનું પોષણ, જે, અન્ન જઠરાગ્નિમાં જઈ શુદ્ધ થઈ, જે નિર્મલ રસ થાય છે, તેમાંથી કાઢાડેછે. એવી રીતે એકટુ થવાની ક્રીયાના સમયે છુટા પડવાની પણ ક્રીયા થાયછે. પ્રાણ વાયુ થોડા સમય સુધી તે રક્તમાં સમીલન થઈ તેમાં સંગ્રહ થઈ રહેછે. પણ તેમાંથી તે પાછો ઇન્દ્રિયોદ્વારા ઘળા પ્રકારે જતો રહેછે. માટે જો કદાપી આપણે શ્વાસથી લીધેલા પ્રાણવાયુને, અનુભવ કર્યાથી રાખી મુકવાની શક્તિ હોય, અને તે પ્રાણવાયુને જતા અટકાવી શકીયે તો આપણું શરીર નીરંતર રહી શકે, અને તેનો નાશ થાય નહીં”

સઘળી શ્રષ્ટિની આસપાસ તાત્વિક હવા અથવા

વાતાવરણના મહાસાગર શીવાય, વીજો એક તેના
 કર્તા અધિક નીર્મલ અને આકાષિક મહાસાગર છે,
 તે ઉપર કહેલી હવાના કર્તા અધિક અદ્રશ્ય અને
 લાગે નહીં એવો છે. તે મહાસાગર જીવંત ચૈતન્યનો છે.
 જે પ્રમાણે હૃદય પાસેની નળી અથવા સૂક્ષ્મપણાદ્વારા,
 મનુષ્યપ્રાણી તાત્વિક હવા શ્વાસથી લઈ શકે છે, તે
 પ્રમાણે મનુષ્યનું હૃદય, જીવંત ચૈતન્યનો શ્વાસ લઈ શકે
 છે. મનુષ્યના હૃદયકુમળમાં ડંડાણમાં એક ગુપ્ત મહા
 ચૈતન્યના સૂર્ય અથવા ઈશ્વરના એક ઔસનું મધ્ય
 સ્થાન છે. તે ઘણા સાધારણ મનુષ્યમાં આવરણથી છ-
 વાયલું અજાણ સ્થિતિમાં છે. તે ચૈતન્યના જીવન સારુ,
 તે પોતે અગત્યની ચૈતન્યની હવાનું આકર્ષણ કરી શકે
 છે, અને તેથી તત્વના બંધારણવાળા હૃદયને, ગતી
 આવી શકે છે. અને તેથી શરીરની શ્વાસોશ્વાસની
 ક્રીયા થઈ શકે છે. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે હૃદયકુમળ ચૈ-
 તન્યનો શ્વાસ લે છે, અને તેની પાસે રહેલી નળીઓ
 હવાનો શ્વાસ લે છે. અને જેમ આસપાસના હવાના
 મહાસાગરમાંથી, થોડી હવા શ્વાસોશ્વાસથી, મનુષ્ય
 પ્રાણીમાં આવજાવની ક્રીયા કરવાથી, તેના સ્થુલ
 શરીરની ઇન્દ્રિયો દ્રઢ કરવાને સહાય કરે છે, તેમ
 આસપાસના ચૈતન્યના મહાસાગરમાંથી, થોડો ભાગ
 મનુષ્યના ચૈતન્યના મધ્યર્થિદુમાં પ્રવેશ કરી, નિદ્રા-
 વસ્થાવાળા ચૈતન્યના બીજને, જાગ્રત કરી શકે છે;
 અને ચૈતન્યના પ્રવાહી બીજની ઉન્નતી કરી શકે છે.

અને અંતે મનુષ્યના નિર્મલ થયેલા જીવાત્માના નિર્મલ તત્વોથી, તે ચૈતન્યને પોષણ મળી, તે મનુષ્યને બદલી પુનરજન્મવાળો કરેછે. જે પ્રમાણે મનુષ્ય અને પશુપક્ષાદીક જીવંત પ્રાણીના સ્થુલ શરીરનો આધાર તેના શ્વાસોશ્વાસ લેવા ઉપર રહેલોછે તે પ્રમાણે ચૈતન્યના જીવનનો આધાર ચૈતન્યનો સંગ્રહ શ્વાસથી કરવા ઉપર રહેલોછે; અને તેને દ્રઢ કરી રાખી શકવો, એ પોતાના અંતરમાં તેને ઇચ્છારૂપ કરી, સ્થાઈક રાખી મુકવાની શક્તિ ઉપરછે. એવી રીતે થયા પછી જો મનુષ્યના ચૈતન્ય મધ્યવિંદુની સર્વ વ્યાપીક ચૈતન્યના મહાસાગરમાંથી યથા યોગ્ય ચૈતન્યની તે ચૈતન્યસ્થાને એક્યતા થઈ તો, પછી આત્મિક જ્ઞાનની ઉન્નતી થઈ, ચૈતન્યનો પ્રકાશ જળાવવા માંડેછે. અને જ્ઞાનની સ્ફુર્ણાથી, સસત્તાનું સસજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાયછે. તેને માનસિક જ્ઞાનની, અથવા કોઈના અભિપ્રાયની અગત્ય રેતી નથી તે જેમ સૂર્ય સઘળા પદાર્થોને પ્રકાશિત કરેછે, તેમ તે ચૈતન્ય જીવાત્માને પ્રકાશમાન કરે છે. તે બુદ્ધિજ્ઞાનરૂપી ચંદ્રને પ્રકાશ આપે છે, તે છતાં આત્મા સંબંધી સસતતા સારુ તેને પછી બુદ્ધિજ્ઞાનની પણ અગત્ય રહેતી નથી.

આ ક્રિયા સાધ્ય કરવાને સારુ જે શક્તિની અગત્ય છે, તે પ્રવલ થયેલી વિચારશક્તિ અથવા કલ્પનાજ છે. કલ્પના અથવા વિચાર જો શદ્ધના યોગે જળાવ્યો તો તે ચંચલ, શક્તિવાન, અને દર્શિક થાય

છે. અતિ પ્રાચિનકાળના મહા સમર્થ આત્મજ્ઞાની અને યોગેશ્વરોનો એવો સિદ્ધાંત છે કે, સર્વોપરી પ્રથમ કારણની ક્રિયારૂપ કલ્પનાનું પરીણામ જે, સઘલુ બ્રહ્માંડ અને તેમાંના જડચૈતન્યાદીક રૂપો, તેમાં મનુશ્યપ્રાણીના રૂપ સહીત જે સઘલુછે તે કલ્પનાનુજ પરીણામછે. એવા ઈશ્વરી મહાપુરુષની ક્રિયાવાળી ઇચ્છાશક્તિના શબ્દથી, પ્રકાશમાન થઈ સઘલી નામ અને રૂપવાળી વસ્તુઓ દ્રષ્ટોત્પતિમાં આવી શકેછે. જો કદાપી મનુશ્યનાં જીવાત્મામાં રહેલો સર્વ વ્યાપિક મહાકારણનો અંશ જાગ્રત થઈ, પોતાનું મહા અલોકીક જ્ઞાન અને શક્તિનો પ્રકાશ કરે તો, તે મનુશ્ય પોતે અમૃત, સ્વજ્ઞાની, સર્વ શક્તિવાન, અને સર્વજ્ઞ થઈ, તેના અંતનું પરીણામ જે થાયછે, તે કોઈપણ જાતના ઉત્તમ માનસિક જ્ઞાનથી જળાઈ શકતું નથી. હવે ઇટલું લક્ષમાં રાખવાનું અગત્યનું છે કે, મનુશ્યપ્રાણીની મમે તેટલી ઉત્તમ કલ્પના શક્તિ હોય તોપણ તેનાથી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પોતામાં રહેલા ઈશ્વરી ચૈતન્યના વિજને જાગ્રત કરી શકાતું નથી; તે બીજ પોતાની ઇચ્છાથીજ જાગ્રત થાય તો તે થઈ શકેછે. જે આદી અથવા ક્ષરછે, તેનાથી અનાદી અથવા જે અક્ષર છે તેને પોતાની સત્તામાં રાખી પોતાની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તાવી શકાતું નથી. તે ક્ષર માત્ર ઇટલું કરી શકે કે, જેથી અક્ષર જાગ્રત થઈ ક્રિયા કરી શકે. ક્ષર મનુષ્ય, અક્ષર બ્રહ્મસારુ દેવાલય બાંધી શકે પણ તેમાં

ગુપ્ત વિદ્યાનું અનુભવી જ્ઞાન. ૧૮૫

નિવાસ કરવાનું માત્ર અક્ષર બ્રહ્મનેજ સ્વાધીન છે.”

વળી એફ, હાર્ટમેન એવું કહેછે જે, “અનુભવી ગુપ્ત અથવા યોગવિદ્યા એટલે પોતાની શુભ કલ્પનાઓ હૃદયના મધ્યમાં ડેહી સ્થિતિ કરવી. એ શુભકાર્યના વિરુદ્ધ જેટલી બીજી કલ્પના હોય તે મુઝમાંથી કાઢાડી નાંખવી. અને શુભ કલ્પના અક્ષર, શબ્દ, અથવા નીશાનીદ્વારા લક્ષમાં રાખવી. એવી રીતે દ્રઢ આગ્રહથી કર્તા કર્તા, તે અક્ષર, શબ્દ અથવા નીશાની આપણા અંતરમાં ધીમે ધીમે ચેતન રૂપ થતા જશે. તે આપણે આપણા અંતઃકરણ અને ઈન્દ્રિયોથી સાંભળી શકીશું, અંતર અથવા દિવ્ય ચક્ષુથી જોઈ શકીશું, અને અંતર સુક્ષ્મ ઈન્દ્રિદ્વારા સ્પર્ષ કરી શકીશું. તે શીવાય બીજી પણ અંતર ઈન્દ્રિયો ઉઘડશે. અને અંતર શક્તિનો કેટલોએક દેખાવ જગાવવા માંડશે. તે શક્તિ કેવા પ્રકારની હોયછે તે વિષે સાંપ્રત સમયમાં પ્રસિદ્ધ કરવું યોગ્ય નથી. તે નહીં કહેવાનું કારણ આપણી મોહોટાઈ દર્શાવેલી કોંવા લોકોથી તે જ્ઞાન અક્ષય ગુપ્ત રાખવું એ એમાંનું કાંઈજ નથી. પણ યોગ્ય સમય વિના તે જાણવાથી જે વિદ્યાર્થી તેન શુભ પરીણામની ઇચ્છા રાખેછે, તેની કલ્પનાને હાની રૂપ થાયછે. કેમ જે, તેના મનમાં તે અદ્ભુત શક્તિની કલ્પના આવ્યાથી, તેની એકાગ્રતામાં મોટો વિક્ષેપ પડી, તેની ટુચ્છિતિ ચલીત થાયછે, તેથી તેના ધારેલા કાર્યની પરીપુર્ગતા થઈ શકતી નથી. એ પ્રમાણે નિ-

સ્પક્ષપાતી કેવલ સસ્યશોધક અને આગ્રહી હાર્ટમેનકહેછે.

વઢી એ અગત્યના વિષય સંબંધી એક બીજી ઉપયોગી સુચનાનો વિચાર કરીયે એવું વિદ્વાન હાર્ટમેન કહેછે. આપણે ઉપર કહેલો જે અક્ષર અથવા શબ્દછે, તે ચૈતન્યજીવન મેલબ્યાથી પ્રાપ્ત થાયછે અને તેની જે અદ્ભુત શક્તિછે તે ઘણા થોડાના જાણવામાં આવે છે. જે શબ્દ, અક્ષર, અથવા નીશાની આપણે એકાગ્રતા સારૂ લઇયે, તે કાંઈ પરમાણુ રહિત ખાલી નથી; કેમજે તે જીવન શબ્દના કાર્યથી તે શબ્દને અનુકુલ આવે એવા જે તત્વો, મનુષ્યના બંધારણમાં રહેલા છે, તેમાં પળ તે શબ્દથી જીવનપણુ આવેછે, અને તે આપણી સત્તામાં રાખવા જોગ હોય તે છતાં, તેને સત્તામાં નહીં રાખીયેતો, તે અયોગ્ય રીતે વર્ણથી પરીણામ ભર્યંકર થઈ પડેછે. તે વિવેક અથવા સસ્ય અસત્યના ન્યાય કરવાની શક્તિનો નાશ કરેછે. અને તેથી સ્થુલ શરીરમાં પળ વ્યાધી વિગેરે ઉત્પન્ન થાયછે. સઘઢા મનુષ્યપ્રાણીના શરીરના બાંધા સમાન હોતા નથી. માટે જે ક્રિયા એકને ઉપયોગી પડે, તે બીજાને નીરુપયોગી અને દુઃખદાયક કેટલે એક સમયે થાયછે, તે માટે પ્રથમ વિદ્યાર્થીયે કોઈ આત્મજ્ઞાની અથવા મહા પ્રતાપવાન અનુભવી યોગીની સહાયતા, એવા કાર્યોમાં લેવાની અવશ્ય અગત્યછે. અને જ્યાં સુધી વિદ્યાર્થીની અંતર ઇન્દ્રિયોનો પ્રકાશ થઈ આત્મજ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય ત્યાંસુધી તેવા અનુભવી ગુરુની

પાસે એકાગ્રતાના ઉપદેશનો શબ્દ અથવા નીશાની લેવાની અવશ્ય અગત્ય છે. અંતરનો પ્રકાશ થયા પછી, તેને ઉપદેશ પોતાના અંતર ચૈતન્યગુરુથી, સમયે સમયે થતો જાય છે.

હિંદુસ્થાનમાં યોગ વિદ્યાનાં સાધન સારુ સાધારણ શબ્દ ઑમ છે. આ શબ્દ સઘળા યોગ વિદ્યાના વિદ્યાર્થીને, કેટલે સુધી ઉપયોગી પડે છે. તે કેહેવાને હું અસક્ત છું. એમ નિર્માની વિદ્વાન્ હાર્ટમેન કહે છે યુરોપમાં જે, એ, ઓ, એ ત્રણ શબ્દનો પ્રથમ વિદ્યાર્થીઓ ઉપયોગ કરે છે. સાર પછી કોઈ સમય ડ્યાં-હાં સુધી તે શબ્દો જીવન થઈ, તેને અંતર ઇન્દ્રિઓથી સંભળાય, જોવાય, અથવા લાગી શકે, ત્યાં સુધી બીજા સ્વર અને વ્યંજનનો પણ ઉપયોગ તે વિદ્યાર્થી કરે છે. સાર પછી બીજી ગુપ્તતા જાણવાને, તેજ શબ્દો મુખ્ય સહાયભૂત થાય છે. એ સઘળું છતાં કોઈ પણ વિદ્યાર્થીને એવી રીતે માત્ર સાધારણ નીયમથી, કોઈ પણ ગુરુની એ કાર્યમાં સહાયતા અને ઉપદેશ લીધા શીવાય, અતિ ઉત્તમ પ્રકારની ઉન્નતિ થઈ, અદ્ભુત કાર્યની સિદ્ધિ થઈ શકી, એવું મારા જાણવામાં નથી. એવું વિદ્વાન અને જ્ઞાની હાર્ટમેન કહે છે.”

આ પ્રસંગે ઑંકાર પ્રણવ શિવાય બીજા શબ્દોનો એકાગ્રતા સારુ આપણા આર્યદેશમાં ઉપયોગ કરે છે. અને તેથી કેવું પરીણામ નિષ્પન્ન થાય છે; એ વીધે અલ્પ સુઘના આપ્યાથી આગ્રહી વિદ્યાર્થીને કાંઈક

અધીક લાભ થઈ શકશે.

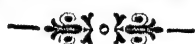
ૐકાર પ્રણવ તેજ વેદાંત અને યોગ વિદ્યામાં
 બ્રહ્મનું સ્વરૂપ અથવા બ્રહ્મજ ગણેલું છે. માટે યોગ-
 નાં સાધન સારુ તેની અવશ્ય અગત્ય કહી છે. બ્રહ્મ
 ને સ્વયંજ્યોતી આત્મા કહ્યો છે. જીવાત્મા ઉપરથી,
 માયા અને અવિદ્યા રૂપી આવરણ અથવા પડદો સ્વચ્છ
 ગયાથી, માત્ર સ્વચ્છ બ્રહ્મજ રહેશે, અને તેજ સચિ-
 દાનંદ છે. વઢી તેને તત્ત્વમસી પળ કહેછે. એનો
 સ્પષ્ટાર્થ એવો છે જે, તત્ એટલે તે, ત્વં એટલે તું અને
 અસિ એટલે થવું. એટલે તે તું છે. અર્થાત તે બ્રહ્મ તું
 છે. વઢી કેટલાએક ગ્રંથમાં યોગ વિદ્યાના સાધન
 સારુ સૌંદર્ય પ્રણવનું એકાગ્રતાથી અંતરમાં લક્ષ પૂર્વક
 ધ્યાન કરવાનું કહ્યું છે. એમાંનો સ અક્ષર હઠ યો-
 ગીને સેચરી મુદ્રાના કાર્ય સારુ ઉપયોગમાં આવે
 છે. તે શીવાય સ નો અર્થ ત્વં પણ કરેલો છે. અને
 હ એટલે બ્રહ્મ અથવા તત્ એવો કરેલો છે. એટલે
 તું બ્રહ્મ એવોજ અર્થ થાય છે. એ શીવાય હાલમાં
 કેટલાએક વિદ્યાર્થી આગ્રહથી સ્વાસો શ્વાસથી રામ
 નામનો પણ જપ કરે છે. તેનો મુઠ્ઠ ગુહ્યાર્થ એવો છે જે
 રામ શબ્દનો જે ર કાર છે. તે તત્ છે અને મકાર
 છે તે ત્વં છે. મઢી તે તું એટલે બ્રહ્મ એન થાય છે.
 એવી રીતે સાંપ્રતકાલમાં પ્રવૃત્તિમાં રહેલા હઠ યોગી
 અથવા કેટલાએક સાંપ્રદાયિક ગુરુઓ, ઉપર કહ્યા
 પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન શબ્દ અથવા પ્રણવનો, કોઈ આ-

ગ્રહી વિદ્યાર્થીને ઉપદેશ કરે છે, અને તે પ્રમાણે કેટલાક દ્રઢ આગ્રહી સ્ત્રી અને પુરુષો, તેમાં કેટલાક તો સંસારનો ત્યાગ કરી, અતિ આગ્રહથી બીજું કાંઈ નહીં કરતાં રાત્ર દીવસ ઉપર કહેલા પ્રણવો અથવા શબ્દોમાંથી એક પ્રણવનો શ્વાસોશ્વાસથી ગુપ્ત ઉચ્ચારણ એકાગ્રતાથી ઘણા સમય સુધી કર્યા કરે છે. એવી રીતે દ્રઢ આગ્રહથી કરનારા વિદ્યાર્થીને વિદ્વાન હાર્ટમેને કહ્યા પ્રમાણે હૃદયના મધ્ય ભાગમાં રહેલા સર્વજ્ઞ અને સર્વ વ્યાપી ચૈતન્યના ઓશને કાંઈક જાગૃત કરી શકે છે. અને તેથી અંતરનો અલ્પ પ્રકાશ થયાથી, સાધારણ શરીરની આરોગ્યતા રહી અદ્ભુત શક્તિમાંનું કાંઈક અંતર ઇન્દ્રિયોથી જણાઈ શકે છે. પરંતુ પરીપૂર્ણ ચૈતન્ય જાગૃત થઈ સર્વજ્ઞ પણું આવી પરીપુર્ણતા કોઈ પણ મહા સમર્થ અનુભવી યોગીના ઉપદેશ શિવાય થઈ શકતું નથી, એવું જે વિદ્વાન હાર્ટમેનનું કહેવું છે. તે સત્ય અને યોગ્ય છે.

એવી રીતે પ્રણવ અથવા નામ સ્મર્ણ કરવાનો મુઠ્ઠા હેતુ પોતાના હૃદયમાં રહેલા સર્વ વ્યાપી અને સર્વજ્ઞ ચૈતન્યને જાગૃત કરવાનો છે. તેની વિસ્ત્રાતિ હાલના ઘણું કરી સઘળા મત પંથના ધર્માધીકારીને થઈ છે, અને તે પ્રમાણે તેના આશ્રિત વિષયની અપરીમિત વ્રજ્ઞાને લીધે કરે પણ નહીં પણ ઉપરથી તેમનું અંતઃકરણ શુદ્ધ કરવા સાથે કોઈ પણ અવતારી અથવા ભદ્ર પુરુષનું નામ સ્મર્ણ બીજી કલ્પના રહિત એક ચીતે

કરવાને માલ્લાનો નિયમ દર્શાવેલો છે. તે છતાં વિષયની અપરીમિત ત્રણાવાળા ગમે તેવી વૃત્તિથી અને ગમે તેવા કપટ, અને છલ્લભેદનો સાગ કર્યા શીવાય તે પ્રમાણે નીચમીત પુજા સેવા અને માળા વિગરેના ક્રમ માત્ર દેહથી કરવાથી પોતાના માની લાંબેલા ઇષ્ટ દેવો પ્રસન્ન થઈ તે કલ્યાણ કરશે; એવી મુઠ્ઠા ગાંઠ ઘણાં સ્વરા માનાસિક જ્ઞાનવાળાં સ્ત્રી પુરુષોએ પણ મર્ણ પર્યંત બાંધેલી છે. એ ઉત્તમ માનાસિક જ્ઞાનવાળા જનોને યોગ્ય નથી. એટલેથી એ વિષય અપૂર્ણ રાખી આજ નું વ્યાખ્યાન પૂર્ણ કરીએ છીએ.

માર્ગશિર્ષ શુદ્ધ ૯ સ્વામિયાર. સં ૧૯૪૩.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

અનુભવી ગુપ્ત જ્ઞાન.

આપણે આ પ્રસંગે મળેલા સુજ્ઞ, શ્રદ્ધાયુક્ત અને વિવેકી બંધુઓ અને મિત્રો આગળ પાછલા વ્યાખ્યાનમાં અનુભવી યોગ વીદ્યાના અપૂર્ણ રાખેલા વિષયની પૂર્ણતા કર્યાથી એ વિદ્યાનો અનુભવ લેવાની ઇચ્છા રાખનારાઓને નિશ્ચલ કાંઈ પણ વિશેષલાભ થઈ શકશે.

આપણે પાછલા વ્યાખ્યાનમાં કહેલો મહા વિદ્વાન, આગ્રહી, અને પરોપકારી એફ હાર્ટમેન પોતાના વ્યાખ્યાનમાં, આગળ એવું કહે છે કે, “અનુભવી

યોગ વિદ્યા જાણવાની પુર્ણ ઇચ્છા રાસનારા ઘણાજ થોડા જનો છે. તેમાં તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને થોડા જ મનુષ્યનાં કર્મો અનુકુલ હોય છે, વળી તેમાં પળ જે મનુષ્યો તે મહા અદ્ભુત અનુભવી જ્ઞાન મેલવવાને પ્રયત્ન કરે છે, તેમાંથી ઘણા થોડાનેજ અતિ આગ્રહી તિવ્ર ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ તેઓ દ્રઢ નિશ્ચયથી તે શુભ કાર્યની પરીપૂર્ણતા કરી શકે છે, એ વિદ્યાનું અનુભવી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા શોવાય, બીજું કાંઈ આપણે મેલવી શકીયે તે અતી અલ્પજ મેલવી શકીયે હોય. જે મનુષ્યોએ અતી આગ્રહથી અનુભવી યોગ વિદ્યાના સાધનથી પોતાના ચૈતન્ય આત્માની પુનરાવૃત્તિ કરેલી છે, તેજ અલંકાર અને અવિનાશી સુખ નીરંતર ભોગવે છે, આત્મ સ્વરૂપનો સંબંધ માત્ર આત્મા સાથેજ છે. અને તે જીવાત્મા સ્થુલ દેહની સાથે વર્તે છે; તેથી ભિન્ન છે. પ્રથમની જે નિર્દોષ ઇશ્વરી અંતરની કલ્પના, અને વિચાર, તેજ અંતર પુરુષનો પ્રવેશકરી આપણને કેવલ સત્યતા જણાવી શકે છે. કદાપી તે પ્રથમ ઠાલી લાગતી હોય તોપણ આગલ પુનર જન્મના ચૈતન્યની ઉન્નતિને સારુ શુભ બીજ તેમાં રહેલું જ છે. એ કદાપી આ બીજને વારંવાર શુભ કલ્પના અને શુભ ઇચ્છારૂપી ભક્ષ યથાર્થ રીતે મળી તેનું પોષણ થાય તો, તે ઉન્નતિને પામી સર્વજ્ઞ થઈ શકે છે પછી નવો ચૈતન્ય રૂપજ પોતે થઈ, બીજો જુનો જે માયાવી જીવ તેનો નાશ થાય છે, કેમજે નવાયે પો-

તે પ્રકાશ જોયો છે. અને તેના ઉપર પ્રિતિ કરવા માંડી છે. એવી રીતે ચૈતન્યરૂપ પુનરાવૃત્તિ થયા શી-
 વાય જો, આપણા જીવાત્માયે સ્થુલ દેહનો સાગ કર્યો તો પછી તે થોડા સમય સુધી પાછો સૂક્ષ્મ સ્થિ-
 તિમાં જડ, સ્વ આત્માનું જ્ઞાન મેલવવા સારુ પાછો પુનરજન્મ ધારણ કરવાને પ્રયત્ન કરે છે, તે પ્રાપ્ત થયા પછી જો પૂર્વ જન્મમાં શુભ કર્મો કર્યા હોય તો તે જીવાત્મા સચ્ચિદ્જ્ઞાન મેલવવા સારુ અધિક વલ્લવાન થાય છે તેમાં જો નવા દુષ્ટ અથવા અશુભ કર્મ કર્યાં તો, પછી તે અધિક જડ થાય છે. હવે જેણે ચૈતન્ય નું સ્પષ્ટ જ્ઞાન, અને નિશ્ચય મેલવેલો છે. તે પ્રકૃતીના બંધનમાંથી વિરક્ત થાય છે" મુલ મનુષ્ય શું છે ? તે કાંઈ વસ્તુ નથી પણ એક મધ્ય બિંદુ જેની આસપાસ ઇન્દ્રિયાળી વસ્તુ ઘટ થયેલી છે. અને તે મધ્ય બિંદુમાંથી નીરંતર શ્રષ્ટિનાં તત્ત્વો નીકળે છે, અને તેમાં સમાય છે. મનુષ્ય નીરંતર ચલિત છે, તે એક ક્ષણપણ જેવો છે તેવો બરાબર રહેલો નથી, જે વસ્તુ તે પોતાની ઇન્દ્રિયદ્વારા ગ્રહણ કરી ઘટ કરી શકે છે, અને જ્યાંહાં સુધી તે તેમાં રહેલો છે ત્યાં સુધી તેજ તેની વસ્તુ છે, અને તે તેના શરીરનો એક ભાગ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. અને જે ચૈતન્ય તત્ત્વો છે તેતો, ચૈતન્ય ગ્રહણ કરી. તેની સાથે મળી જાય છે, તે તેનું સૂક્ષ્મ શરીર થશે. એવી રીતે સૂક્ષ્મ શરીર અને ચૈતન્ય પ્રાપ્ત કર્યા પછી, તેને સ્થુલ રૂપની અગત્ય રહેતી નથી.

એની જાણવાની શક્તી સ્થુલ ઇન્દ્રિયોની જાણવાની શક્તિ કરતાં અતિ ઘણી પ્રબલ થાય છે એનું જ્ઞાન અતિ ઉત્તમ પ્રકારનું થાય છે, અને તે સઘડી વસ્તુ ના મધ્યમા ભેદી શકે છે. એને બીજાની સહલાનો વિચાર કરવાની અગત્ય રહેતી નથી, કેમજે તેને સ-સ જ્ઞાન જણાઈ શકે છે, અને તેજ સસ બ્રહ્મજ્ઞાની થઈ, પોતે સસ અને જ્ઞાનમયની સાથે મળી જઈ તેની સાથે એક રૂપ થઈ જાયછે અને તે સદા પ્રકાશમાંજ રહેછે. વળી જે આગ્રહી મનુષ્યની ઇચ્છા આત્મજ્ઞાન અથવા ચૈતન્યજ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવાની છે, તેને સારૂ આ અનુભવી ગુપ્ત અથવા રાજ યોગ વિદ્યાનો અભ્યાસ કરવાની અગત્યનું, બીજું એક અગત્યનું કારણ એ છે જે મનુષ્યની ઇચ્છા, નિર્મલ થઈ પોતપોતાને પરીપુર્ણ, થવાની હોય, તેણે સઘડી મલીનતાં સ્વાર્થની ત્રણા દુર્ગુણો, અને વીષઈ વિકારો, એ સઘડાનો લય કર-વો જોઈએ. એ સઘડું કરવા કરતાં માત્ર કેહેવું ઘણું સુગમ છે, જે ઇચ્છાની આપણે ત્રણા રાખીએ છઈયે, તે ઇચ્છા આપણે શી રીતે કાઢાડી શકીયે. મનુષ્ય ઇચ્છા અને કલ્પનાનો અનેક જન્માંતરોથી બંધા-યલો છે ”.

હ્યાં સુધી તેના અંતઃકરણની વૃત્તિ અને ઇચ્છા, કોઈ પણ જાતની તેની દૃઢ થયેલી મલીન, અથવા વિષઈ સ્વાર્થની વૃત્તિ, કલ્પના, અને ત્રણા એ સઘડાનો સાગ કરવાની થઈ નથી, સાં સુધી

તેનાથી એ સઘળાનો લય થઈ શકતો નથી. મનુષ્ય પ્રાણીની વિષદ અથવા મલીન વૃત્તિ, મલીન ઇચ્છા અને પોતના સ્વાર્થ આદિક સઘળા દુર્ગુણોનો લય કરવાના બે માર્ગ છે. તેમાં પહેલો માર્ગ, આપણે ઉપર કહેલા સઘળા દુર્ગુણો, જે આપણને દુઃખ પ્રાપ્ત કરે, તે સઘળા સાંત રીતે ભોગવી લેવાનો, અનુભવ કરી લેવો જોઈએ; કોઈ પણ મલીન ઇચ્છા ઉત્પન્ન થયાથી, મલીન કાર્ય કરાવશે, અને, મલીન અથવા દુષ્ટ કાર્ય અથવા કૈર્મ કર્યાથી, દુઃખ ભોગવી, અંતે પશ્ચાતાપ થશે, કેટલાએક મનુષ્યો આ માર્ગે જાય છે, એ ઘણો લાંબો અને ભયંકર માર્ગ છે. અને તેથી ઘણા સમયે તે આપણા જીવાત્માનો નાષ પણ કરે છે. કેમકે શન્દિઓને વિષય ભોગવી ત્રસ કર્યાથી, જે વિષયો પ્રથમ ભોગવેલા હોય છે, તેની ત્રણા પાછી ઉત્પન્ન થઈ, તે વારંવાર ફરી ભોગવવાની ત્રણા થયા કરે છે, એવી રીતે મર્ણ પર્યંત થયા કરે છે, અને તેના સંબંધથી દુઃખ પણ મર્ણ પર્યંત ભોગવે છે. હવે એ શિવાય બીજો માર્ગ અધીક નીશ્ચયવાળો, વધારે પાસે અને અધીક નિર્ભય છે, તે એ છે જે, શ્રષ્ટિ પોકલ અને ખાલી નથી. જ્યાં સુધી આપણે દુર્ગુણને બદલે સદગુણનું આરોપણ કરીએ નહીં, ત્યાં સુધી દુર્ગુણો જઈ શકતા નથી. જ્યાં સુધી કોઈ પણ પાત્રમાં આપણે નીર્મલ હવા ઘાલીએ નહીં, ત્યાં સુધી તે પાત્રમાંથી મલીન હવા આપણે કોઈ પણ રીતે કાઢાડી

શકીયે નહીં, જો કદાપી તે પાત્ર આપણે પાળીથી ભરીયે તો, વગર શ્રમે તે મલીન હવા જતી રહેશે. જ્યાં સુધી મલીન વાસનાને મલીન કલ્પનાથી, પોષણ મળે છે, સાં સુધી મલીન ઇચ્છા રહે છે. અને જ્યાં સુધી મલીન વિચારોને, આકર્ષણ કરવાની ત્રણા રહેલી છે, સાં સુધી મલીન વિચારો અથવા કલ્પનાઓ રહેલી છે; જો આપણા કેવળ સસ અને સારા વીચારો અથવા કલ્પનાને આપણા જીવાત્માના મધ્ય વીંદુમાં મોકલીયે તો, પછી મલીન ઇચ્છા શુદ્ધ થઈ, તે લય પામશે. જ્યાં સુધી આપણે આપણી કલ્પનાને સ્વાધીન છડીયે. અને તેના ઉપર આપણે સત્તા રાખી શકતા નથી સાં સુધી, અને વળી જ્યાં સુધી તે કલ્પાઓને આપણા અંતઃકર્ણમાં અનીયમીત રીતે ઉઠવા દડીયે, સાં સુધી તેના ઉપર આપણેથી સત્તા બેશાડી શકાય નહીં. અને એવી સ્થિતિમાં જ્યાં સુધી આપણે છડીયે, સાં સુધી, ઉપર કહ્યું તેવી રીતે કરવું અસંત દુર્ગટ છે. યોગીઓજ પોતે જે ઇચ્છે તે તેનીજ કલ્પના અથવા વીચાર કરે છે. પરંતુ સાધારણ મનુષ્યોનો તેના મનમાં જે કલ્પનાઓ વારંવાર આવે છે, તેનો વિચાર કરે છે. આ વિષે કોઈને સંશય થાય તો, તેને પોતાના મનમાં વીજો વીચાર ઉત્પન્ન થવા નહીં દેતાં એકજ વિચાર કેટલી મીનીટ સુધી રહી શકે છે. એનો અનુભવ કર્યાથી, ઉપર કહેલું સસ જણાશે.

પરંતુ આવી રીતે યોગ વિદ્યાનો અભ્યાસ કરવા સારુ, વિદ્યાર્થીને જો સચ્ચ જ્ઞાન પ્રવર્તાવવાની શક્તી આવી સઘડા વિકારો નાશ પામેલા હોય અને અનુ-કુલ આવે એવો પ્રણવ, શબ્દ, અથવા વાક્યનો ઉ-પદેશ મળ્યા પછી તે પ્રમાણે અતિ આગ્રહથી, તે વિ-દ્યાર્થી જો પોતાનો પ્રયત્ન જારી રાખશે, અને તેજ શબ્દ ઉપર પોતાનો વિચાર અથવા કલ્પના અક્ષય રાખશે તો, બીજો, અપ્રિય કલ્પના અથવા અયોગ્ય વિચારનું આકર્ષણ તેને થશે નહીં. અને તેના જીવા-ત્માના મલીન પરમાણુઓનો લય થશે. અને તેવામાં જો કદાપી તેને અંતર દ્રાષ્ટની શક્તી પ્રાપ્ત થઈ તો, તેના જીવાત્માની ઇન્દ્રિયોનો કેવી રીતનો ફેરફાર થાયછે; તેને મનુષ્ય જોઈ શકશે. અને મલીન ભા-ગોનું પ્રથમકર્ણ થઈ, તેનો નાશ કેવી રીતે થાયછે, તેપણ જોઈ શકશે. અને ડ્યારે સઘડા મલીન ભાગોનો નાશ થયો એટલે મલીન કલ્પનાનું આકર્ષણ કરવાને કાંઈજ રહેતું નથી. પછી નિર્મલ થયેલા આત્માની આસપાસ પ્રકાશની શક્તિઓ વીટલાઈ વહેછે, અને તેના મધ્ય બીંદુમાં અક્ષય આનંદ, અને અનાદી શુદ્ધ ચૈતન્યજ રહેછે.

હવે જે ગતીછે તે પીઠ અથવા વરતુલના ઘેરા-વામાં રહેછે, પરંતુ તેના મધ્ય ભાગમાં સ્થિરતા હોયછે. બાહ્યરના ભાગમાં મિથ્યા અને અજ્ઞાનનો દેશછે, પણ આત્માના મધ્યભાગમાં હંડાણમાં જ્ઞાન રહેલુછે. વર-

તુલના પરોઘની આસપાસ વાદળાઓ અને અંધકાર
 હોય છે, તેથી તે ઘેરાયલો રહે છે. પરંતુ મધ્યભાગમાં
 પ્રકાશ છે. તે ઠેકાણે જે ચૈતન્ય છે તે જીવાત્મા ઉપર
 પ્રકાશ છે, અને સ્વાંજ, જે મનુષ્ય સંસ્કારી અને પાત્ર
 હોય છે, તેનું રાજ્ય હોય છે. આ મધ્યર્થીદુમાંથી પ્રકાશ
 આવે છે, અને જે જીવનપણુ સ્થુલ શરીર અને જાવા-
 ત્મામાં પ્રવેશ કરે છે, તે તેમાંથીજ પ્રકાશ પામે છે.
 ચૈતન્ય મધ્યર્થીદુની આસપાસ જે કલ્પનાનો વરતુલ
 બનેલો છે, તેજ જીવાત્મા છે, પરંતુ કલ્પના ઉત્પન્ન ક-
 રવાની, અને સ્થિર કરવાની શક્તિ તે મધ્યર્થીદુમાંથી
 નીકળે છે. અને તેમાંજ સઘળી શક્તિઓ મિશ્ર થઈ
 છે. આ મધ્યર્થીદુમાં તમારી ચૈતન્ય શ્રદ્ધાનો સઘળો
 જથ્થો છે. સત્યતા તેનો પ્રકાશ છે. કેવલ સારાપણુ,
 અને પરોપકારની ટુચ્છિ તે તેની ઉજ્જ્વળતા છે. જે શ્રદ્ધા,
 અને જ્ઞાન અનુભવ કરી મેલવેલું છે, તે પ્રકાશને
 માટે ઇન્દ્રિયો છે હૃદય અથવા અંતઃકર્ણ ઉજ્જ્વળતાને
 માટે ઇન્દ્રિય છે. એ સઘળાને પરસ્પર સ્નેહાકર્ષણથી વર્તી-
 વ્યાથી અને તમારી ચૈતન્યની પુનરાવૃત્તિની ક્રીયાથી,
 તમે જીવનપણુ મેલવી જ્ઞાન, અને શક્તિ પણ મેલવી
 શકશો. જે અગત્યનું અને અમુલ્ય જાણવાનું છે, તે
 સઘળું જીવાત્માના ઝંડાણમાં રહેલું છે. મધ્યર્થીદુ તરફ
 જે કેવલ સત્ય વસ્તુ છે તેજ માત્ર જાણવા શીખશો
 એટલે તમને સત્ય ઉત્તર મળશે. સાધારણ મનુષ્યોમાં,
 જે પ્રકાશ તેના ગુપ્ત પવિત્ર સ્થાનમાં બંધે છે, તેની

ઉષ્ણતા કદાપી તેને લાગી શકે તો પળ, તે પ્રકાશ તેને જળાઈ શકતો નથી. જે અંતરમાંથી નાદ થાયછે, તે કદાપી અર્થ પ્રક્રતીવાળા જીવની જાડી ખીતો અથવા પડદાઓમાંથી નીકળેતો તે જે પ્રમાણે કોઈ ઘણા અંતરે કોઈ ઘંટનો નાદ ધીમો સંભળાય, તેવી રીતે તેને સંભળાયછે પણ તે સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકતો નથી. પરંતુ જે પ્રમાણે સ્થુલ શરીરની જોવાની, સાંભળવાની, સુંઘવાની વીંગેરેની અથવા શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, રૂપ, અને ગંધ વિગેરે, પંચઇન્દ્રિઓની ઉન્નતિ થવા સારુ, સ્થુલઇન્દ્રિઓના પરીપુર્ણ જ્ઞાનની, અથવા જાણવાની અવશ્ય અગત્ય છે, તેજ પ્રમાણે અંતર ચૈતન્યની ઉન્નતી પામતી ઇન્દ્રિઓની જે, અંતરઇચ્છાની શક્તિ તે અંતરની શબ્દ સ્પર્શ, રસ, રૂપ, અને ગંધ એ પંચઇન્દ્રિઓની ઉન્નતિ જે કરેછે તેને પણ યથાર્થ જાણવાની અવશ્ય અગત્ય છે. આ અતિ ગુપ્ત જ્ઞાન જે મનુષ્યની બાહ્ય વૃત્તિછે, અથવા જે પ્રાપંચિક દ્રષ્ટિથી જોવા અને જાણવાને પ્રયત્ન કરેછે. તેનાથી એ સમજી શકાય નહીં, અને તેને સત્ય મનાય પણ નહીં. એવા મનુષ્યોને એ ગુપ્ત સત્ય જ્ઞાનનો નિશ્ચય કરાવવવાસારુ આ અમુલ્ય સુચના પ્રસિદ્ધ કરી નથી, પરંતુ જે સંસ્કારી અને કેવલ સત્ય જાણવાની ઇચ્છા રાખનારા આગ્રહી જનોછે. તેને સારુજ આ અલ્પ સુચના છે. અને તે માર્ગે ગયાથી આગલ અધિક પ્રકાશ થઈ શકે, તેવા માર્ગે જવાને ઉપયોગી થશે. એવું કેવલ પરોપ-

कारी हार्टमेने पोतानी अंतनी सुचनामां कह्युंछे."

ए विषे आ प्रसंगे आपणे अधीक केहेवानुं रह्युं नथी, तोपण एटली अंतनी सुचना आपवानीछे जे, आ बेउ व्याख्यानोमां योगविद्याना अनुभवी ज्ञान मेळववानी जे अल्प सुचना करीछे. तेनुं ए विद्या प्राप्त करवानी इच्छा राखनारा आग्रही, अने स्वार्थ रहित विद्यार्थीओये, मात्र एकज समये श्रवण अने मनन करवाथी कांड पण लाभ थइ शरुवानो नथी, परंतु जो अति आग्रहथी द्रढश्रद्धा अने निष्ठा राखी, एनुं पढन, मनन, अने निदिध्यास वारंवार करी, एनो केवळ साक्षात्कार कर्याथी निश्चय हृदयना मध्यना अंतरमां जे चैतन्य मध्यवींदुछे ते जाग्रत थइ, तेनो साक्षात्कार थइ, संपुर्ण प्रकाश प्रदिप्त थयाथी, महा अद्भुत सत्यज्ञान प्राप्त थइ महा समर्थ योगेश्वरना समागमथी आगळ पोते चैतन्य रूप थयाथी, अलोकिक शक्ति पण वगर इच्छाये तेने प्राप्त थइ शके, ते छतां तेषां लुब्ध नहीं थाय तो, पोते जीवन मुक्त थइ, अंतनुं परीगाम जे कैवल्य मोक्ष अथवा परनीर्वाणनी प्राप्ती आ जन्मनाज प्रयत्नथी थइ शकशे. एटलुं कही आ विषय पुर्ण करीये छइये.

पौषशुद्ध १ रवीदार संवत् १९४३

પ્રકરણ ૧૫ મું

શુચિજ્ઞાન સંગ્રહ.

આપણે પાછલા અનુભવી ગુપ્ત વિદ્યાના વ્યાખ્યાનમાં, મુખ્યત્વે કરી મનુષ્યપ્રાણીના અંતઃકરણના મધ્યે જે ચૈતન્ય મધ્યર્થી હોય છે. તેમાં વિશેષ ચૈતન્યનું આકર્ષણ કરી, યથાર્થ ચૈતન્યનો સંગ્રહ થયાથી, તે સર્વ વ્યાપીક અને સર્વજ્ઞ ચૈતન્ય થયા પછી તે જાગ્રત થઈ શકે, એવું દર્શાવેલું છે, સર્વ વ્યાપીક ચૈતન્યના પરમાણાઓનું આકર્ષણ કરવા સારુ, અતિ ઉત્તમ આત્મજ્ઞાન અને કેવલ નિષ્કામપણાની શુભ કલ્પના એ વે મુખ્ય સાધન છે. માટે એ વિષે ભગવત ગીતાના ચૌદમા અધ્યાયમાં જે અગત્યની સૂચના આપેલી છે. તે જણાવ્યાથી વિદ્યાર્થીને અવશ્ય અધિક લાભ થઈ શકશે.

ઘણુંકરી સઘળા સાધારણ માનસીક જ્ઞાનવાળા પુરુષોના જાણવામાં છે જે, સંસારમાં કોઈ પણ કાર્યની યથાર્થ સીદ્ધિ થઈ, દ્રવ્ય અને સત્તાદિકનો, અધીક લાભ થવાનું મુખ્ય સાધન જ્ઞાન છે, જ્ઞાન વિના ગમે તેટલું દેહથી કષ્ટ સહન કરી હાથ, પાંચ, વિગરે અવ્યવોથી, કાર્ય કરે પરંતુ તેથી યથાર્થ સીદ્ધિ થઈ દ્રવ્યાદીકનો અધીક લાભ થઈ શકતો નથી; પણ તેથી માત્ર ઉદર પોષણ થઈ શકે છે. તેવી જ રીતે યથાર્થ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ, હૃદયમાં રહેલા ચૈતન્યને જાગ્રત કરવાનું કાર્ય યથાર્થ રીતે જ્ઞાનથી

જ થઈ શકે છે; માટે જે યોગ સાધનવડે નિર્વિકલ્પ સ્થિતિ થઈ, કૈવલ્ય મોક્ષની પ્રાપ્તી થઈ શકે, તે અતિ ઉત્તમ અને શ્રેષ્ઠ રાજ યોગજ છે. હઠ યોગથી નીર્વિકલ્પ સ્થિતિ થઈ શકવી અતિ કઠણ છે એવું હઠદીપીકા વીગરે ઘણા યોગ વિદ્યાના ગ્રંથોમાં પણ કહ્યું છે. એજ કારણ માટે ભગવતગીતાના ચૌદમા અધ્યાયમાં શ્રિકૃષ્ણ ભગવાન અરજુન પ્રસે એવા સસજ્ઞાન વીશે એવું કહે છે.

પરંભૂયઃ પ્રવૃક્ષ્યામિ જ્ઞાનાનાં જ્ઞાન મુત્તમમ્ ॥

યજ્ઞાત્મા મુનયઃસર્વે પરાં સિદ્ધિ મિતો ગતાઃ ॥૧॥

જે જ્ઞાનવડે, પ્રાપંચિક, સામાજીક, અને રાજ કીય એ ત્રણે કાર્યોની ઉત્તમ પ્રાપ્તિ અને અર્થની સીદ્ધિ થઈ શકે, તેને માનસિક જ્ઞાન કહ્યું છે. કેમજે મન જેવી રીતે ચલીતછે, તેવી રીતે મનનું કાર્ય જે, માનસિક જ્ઞાન તે પણ ચલીતજછે. તે માટે તેવા કાર્યથી જે લાભ થાય તે પણ ચલિત અને ક્ષણભંગુરજ હોય એની સત્યતા આપણે અનુભવ ઉપરથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થઈ શકે છે. પરંતુ જે સત્ય જ્ઞાન શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અર્જુન પ્રસે કહ્યું છે, તે નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ જ્ઞાન છે. કેમજે તેમાં જ્ઞાનનો અર્થ એવો કર્યોછે જે, જ્ઞાયેતડનેનેતિજ્ઞાનં એટલે જે જ્ઞાનના યોગે આત્મા જાણી શકાય તેનું નામ જ્ઞાન છે. એવી રીતે જ્ઞાનનો અર્થ કરી ઉપલા શ્લોકમાં એવું કહ્યું છે જે, એવું જ્ઞાન પરમાત્માને વિષય કરનારું છે, માટે તે અતિ શ્રેષ્ઠ છે

તે અતિ ઉત્તમ ફલની પળ પ્રાપ્તિ કરનારું છે, અને તે આત્મ જ્ઞાનનું સાધન રૂપ એવુંજ જ્ઞાન, તે હું ફરી તને કહું છું. તે જાણીને સર્વે મુનીયો કૈવલ્ય મોક્ષ રૂપ પરમ સિદ્ધિને દેહ બંધનથી મુક્ત થઈ પ્રાપ્ત થયા છે.

પછી આગલ એવું કહ્યું છે.

इदंज्ञान मुपाश्रित्य ममसा धर्म्य मागताः ॥

सर्गेऽपिनो यजायत्रे प्रलयेन व्यथन्ति च ॥ ૨ ॥

એટલે આમાધત્ત રૂપ જ્ઞાનનું શ્રદ્ધાપુર્વક અનુષ્ઠાન કરી, મારા ચૈતન્ય અદ્વિતીય નિર્ગુણને પ્રાપ્ત થયેલા છે, અદ્વિતીય એટલે પોતાનો જે ચૈતન્ય તેજ સર્વનો ચૈતન્ય એવી દ્રઢ વૃત્તિવાળા વિદ્વાન પુરુષો સૃષ્ટિકાલમાં પણ ઉત્પન્ન થતા નથી, તથા પ્રલય કાલમાં પણ નાશ પામતા નથી, અર્થાત્ હિરણ્ય ગર્ભાદીકોની ઉત્પત્તિ થયા પછી, પણ તત્ત્વવેત્તા પુરુષો ઉત્પન્ન થતા નથી, તથા તે હિરણ્ય ગર્ભના વિનાશ કાલરૂપ પ્રલય કાલમાં નાશ પામતા નથી. પછી આગલ હૃદયમાં રહેલા નિર્વિકાર અને શુદ્ધ ચૈતન્યને આવરણ કરનારી વસ્તુ દર્શાવે છે.

सत्त्वं रज स्तम इति गुणाः प्रकृति संभवाः ॥

निबध्नति महा बाहो देहे देहिनम व्ययम् ॥ ૫ ॥

એટલે—હે મોટા હાથવાળા સત્ત્વ, રજ, અને તમ, એ નામવાળા ત્રણ ગુણો માયાથી ઉત્પન્ન થયેલા છે. એ ત્રણ ગુણો આ દેહમાં, પ્રકૃતીના કાર્ય રૂપ સંઘાતમાં રહેલા, અને અવિદ્યાવડે દેહની સાથે તાદાત્મ્ય

ભાવને પ્રાપ્ત થયેલા જીવને બંધન કરે છે. અને તે સત્વાદિક ગુણો નિર્વિકાર આત્માને પોતાના વિકારોથી યુક્ત હોય એમ દેખાડે છે.

પછી એ ત્રણે ગુણોની પ્રથક પ્રથક સતા કહેછે.

તત્ર સત્ત્વં નિર્મલ ત્વાત્પ્રકાશક મનામયમ્ ॥

સુખ સજ્જેન બધ્રાતિ જ્ઞાન સજ્જેન ચાનઘ ॥ ૬ ॥

પ્રથમ કહેલા સત્ત્વ, રજ, અને તમ એ ત્રણે ગુણોમાં નિર્મલતા ઇટલે સામ્યાવસ્થા હોવાથી સત્ત્વગુણ પ્રકાશે છે. અર્થાત તમો ગુણે ચૈતન્યને કરેલું જે આવરણ તેને નાશ કરનારો સત્ત્વગુણ છે, અને દુઃખ રૂપજે આમય તેને વિરોધી જે સુખ તેને તે સત્ત્વ ગુણ પ્રકાશ કરનારો છે. એવી રીતે સત્ત્વ ગુણ આ જીવાત્માને સુખના સંગથી તથા જ્ઞાનના સંગથી બંધન કરે છે. એ ઉપરથી એમ સમજવું જે, રજોગુણ, અને તમોગુણ એ બેડનો નાશ કર્યા પછી અંતે કૈવલ્ય મોક્ષ સારુ સત્ત્વ ગુણનો પણ લય કરવાની અગત્ય છે.

વળી ચૈતન્યને આવરણ કરનાર વસ્તુ વીધે ભગવાન અર્જુન પ્રસે એવું કહેછે જે,

રજો ભાગાત્મકં વિદ્ધિ તૃષ્ણા સજ્જ સમુદ્ભવમ્ ॥

તન્નિબધ્નાતિ કૌન્તેય કર્મ સજ્જે નદેહિનમ્ ॥ ૭ ॥

ઇટલે ન પ્રાપ્ત થયેલી વસ્તુની જે અભીલાષા તેનું નામ તૃષ્ણા અને પ્રાપ્ત થયેલી વસ્તુનો વિનાશ થાય તોપણ તે વસ્તુને રક્ષણ કરવાની જે ત્રષ્ણા તેનું નામ આસંગ છે. તે ત્રષ્ણા અને આસંગ એ બેડની ઉત્પત્તી

જેથી થાય, તેનું નામ તૂળ્ણા સંગ સમુદ્રવ છે. એવો રજોગુણ રાગ રૂપ છે, અને તે રજોગુણ દેહાભિમાની જીવને કર્મના સંગે કરી બાંધે છે.

તમ સ્વજ્ઞાનજં વિદ્ધિ મોહનં સર્વં દેહિનામ્ ॥

પ્રમાદાલ સ્યનિદ્રાભિ-સ્તન્નિ બદ્ધતિ ભારત ॥૮॥

ઘટલે હે ભારત ઘટલે અર્જુન, તમો ગુણને તું આવરણ શક્તિરૂપ આજ્ઞાથી ઉત્પન્ન થયેલો જાણ તે માટે તે તમો ગુણ સર્વ દેહાભિમાની જીવોનું મોહનરૂપ ઘટલે અવિવેકતા રૂપવડે ભ્રાંતિ ઉત્પન્ન કરનારો છે. એવો તમો ગુણ આ દેહાભિમાની પુરુષને, પ્રમાદ, આલ્સ, અને નિદ્રાવડે બંધન કરે છે. વસ્તુનો વિવેક ઘટલે સત્ય અસત્ય જાણવું એનું અસામર્થ્ય તેજ પ્રમાદ છે. તે પ્રમાદ સત્ત્વગુણના પ્રકાશ રૂપ કાર્યોનો વિરોધી છે. સનાતન ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરવાનું જે અસામર્થ્ય તેનું નામ આલ્સ્ય છે. તે આલ્સ્ય રજોગુણની પ્રવૃત્તિ રૂપ કાર્યનું વિરોધી છે. તમો ગુણને આલંબન કરનારી જેલયરૂપ કાંઈક વૃત્તિ તેનું નામ નિદ્રા છે. તે નિદ્રા સત્ત્વગુણના તથા રજોગુણના કાર્યોની વિરોધી છે.

સત્ત્વં સુખે સહજયતિ રજઃકર્મણિ ભારત ॥

જ્ઞાનમા વ્યયતું નમઃપ્રમાદે સહજયત્યુત ॥૯॥

ઘટલે સત્ત્વગુણ ઉત્કર્ષતાને, પ્રાપ્ત થઈ, દેહાભિમાની પુરુષને દુઃખના કારણનો પરાભવ કરી આત્મજ્ઞાનના સુખમાં જોડે છે. હવે રજોગુણ ઉત્કર્ષતાને પ્રાપ્ત થઈ સત્ય સુખના કારણનો પરાભવ કરી આ

જીવાત્માને લૌકિક અને પુજા સેવા આદીક ધાર્મિક કર્મો કરવામાં જોડેછે. અને તમોગુણતો સત્ત્વગુણના કાર્ય રૂપ જ્ઞાનને ઢાંકીને મનુષ્યને પ્રમાદમાં જોડેછે તૈથી જે વસ્તુ અવશ્ય જાણવાનીછે, તે વસ્તુને જાણી શકાતી નથી.

હવે ઉપર કહેલા ત્રણે ગુણોની ઉત્કર્ષતા ક્યારે થાયછે. તે વીષે શ્રીક્રિષ્ણભગવાન કહેછે.

सर्व द्वारेषु देहेऽस्मिन् प्रकाश उपजायते ॥

જ્ઞાનં યદાતદા વિદ્યા દ્વિવૃદ્ધં સત્ત્વમિત્યુત્તા ॥૧૧॥

ઐટલે જીવાત્માને સુખ દુઃખના સાધન રૂપ આ દેહમાં, જ્યારે શ્રોત્રાદિક ઇન્દ્રિયોના દ્વારો વિષે શબ્દાદીકથી જ્ઞાનનો પ્રકાશ ઉત્પન્ન થાયછે, ત્યારે પ્રકાશ રૂપ સત્ત્વગુણ વૃદ્ધિને પામેલોછે એમ જાણવું. ઐટલે જ્ઞાન રૂપ પ્રકાશવડે સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ જાણી શકાય છે.

लोभःप्रवृत्तिरा रंभःकर्मणाम शमःस्पृहा ॥

રજસ્યે તાનિ જાયન્તે વિવૃદ્ધ ભરતર્ષભ ॥૧૨॥

વઢી ભગવાન અર્જુન પ્રસે એવું કહેછે જે હે ભર્તે કુઠમાં શ્રેષ્ઠ સાંભળ રજોગુણ જ્યારે વૃદ્ધિ પામેછે, ત્યારે પુરુષમાં લોભ, પ્રવૃત્તિ, કર્મોનો આરંભ, અશમ, અને સ્પૃહા એ ચિન્હો ઉત્પન્ન થાયછે. ધન પ્રાપ્ત કરવામાં અપરીમિત ત્રણા તેનું નામ લોભછે. નિરંતર પ્રયત્નવાળુ થવું તેનું નામ પ્રવૃત્તિછે. કર્મને માટે જે ઉદ્યમ તે કર્મનો આરંભછે. ભિન્ન ભિન્ન સંકલ્પો ની-

તર ઉઠયા કરે, શાન્ત પામે નહીં તેનું નામ અશમ છે. કોઈના ધનાદીક પદાર્થો જોઈ કોઈ પળ પ્રકારે તે ગ્રહણ કરવાની જે ઇચ્છા તે સ્પૃહા છે. અર્થાત્ લોભાદીક ત્રષ્ણા વૃદ્ધિ પામવાથી રજોગુણ વૃદ્ધિ પામે છે હવે તમોગુણના ચિન્હો દર્શાવે છે.

અ પ્રકાશોઽપ્રવૃત્તિશ્ચ પ્રમાદો મોહ એવચ્ચ ॥

તમ સ્યેતાનિ જાયન્તે વિવૃદ્ધે કુરુ નન્દન ॥૧૩॥

ઘટલે જે સમયે તમોગુણની વૃદ્ધિ થાય છે. તે સમયે અપ્રકાશ, અપ્રવૃત્તિ, પ્રમાદ, અને મોહ ઘટલા ચિન્હો ઉત્પન્ન થાય છે. અપ્રકાશ ઘટલે સત્સગુરુ અને સત્સશાસ્ત્ર આદીક બોધના કારણો વિદ્યમાન છતાં તે બોધની સર્વ પ્રકારે અયોગ્યતા અને બ્રહ્માવિદ્યા તથા યોગ વિદ્યા આદિક સત્સશાસ્ત્ર વિદ્યમાન છતાં તેમાં પ્રવૃત્તિ થવાની અયોગ્યતા તેનું નામ અપ્રવૃત્તિ છે. તેવીજ રીતે પ્રમાદ અને મોહ એ સર્વ તમો ગુણના ચિન્હો છે.

એવી રીતે સનાતન ધર્મ સંપન્ન બ્રહ્મજીજ્ઞાસુ વિદ્યાર્થી ઉપર કહેલી સુચના નિરંતર લક્ષમાં રાખી, અતિ આગ્રહથી શુદ્ધ ચૈતન્યની શુભ કલ્પના કરવાનો અભ્યાસ જેમ જેમ આધિક કરતો જશે, તેમ તેમ સર્વજ્ઞ અને સર્વ વ્યાપક શુદ્ધ ચૈતન્યના પરમાણુઓનો હૃદયમાં આધિક સંગ્રહ થતો જશે, અને તેથી તેમાં રહેલો શુદ્ધ અને નિર્વિકાર ચૈતન્ય યોગ્ય સમયે જાગ્રત થઈ, તેથી અલોકિક કાર્યની સિદ્ધિ થવાનો

સંભવ છે; એટલેથી આજનો વિષય बीजा પ્રસંગે પુર્ણ કરવાનો રાખી આજના વ્યાખ્યાનની સમાપ્તી કરીયે છશ્યે.

પૌષશુદ્ધ ૮ રવીવાર સંવત્ ૧૯૪૩

—❀❀❀—

પ્રકરણ ૧૬ મું.

જ્ઞાનસંગ્રહ.

હવે સત્ત્વગુણી પુરુષ કોઈપણ દેવનો ઉપાસક હોય, પણ તે દેહાભીમાની એટલે મારો કોઈ પણ જાતનો દેહ અનાદીકાઢસુધી રહેવાનોછે એવું સમજે છે. જે પોતાને નિર્માલ્ય સમજેછે તેની ગતી વિષે,જે શ્રીકૃષ્ણ મગવાને અર્જુન પ્રસે કહેલુંછે. તેનું પ્રથમ આ પ્રસંગે મઢેલા સુજ્ઞજનો આગઢ વિવેચન કરીયે છશ્યે.

યદાસત્ત્વે પ્રવૃદ્ધેતુ પ્રલયં યાતિ દેહભૃત્ ॥

તદોત્તમ વિદાંલોકા-નમલાન્પ્રાતિ પદ્યતે ॥૧૪॥

એટલે દેહાભિમાની જીવ સત્ત્વગુણ વૃદ્ધિ થયા પછી, જો મૃત્યુ પામે તો, તેને દેવાદિક ઉત્તમ લોકની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાયછે.અને સ્વાં ઉત્તમ દિવ્ય સુખ મોગવેછે;તે સ્થિતિ રજ અને તમરૂપી મઢથી રહિતછે.

હવે રજોગુણી અને તમોગુણી ઉપાસક અથવા મક્તની ગતી વીષે કહે છે.

રજાસિ પ્રગયં ગત્વા કર્મ સઙ્ગિષુ જાયતે ॥

તથા પ્રણીનસ્તમાસિ મુઢ યોનિષુ જાયતે ॥૧૫॥

હવે જે દેહાભિમાની જીવ કર્મ સંગી અથવા કર્મ જીજ્ઞાસુ છે. ઇટલે શાસ્ત્ર પુરાણ વીગરેમાં સત્ત્વ બુદ્ધિ રાક્ષી પુજા સેવા અને ભક્તિ વિગરે કર્મો કરી તેના શુભ ફલ ભોગવવાની ઇચ્છા રાખનારો છે તે જો રજોગુણની વૃદ્ધિ થયા પછી, મૃત્યુને પામે તો, તે કર્મ સંગીયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને જો તમોગુણની વૃદ્ધિ થયા પછી મૃત્યુ પામે તો, સત્ત્વ, અસત્ત્વ, અને કાર્ય, અકાર્યના વિવેક, અથવા વિચારહિન મુઢ યોનીયોમાં જન્મ પામે છે.

ઘડી ઉપર કહેલા સત્ત્વ, રજ, અને તમ, એ ત્રણે ગુણો વિષે અધિક અગત્યનો બોધ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અર્જુન પ્રસે કરે છે.

કર્મણાઃ સુકૃત સ્વાદુઃ સાત્ત્વિકં નિર્મલં ફલમ ॥

રજસસ્તુ ફલં દુઃસ્વ-મજ્ઞાનં તમસઃ ફલમ્ ॥ ૧૬ ॥

મહર્ષિયોયે ઉત્તમ સાત્ત્વિક ધર્મનું સાત્ત્વિક ફલ કહ્યું છે. અને રજોગુણના ધર્મથી ઉત્પન્ન થયેલું જે સુખ તે પાપ મિશ્રિત છે માટે તેનું ફલ સુખ અને દુઃસ્વ મિશ્રિતજ હોય છે, અને તે સુખ અલ્પ અને ક્ષ-ણભંગુર હોય છે. હવે તામસ ધર્મનું, અજ્ઞાન રૂપ ફલ મહર્ષિયોયે એવું કહ્યું છે.

સત્ત્વાત્ સંજાયતે જ્ઞાનં રજસો લોભ એવચ ॥

પ્રમાદ મોહૌ તમસો ભવતોઽજ્ઞાન મેવચ ॥ ૧૭ ॥

સત્ત્વગુણથી, મહા પ્રકાશવાળું અને સુખ રૂપ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. રજોગુણ વૃદ્ધિને પામ્યાથી ઉત્તરો

ત્તર અપરીમિત લોભની વૃદ્ધિ થાય છે. તેથી તેમાં અસંત દુઃખ રહેલું છે. અને તેજ દુઃખનું કારણ અંતે થાય છે. તમો ગુણથી પ્રમાદ, મોહ, અને અજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. અને સર્વ કર્મમાં નિર્માલ્ય થવાય છે.

ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ॥

जघन्य गुणवृत्तस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ॥ ૧૮॥

સત્ત્વગુણની વૃત્તિમાં રહેલા મનુષ્યો બ્રહ્મલોકાદી ક ઉર્ધ્વ ગતીને પામે છે. જે પુરુષો રજોગુણની લોભાદિક વૃત્તિમાં નિરંતર રહેલા છે, અને રજોગુણનાં કાર્યો અતિ પ્રિતિ પુર્વક કરેછે. તે મૃત્યુ પામ્યા પછી કેટલાક સમય સુધી સુક્ષ્મ દેહમાં તે ત્રણ વારં-વાર ભોગવ્યા પછી પુનઃમૃત્યુ લોકમાં આવે છે. હવે જે સત્ત્વ અને રજોગુણની અપેક્ષાથી કેવલ રહિત, અને તમોગુણની નિંદ્રા અને આલસ્યાદિક વૃત્તિમાં પ્રિતિવાલા તામસ પુરુષો છે તે અધોગતિ અથવા કેવલ નીચ યોનીને પ્રાપ્ત થાય છે.

नान्यं गुणेभ्यःकर्त्तारं यदा द्रष्टानुं पश्यति ॥

गुणेभ्यश्च परंवेत्ति मद्भावंसोऽधिं गच्छति ॥ ૧૯॥

‘‘એટલે, સત્ત્વ, રજ, અને તમ એ ત્રણ ગુણો, અંતઃકરણ, શરીર અને વિષય આદીક સર્વે ભાવને પ્રાપ્ત થઈ, તે સઘળા લોકોક અને ધાર્મિક કર્મો કર્તા છે. એમ અંતરમાં રહેલો દ્રષ્ટા દેખેછે. અને જ્યારે તે ત્રણે ગુણોથી આત્માને પર જાણે છે. સારે તે દ્રષ્ટા પુરુષ મારા ભાવને એટલે બ્રહ્મભાવને પામે છે. આં શ્રુતિ

॥ ब्रह्मवेद् ब्रह्मैव भवति ॥ एटछे જે પુરુષ બ્રહ્મને જાણે છે. તે પુરુષ બ્રહ્મરૂપજ થાય છે, વઢી શ્રિકૃષ્ણ ભગવાન એવું કહે છે જે.

गुणाने तान तीस त्रीन् देहीदेह समुद्भवान् ॥

जन्म मृत्यु जरा दुःखै-र्वि मुक्तोऽमृतमश्नुते ॥ २० ॥

દેહની ઉત્પત્તિનાં ત્રીજરૂપ જે સત્, રજ, અને તમ, એ ત્રણે ગુણોનો અંતે પરીચાગ કરી, તત્ત્વજ્ઞાન વડે તે ગુણોને વાધ કરીને જન્મ, મૃત્યુ જરા, અને અધ્યાત્મિકાદિક દુઃખોથી મુક્ત થઈ, જીવતાં છતાં જન્મ મૃત્યુ આદિક સંબંધથી રહિત જે પુરુષો થયાછે તેજ પુરુષો મોક્ષ પામે છે.

ઉપર કહ્યું જે ત્રણે ગુણોનો પરીચાગ અથવા તેનું અતિક્રમણ જે પુરુષ કરી તત્ત્વજ્ઞાન મેલ્લવે છે. તેજ મોક્ષને પામે છે. એ ઉપરથી અર્જુન નીચે પ્રમાણે શ્રી કૃષ્ણ પ્રસન્ન પ્રશ્ન પુછે છે.

अर्जुन उवाच.

कैलिंश्चै स्त्रीन् गुणा नेता-नतीतो भवति प्रभो ॥

किमाचारःकथंचैतां-त्रीगुणानति वर्त्तते ॥ २१ ॥

एटछે સસ, રજ, અને તમ એ ત્રણ ગુણોને અતિક્રમણ કરનારો તત્ત્વજ્ઞેષ્ઠા પુરુષ કીયા લક્ષણોવડે ઓઢાણી શકાય, તે આપ મને કહો એ પ્રથમ પ્રશ્ન ત્રીજો પ્રશ્ન તે ગુણાતીત પુરુષ કેવા આચરણવાઢો હોય છે. તે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તેછે? કે નીયમ પૂર્વક ચેષ્ઠા કરે છે? ત્રીજો પ્રશ્ન ગુણાતીત પણાનો

કીયો ઉપાય છે ? ઇટલે કેવા પ્રકારથી એ ત્રણે ગુણોને તત્ત્વજ્ઞતા પુરુષો અતિ ક્રમણ કરે છે. એ પ્રશ્નોનું નીરાકરણ હે પ્રભો ક્રપા કરી કરો.

શ્રીભગવાનુ વાચ.

શ્રિભગવાન ઉત્તર કરે છે.

પ્રકાશંચ પ્રવૃત્તિંચ મોહ મેવચ પાણ્ડવ ॥

નદ્દેષ્ટિસં પ્રવૃત્તાનિ નનિવૃત્તાનિ કાઢક્ષતિ ॥ ૨૨ ॥

સત્ત્વગુણના કાર્યરૂપ જે પ્રકાશ, તથા રજોગુણના કાર્યરૂપ જે પ્રવૃત્તિ તથા તમોગુણના કાર્યરૂપ જે મોહ, તેમાંથી રજોગુણ અને તમોગુણ એ બેડ પોતપોતાની સામગ્રીને વશ થઈ ઉત્પન્ન થાય છે. અને તે અંતે દુઃખ રૂપજ છે, એવું તે તત્ત્વજ્ઞતા પુરુષ જાણેછે; તેથી દુઃખ બુદ્ધિવડે તે કાર્યોનો દ્વેષ કરતા નથી; તેજ પ્રમાણે સત્તાદિક ગુણોના પ્રકાશાદિક કાર્યો પોતપોતાની સામગ્રીને વશ થઈ, તે નિવૃત્ત થવાથી સુખ રૂપ છે, તે છતાં પણ તત્ત્વજ્ઞતા પુરુષ સુખ બુદ્ધિવડે તેઓની ઇચ્છા કરતા નથી. તે પુરુષો ગુણાતીત કહેવાય છે.

ઘઙ્ઘી આગઙ્ઘ એવું કહે છે—

ઉદાસીન વદાસીનો-ગુણૈર્યોન વિચાલ્યતે ॥

ગુણા વર્તન્તે ઇચ્છેવ યોઽવતિષ્ઠતિનેઙ્ગતે ॥ ૨૩ ॥

ઇટલે જે પુરુષ ઉદાસીન રહેછે, તથા સત્તાદિક ગુણોથી પણ ચલાયમાન થઈ શકતો નથી, અને તેજ ગુણો પરસ્પર વર્તે છે, એવા નિશ્ચયવાળો છે, અને

કોઈ પળ કાર્યનો વ્યાપાર કરતો નથી તે પુરુષ ગુણાતીત કહેવાય છે. વઢી એ વીંશે ભગવાન કહે છે.

સમદુઃખ સુખઃસ્વસ્થઃ સમલોષ્ટાશ્મ કાઙ્ચનઃ ॥

તુલ્ય પ્રિયા પ્રિયો ધીર-સ્તુલ્ય નિન્દાત્મસંસ્તુતિઃ॥૨૪

તત્ત્વજ્ઞેષ્ઠા પુરુષને દુઃખમાં દ્વેષ નથી, સુખમાં રાગ નથી, અને તે દુઃખ સુખ અનાત્મરૂપ અન્તઃકરણના ધર્મ છે, તથા સ્વપ્નાની પેટે મીઠ્યા છે, એમ જાણીને તે તત્ત્વજ્ઞેષ્ઠા પુરુષ દુઃખ અને સુખને સમાન માને છે, તેથી તે પુરુષ પોતાના આનન્દ સ્વરૂપ આત્મામાં રહ્યો છે; અને એવી સ્થિતિમાં છે, માટે તેને મૃત્તિકાનો પિંડ, પાષાણ અને સુવર્ણ, એ સઘડું સમાન છે, તેણે કરી સૂઝના સાધન રૂપી પ્રિય, અને દુઃખના સાધન રૂપ અપ્રિય, તે પળ તેને સમાન છે, તે તત્ત્વજ્ઞેષ્ઠા પુરુષ ધીર છે, માટે તેને નિન્દા અને સ્તુતિ સમાન છે, અને તે માટે તે ગુણાતીત કહેવાય છે.

વઢી ગુણિ વિશે એવું કહે છે.

માનાપ માનયો સ્તુલ્ય-સ્તુલ્યો મિત્રા રિપક્ષયોઃ ॥

સર્વારંભશપરિ સાગી ગુણાતીતઃ સઙ્ચયતે ॥ ૨૫ ॥

જે તત્ત્વજ્ઞેષ્ઠાને માન અને અપમાન તૂલ્ય છે એટલે જેને માન મઠવાથી હર્ષ થતો નથી, અને અપમાનની પ્રાપ્તિ થયાથી શ્વેદ થતો નથી, અને જેને મીત્ર પક્ષ અને શત્રુપક્ષ એ બેડ તૂલ્ય છે. તથા જે કર્મ રૂપ સર્વ આરંભનો સાગ કરે છે. તે પુરુષ ગુણાતીત કહેવાય છે.

માંચયોઽવ્યભિચારેણ ભક્તિ યોગે ન સેવતે ॥

સગુણાન્સમતી સૈતાન્ બ્રહ્મ ભુયાય કલ્પતે ॥ ૨૬ ॥

જે અધિકારી પુરુષ મારા ઇટલે પોતાના કેવલ શુદ્ધ ચૈતન્યનું અનન્ય ભક્તિવડે નિરન્તર ચિંતન કરે છે. તે તત્ત્વેત્તા પુરુષ પ્રથમ કહેલા સત્તાદિક ત્રણે ગુણોનું અતી ક્રમણ કરીને નિર્ગુણ બ્રહ્મભાવની પ્રાપ્તિ રૂપ જે મોક્ષ તેને પામવા સમર્થ થાય છે.

ઇટલું કહી અંતે શ્રિક્ર્ષ્ણ ભગવાન એવું કહેછે જે.
બ્રહ્મણોહિ પ્રતિષ્ઠાહ મમૃતસ્યા વ્યયસ્યચ ॥

શાશ્વતસ્યચ ધર્મસ્ય સુખસ્યૈ કાન્તિકસ્યચ ॥ ૨૭ ॥

ઇટલે એ કારણ માટે, અમૃતરૂપ, અવ્યય રૂપ, શાશ્વત રૂપ, ધર્મરૂપ, અને એકાન્તિક સુખરૂપ બ્રહ્મ હું નિર્વિકલ્પ ઇટલે કલ્પના રહિત છું એવું સમજી તેવી સ્થિતિ થઈ, ઇટલે તે મોક્ષ પામવાને યોગ્યજ છે. આ પ્રમાણ “ તત્ત્વમસિ ” નું છે. ઇટલે તે, તું બ્રહ્મ છે. ઇટલે આવરણ રહિત કેવલ નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ જ્ઞાન તેજ તું બ્રહ્મ છે.

આ પ્રસંગે અંતની સૂચના બુદ્ધિવાન અને વિવેકી સ્ત્રિ, પુરુષોને ઇટલીજ આપવાની છે કે એવી રીતે, અતિ અમુલ્ય ગીતાજીમાં શ્રિક્ર્ષ્ણ ભગવાને સ્પષ્ટ દર્શાવેલું છે. તે છતાં સાંપ્રતકાલમાં અલ્પ જ્ઞાનને લીધે તથા વિષયની અપરીમિત ત્રણાને લીધે વિદ્વાનો અને ધર્માધિકારીઓમાંથી, ઘગાને માયાના આવરણથી, અજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે, તેથી સસશાસ્ત્રોના અર્થ સાંપ્રતકાલના અપરીમિત ત્રણાવાળા સ્ત્રિ પુ-

રૂષોને, અને પોતાને રુચે એવી રીતે કર્યાથી આપણા આર્યદેશમાં અજ્ઞાન ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિને પામ્યાથી, પોત પોતાને નિમાર્ભ્ય સમજવાથી, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારેમાંથી એ કેનું પરમ સસ્ય પુરુષાર્થ કરવાને અશક્ત થયા છે, માટે સાંપ્રતકાળના ઉન્નતિ પામેલા માનસીક જ્ઞાનવાળાં સ્ત્રિ પુરુષોને એજ ઉચિત્ત છે કે, તેમણે કોઈ પણ કાર્ય કર્યાની પૂર્વે, સસ્ય અસસ્યની તૂલના કરી, તેના પરીણામનો વિચાર કરવો અને તેમ કર્યાથી ઉપર કહેલા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારેની પરમ ઉત્તમ સિદ્ધિ થવાનો સંભવ છે. એટલું કહી આજનું વ્યાખ્યાન પૂર્ણ કરીયે. છશ્યે.

પૌષ શુદ્ધ ૧૫ રવીવાર. સં. ૧૯૪૩.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

યોગવિદ્યાના પ્રશ્નોત્તરનો સાર.

આ વ્યાખ્યાનમાં સ્થુલ દેહમાં રહેલી જે નાઢી-ઓછે તેમાંની શુશ્રુમણા, ઈંડા, પિંગ્લા વિગેરે નાઢીઓ અને મુઝાધાર અને સહશ્રારમ વિગેરે ચક્ર તથા કુંડલની ષડ ચક્રમાં ગૈતી વિગેરેની કેટલીએક અલ્પ સુચના છે, તોપણ નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાનની ઉન્નતીને પામેલા તથા તે વિદ્યા જાણવાની ઇચ્છા રાખનારા આગ્રહી, અને અનુભવ મેલવવાને પ્રયત્ન કરનારા વિ-

ઘાથોંઓને, તેથી અવશ્ય કાંઈક લાભ થઈ શકશે. માટે એકાગ્ર ચિત્તથી શ્રવણ કરો.

જે ન઱ી વાસાના મધ્યભાગમાંથી જાય છે, તે ન઱ી શુશ્રુમણા નામની ન઱ી સાથે સંબંધ રાખેછે. એ શુશ્રુમણા, વિદ્યુત આકર્ષકની નાડીઓની જાતછે, અને જે શક્તિ શુશ્રુમણા નાડીમાંથી જાયછે તે જીવંત વિદ્યુત ચૈતન્યનો સમોહછે. આપણે ઉપર કહેલી જે ન઱ી તે મનોમય ચક્રની નાડીઓની સાથે સંબંધ રાખે છે.

શુશ્રુમણા નાડીનો પ્રારંભ મુઝાધરની સાથે થાય છે, અને તેનો સંબંધ અંતે સહશ્રારમ ચક્રની સાથે થાયછે. મુઝાધારચક્ર વાંસાનાં મુઝ પાસે જ્યાં એક ત્રીકોણ થાયછે ત્યાં છે.

બ્રહ્મરંધ્રના સ્થાનો કદાપી પ્રથક પ્રથક ગ્રંથોમાં પ્રથક પ્રથક કહ્યા છે તે છતાં તેનું મુઝ સ્થાન મસ્તકના અગ્રભાગમાં જ સમજવું.

જે પ્રમાણે એક ન઱ીની નીચેથી, ઉષ્ણ હવાના સમુહને ફુકવાથી, તે ઉષ્ણ હવા તે ન઱ીના ઉપલા ભાગમાં જળાઈ શકેછે, તે પ્રમાણે તમારા મનોમય ચક્રમાં અધિક ઉષ્ણતા લાગવાથી, તમારાથી શુશ્રુમણાની ક્રિયા જાણી શકાશે.

હઠ યોગી એવું કહેછે જે, ઈંડા અને પિંગળા એ બેડ નાડીયો અનુક્રમે વારાફરતી ચાલેછે. પરંતુ જો તમે એ બેડ નાડીયોને બંધ કરોતો, ઉષ્ણ હવાના સ-

મુહને શુશ્રુમણા નાડીમાંથી જવું પડેછે; વઢી ફેડા અને પિંગળા એ બેડ નાડીઓ કાંઈ પણ કીયા કીધા શિવાય, માત્ર કુંભક કર્યાથી, શુશ્રુમણા નાડી પોતાનું કાર્ય કરવા માંડેછે. એ સઘલુ છતાં રાજયોગી ઉપર કહેલા વૈમાંથી, એકે સાધનનો ઉપયોગ કીધા શિવાય, કુંડલીની શક્તિને જુદાજ સાધનથી જાગ્રત કરી શકેછે. રાજયોગી જે સાધનનો ઉપયોગ કરે છે. તે સાધન એક જાતના સંસ્કારની ગુપ્તતાછે.

સઘલી નાડીઓમાં શુશ્રુમણાનાડી મુખ્ય ગણાવવાનું કારણ એ છે જે, યોગી હોય તો ચૈતન્યના પરમાણુ માત્ર શુશ્રુમણામાંથી જાયછે. અને સાધક હોય તો તેના મૃત્યુના સમયે તેનો જીવાત્મા શુશ્રુમણા નાડીમાંથી વાહાર જાયછે. વઢી એથી અધીક જીવાત્મા અથવા કારણ શરીરના ફરવાનું તે સ્થાનછે.

કારણ શરીર નિન્દ્રાવસ્થામાંજ રહેછે એવું કહેવાયલુંછે. પરંતુ તે સાધારણ નિન્દ્રા સમજવી નહીં, પણ તે યોગ નિન્દ્રા સમજવી. સઘલી જાતના વિકારો થઈ રહ્યા પછી તે સ્થિર થાયછે.

યોગ આનંદના અનુભવ લેવામાં સમાધીનો સમાસ થાયછે સ્વરો, પરંતુ સાધારણ સમાધી શબ્દથી, અનેક પ્રકારની સ્થિતિઓ દર્શાવેછે.

કેટલાએક યોગવિદ્યાના ગ્રંથોમાં એવું કહેલુંછે જે શુશ્રુમણાનાડીમાં સૂર્ય મંડલ રહ્યુંછે, એનો ગુહ્યાર્થ એવોછે જે, જે સમયે યોગી પોતાનું જ્ઞાન, ચૈતન્યના

યોગ્ય વિદ્યાના પ્રશ્નોત્તરનો સાર. ૨૧૭

મધ્યર્થીદુમાં સ્થિર કરેછે, તે સમયે તે યોગી ચૈતન્ય પ્રકાશની સાથે અને સર્વજ્ઞની સાથે સમીલન થઈ જાય છે, તેને કરી તે સુર્યમંડલ તો શુ પણ સર્વ બ્રહ્માંડ જોઈ શકેછે.

સ્થૂઠ શરીરમાં ષડચક્ર રહેલાછે, પણ તે શરીરનું છેદન કર્યાથી જળાઈ શકતા નથી, કોગજે યોગ-વિદ્યાના ગ્રંથોમાં જૈ પાન અને શાખાઓનું વર્ણન કરેલુંછે, તેને સ્થૂઠતા નથી; પરંતુ, તેટલી શક્તિઓ અને ગતીછે, એમ સમજવું.

એ સ્પષ્ટ સમજવા સારુ, દ્રષ્ટાંત એવું આપેલુંછે જે, યોગવિદ્યાના ગ્રંથમાં એવું કહ્યુંછે જે, ષડચક્રમાં અક્ષરો, ચૈતન્યો, આકૃતીઓ, દેવ, દેવીઓ વિગરે રહેલુંછે. તેનો અર્થ એટલોજ છે કે, એવા પ્રકાર ઉત્પન્ન કરવાની ભિન્ન ભિન્ન શક્તિઓ તેમાં રહેલીલે. વઢી એવું કહેલુંછે જે, સદશ્રારમને મુખ્ય આઠ વીંદુઓછે તેનો અર્થ એટલોજ છે જે, મનોમય ચક્રને મુખ્ય આઠ છેડાઓ અથવા દુઓછે.

ઉપર કહેલા ચક્રોમાં ભેદ થવાનું કારણ એવુંછે જે, સર્વર્થીદુમાં સમ્પ શક્તિ રહેલીછે. અને કુંડલીની શક્તિ એ પ્રત્યેક ચક્રો ભેદી શકેછે. અને જે ચક્ર, તે ભેદેછે, તેના ઉપર તે મનુષ્યની સત્તા બેસાડેછે.

જે પ્રમાણે કુંડલીની શક્તિ એક પછી એક ચક્ર ભેદીને જાયછે, તે પ્રમાણે જે તત્ત્વોના સુક્ષ્મ વીભાગ પ્રત્યેક ચક્રમાં રહેલાછે, તેની સાથે તે સંબંધી

ગતિયો જોડાણી છે, તે સઘડી ગતિયો ઉપર કુંડલીની શક્તિ સત્તા મેળવે છે. હઠયોગીયોએ એવું કહ્યું છે જે, મનનું સ્થાન ચક્ષુના ભવાની મધ્યમાં છે. યોગના ગ્રંથમાં જે સમીલન ચક્ર કહ્યું છે. તેનો ભાવાર્થ એવો છે જે, જ્યારે કુંડલીની શક્તિ એક ચક્રમાંથી બીજા ચક્રમાં જાય છે, તે સમયે તે તેના તત્વ અથવા શક્તિને લેતી જાય છે. એ પ્રમાણે સઘડા ચક્રમાંથી, કુંડલીની શક્તિ તેનું તત્વ લેતી જાય છે. અને અંતે તે સઘડુ તત્વ અથવા એકઠી થયેલી શક્તિનો પ્રબલ સમોહ એકઠો થાય છે.

સપ્ત ચક્રનો, શની, બ્રહ્મસ્પતી, મંગલ, શુક્ર, બુધ, ચંદ્ર અને સુર્ય એ સપ્તગ્રહની સાથે કેટલો એક સંબંધ છે. તેનો પ્રારંભ મુઝાધરમ ચક્રની સાથે થાય છે. ચંદ્રનો સંબંધ મનની સાથે છે, કેમકે મન ચંદ્રની પેઠે ચંચલ, અને ચલીત છે.

મનુષ્યપ્રાણીનું મન તેના સ્થુલ શરીરમાં રહેલા ચક્રોને ભેદતું નથી. પરંતુ કુંડલીની શક્તિ, ભેદે છે, અને જ્યારે કુંડલીની શક્તિ અગ્નિચક્રની પાસે આવે છે, ત્યારે મન કુંડલીની શક્તિ સાથે સમીલન થઈ જાય છે; અને ત્યારે જ મનુષ્યને ધારણા સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

મુઝાધરમાં રહેલી જે ગતી અથવા શક્તિ, તે કુંડલીની શક્તિ છે. તેને ઘણે પ્રસંગે સુક્ષ્મ સર્પ પણ કહેલો છે. તેનું શીર પેટના નીચલા ભાગની મધ્યે

પટલે ટુંટીના નીચલા ભાગમાં હોયછે. મુઝાધરમાં ઉષ્ણતા વૃદ્ધિ કર્યાથી, તે કુંડલીની શક્તિ જાગ્રત થઈ શકે છે. તે કુંડલીની શક્તિ વાંકી લીટીમાં વર્તુ-
લાકાર ફરેછે, માટે તેને સર્પના જેવી કહેલીછે. અને
પ્રાણી ગતીથી ઇલા અને પિંગલા એ બેડ નાહીઓ
અનુક્રમે વારાફરતી ચાલેછે.

વઢી યોગના યંથોમાં એવું કહેલુછે જે, કુંડલીની
શક્તિને સાઢાત્રણ વર્તુલ અથવા આંટાછે, એ એવું
દર્શાવેછે જે, તે પ્રણવની ત્રણ અને અધિમાત્રામાં
પ્રવેશ કરેછે. કેટલાએક પ્રસંગે તેને પ્રકાશ કહેલોછે,
કેમજે તેની ગતી અષ્ટપ્રક્રતીમાં જાયછે અને કોઈ
પ્રસંગે ચાર પળ કહીછે.

કેટલાએક એવું કહેછે જે, રાજયોગ પ્રાપ્ત કરવા
સારુ માહાવાક્ય શોધી કાઢાવવાની અગત્યછે. બીજા
એવું કહેછે જે, યોગીયે પોતાનું મન એક બીંદુમાં
સ્થિર કરી, પરબ્રહ્મનું ધ્યાન કરવું; વઢી કેટલાએક
એવું પણ કહેછે જે, પોતાનો સત્ ગુરુ એજ ધ્યાન
કરવાની સત્ વસ્તુછે, અને તેથીજ સત્ માર્ગે જવાનું
પરીણામ જણાયછે. કેટલાએક એમ પણ કહેછે જે,
પ્રણવનું એકાગ્રતાથી ઉચ્ચારણ કરવું એજ રાજયોગ
છે. અને બીજા કેટલાએક એવું કહેછે જે તમારે તમારી
ઈચ્છા શક્તિની ઉન્નતિ કરી તેને પ્રવલ કરવાની અ-
ગત્યછે. આ સઘળા માર્ગોમાંથી સત્ માર્ગ કીયોછે?
એવો પ્રશ્નછે કેટલાએક કરેછે.

“એનો ઉત્તર એ છે જે, આ સઘડાની અગસ છે એટલુંજ નહીં, પણ એથી અધિક જાણવાની પણ અગસ છે.

“કૈવલ્ય મોક્ષનો પ્રાપ્તિ કરી લેવી એજ રાજ-યોગના અંતનું પરીણામ છે.”

હવે ઉપર કહેલા અગસના બોધ વિષે આપણે આ પ્રસંગે એટલીજ સુચના આપવાની છે કે, નિશ્ચાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાનની ઉન્નતી પામેલા, દ્રઢ આગ્રહી અને શ્રદ્ધાવાન, ગુપ્તવિદ્યાનુ વિદ્યાર્થીઓએ, ઉપર કહેલી અલ્પ સુચના અને એના સંબંધમાં પાછલ કહેલી સઘડી સુચનાઓનું વારંવાર શ્રવણ, પઢન, અને મનન કરવાનો અભ્યાસ મનપૂર્વક નિવૃત્તિના સમયે કર્યાથી, યોગ્ય સમયે લાભ જણાવવા માંડશે. અને તે જણાયા પછી, પ્રયત્ન જારી રાખી, એમાં જણાતી પ્રક્રીયાનો વિવેકથી સસ નીર્ણય કરવાની શક્તિ જેમ જેમ આવતી જશે, તેમ તેમ અધિક આનંદ ઉત્પન્ન થઈ પ્રયત્ન અધિક દ્રઢતાથી કરવાની શક્તિ આવશે. અને યોગેશ્વરની ક્રપાથી અંતે કુંડલીની શક્તિ પરીપૂર્ણ જાગ્રત થઈ એટલે મહા અદ્ભુત અને અલોકિક શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકશે. એટલુંજ નહીં પણ અંતે કૈવલ્ય મોક્ષનું પણ એ સાધન છે.

પૌષવદ્ય ૭ રવીવાર સંવત્ ૧૯૪૩

પ્રકરણ ૧૮ મું.

જ્ઞાન પ્રદિપિકાનો સાર.

આપણે પાછલ ગયેલા પાંચ પ્રકરણમાં ગુપ્તાવિદ્યા

ત્રિષે વ્યાખ્યાન કર્યા છે, હવે આ પ્રસંગે પણ જ્ઞાન પ્રદિપિકામાંથી કેટલી એક અગત્યની સૂચનાનું વ્યાખ્યાન કર્યાર્થી, આગ્રહી અને શ્રદ્ધાવાન બ્રહ્મ જીજ્ઞાસુ વિદ્યાર્થીઓને સત્ય જ્ઞાનની ઉન્નતિ કરવામાં નિશ્ચય વિશેષ લાભ થઈ શકશે.

પ્રથમ જે ગુરુ અનાદી સુખ અને આનંદનું મૂલ્ય છે, જે ગુરુ જ્ઞાનમય છે, અને જ્ઞાન રૂપ છે, એવા બ્રહ્મ રૂપી ગુરુને આપણે પ્રણામ કરીએ તેવા ગુરુ અને બ્રહ્મ જીજ્ઞાસુ શિષ્ય એ બેઉ વચ્ચે થયેલા સંભાષણનું વ્યાખ્યાન આ પ્રસંગે મહેલા સૂક્ષ્મ, ગુણજ્ઞ, અને કેવલ સત્ય જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવાની ઇચ્છા રાખનારા જનો આગળ કરીએ છીએ.

કોઈ એક પ્રસંગે અધ્યાત્મિક એટલે જ્વર, ક્ષય, વિગરે દેહિક વ્યાધિઓ, આધિભૌતિક એટલે જે પિંડા મનુષ્ય, અને પશુ પક્ષી આદીકથી થઈ શકે તે, અને આધિદૈવિક એટલે ભુ લાગવી, પર્વત ઉપરથી પડવું, વિદ્યુત, અને વંટોળીયા આદીક વાયુથી પીંડા થવી વીગરે જે અકસ્માત પીંડા થાય તે એ પ્રકારનાં ત્રિવિધિ તાપનો અનુભવ લીધેલો એક બ્રહ્મ જીજ્ઞાસુ શિષ્ય, એક પરમ પવિત્ર અને જેણે પોતાની સર્વ ઇન્દ્રિયોનો સર્વ કાળને ત્રિષે નિગ્રહ કરેલો છે, એવા આત્મજ્ઞાની ગુરુના આશ્રમમાં જઈ તેને હંડવત પ્રણામ કરી વિનય પૂર્વક બોલ્યો કે હે સ્વામી હું આ સંસારથી અધમુઓ થયેલો પરમ દુઃખી છું, માટે મારા

અનાથ અને સંસારી જીવ ઉપર ક્રાંતા કરી મને આત્મબોધ કરી મારા પરીતાપ અને દુઃખનું નિવારણ કરી, મારી રક્ષા કરો.

“ગુરુયે પ્રેમપુર્વક કહ્યું જે હે શિષ્ય તુ સંસારી નથી, પણ તુ ત્રણ શરીર, ત્રણ “અવસ્થા, અને પંચકોષ એનો દ્રષ્ટા અથવા સાક્ષીસચિદાનંદ સ્વરૂપછે.” એમાં ત્રણ જે શરીર કહ્યા તે સ્થુલ, સુક્ષ્મ, અને કારણછે. જાગ્રત, સ્વપ્ન, અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા છે. અને જ્ઞાનમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય, અને આનંદમય એવા પંચકોશછે. એ સઘળા વિષે આપણે પૂર્વે કહેલા વ્યાખ્યાનોમાં યથાર્થ રીતે વર્ણન કરેલુંછે. તેથી આ પ્રસંગે એ વિષે અધિક સમય કાઢવાની અગત્ય નથી.

શિષ્ય—હું એ સઘળાનો સાક્ષી સચિદાનંદસ્વરૂપ કેમ થઈ શકું, એ મને સમજાતું નથી.

ગુરુ—ચિત્ત રાક્ષીને સાંભળ સંસાર તને નથી પણ દેહ અથવા શરીરનેજ સંસારછે. અને તે શરીરનીજ ત્રણ અવસ્થાછે. એ વિષે શ્રીશંક્રાચાર્યે આત્મબોધમાં જે કહ્યુંછે તેમાંથી અલ્પ સુચના આપ્યાથી અધિક સ્પષ્ટ રીતે સમજાઈ શકશે.

શરીર સ્થુલ, સુક્ષ્મ, અને કારણ એવા ત્રણ પ્રકારના હોયછે. તેમાં સ્થુલ શરીર પ્રથ્વિ, જલ, તેજ, વાયુ, અને આકાશ એ પંચમહાભુતોના પરમાણુઓના

વિભાગોનું છતા ક્રિયમાણ, સંચિત, અને પ્રારબ્ધ એ ત્રણ કર્મો અથવા ક્રિયાઓથી ઉત્પન્ન થયેલું છે; અને એજ સ્થુલ શરીર સુખ અને દુઃખ હર્ષ અને શોક ભોગવવાનું સ્થાન છે.

સ્થુલશરીરની ચંચલતા અને જાણવાપણાનો જે સમય તે, જાગ્રત અવસ્થા છે. એ શરીરનો આત્માની સાથે કાંઈજ સંબંધ નથી.

હવે સુક્ષ્મ શરીર પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન, અને સમાન એ પંચવાયુ ચલીત મન અને સ્થિરબુદ્ધિ તથા શક્તિ, સ્પર્શ, રસ, રૂપ અને ગંધ એ પંચજ્ઞાન-ઇન્દ્રિયો તથા પંચ કર્મ-ઇન્દ્રિયોનું ઉત્પન્ન થાય છે. એ સઘળું સુક્ષ્મ તત્ત્વનું બનેલું છે તેથી તેને સુખ અને દુઃખ હર્ષ અને શોકાદિક પણ તેજ પ્રમાણમાં સુક્ષ્મ, માનસિક, અને કાલ્પિત હોય છે. ઉપર કહેલા પંચપ્રાણ તેમાં પ્રાણવાયુનું સ્થાન હૃદયની પાસે જે બે નળીયો છે, તે છે તેનું કાર્ય શ્વાસ લેવાનું છે. અપાનવાયુનું જે, સ્થાન મુઠ્ઠા ઘર છે, તે, મળ, મુત્રાદિક કાઢવાના કાર્યોમાં આવે છે. વ્યાનવાયુ શરીરમાં સર્વ વ્યાપીક છે. તે પ્રસેવો ઉત્પન્ન કરી શરીરના ઊંદ્રોમાંથી બાહ્ય કાઢવા વિગેરેના કામમાં આવે છે. ઉદાનવાયુનું સ્થાન કંઠ છે. તે શક્તિ ઉચ્ચારણ કરી બોલવાના કાર્યોમાં આવે છે. સમાનવાયુ ટુટીની આસપાસ પેડું આગળ હોય છે. તે અન્ન પાચન કરી તેનો રસ સઘળા શરીરમાં યથા યોગ્ય પુરો પાડવાના કામમાં આવે છે. સારાંસ એ છે કે, સુ-

ક્ષ્મ શરીરથી જે સુખ અને દુઃખનો અનુભવ થાય છે, તે આત્માને થતો નથી આત્મા તો તેથી કેવળ વિરક્ત જ છે. તેની ચંચળતાનો સમય સ્વપ્નાવસ્થા છે.

હવે ઉપર કહેલા સ્થુલ, અને સુક્ષ્મ એ બંને દેહનું મુઠ્ઠ કારણરૂપ વીજ તે કારણ શરીર કહેવાય છે. એ ત્રણેની ઉત્પત્તિનું કારણ વરણન થઈ નહીં શકે એવી માયા અથવા અવિદ્યા છે. અને જીવાત્મા અહંસ શબ્દથી પ્રસિદ્ધ છે. અને એની ચંચળતા સુષુપ્તિ અવસ્થા અથવા ઘાડ નિન્દ્રાનો સમય છે. તું પોતે જે આત્મા તેતો ઉપર કહેલા ત્રણ શરીર અને ત્રણ અવસ્થાનો સાક્ષી રૂપ છે. તને તેનો સંબંધ કાંઈજ નથી તુંતો તે સઘળાથી કેવળ વિરક્ત જ છે.

શીષ્ય—જ્યારે હું સ્થુલ શરીર પોતાનું માનું છું, ત્યારે ઉપર કહેલા ત્રણે શરીરનો ભિન્ન સાક્ષી જોનાર હું કેમ થાઉં એ ક્રપા કરી મને કહો.

ગુરુ—એની સત્યતા જાણવા સારું તારે એટલો જ વિચાર કરવાનો છે કે, તેં એમ કહ્યું જે “મારું વસ્ત્ર” એ ઉપરથીજ તને સમજાઈ શકશે કે વસ્ત્ર અને તું એ બેંડ એક નથી, પણ પ્રથક બે વસ્તુ છે. એ ઉપરથી તું વિચાર કર કે ઉપર કહેલા શરીરથી તું ભિન્ન છે. અને તેનો જોનાર માત્ર સાક્ષી છે. અને જોવાની વસ્તુ તે શરીર છે.

એના સંબંધમાં શ્રિશંક્રાચાર્યના શિષ્ય વિદ્યાધરણ સ્વામી પંચદસ પ્રકરણમાં એવું કહે છે કે, જે-

નાથી જાગ્રત, સ્વપ્ન, અને સુસુપ્તિ એ ત્રણે અવસ્થા જણાઈ શકે છે તેજ તું આત્મા છે. અને તે જાતે સ્વ-પ્રકાશ અને ચિદાત્મા જ્ઞાન રૂપ છે.

વઢી એ વિષે ચિદ્વેસિત્કર્ણમ નામે ગ્રંથમાં સર્વાનું ભાવ યોગી એવું કહે છે જે, જ્યારે મનુષ્યને જાગ્રત અવસ્થા હોય છે, તે સમયે, સ્વપ્ન, અને સુસુપ્તિ એ બે અવસ્થાઓ હોતી નથી. તેજ પ્રમાણે જ્યારે મનુષ્ય સ્વપ્ના અવસ્થામાં હોય છે, ત્યારે જાગ્રત અને સુસુપ્તિ એ બે અવસ્થાઓ હોતી નથી. અને તેમજ સુસુપ્તિ અવસ્થામાં, જાગ્રત, અને સ્વપ્ના અવસ્થા હોતી નથી. એ ત્રણે અવસ્થામાં પ્રવેશ કરનાર ચિત્તની ગતી છે, અને તે નીરંતર તુર્યાવસ્થા જેવું પ્રકાશમાન અને આનંદ રૂપ છે. તે પરમ આનંદ રૂપ ચિત્ત તેતું છે.

એજ સત્યતા શ્રિમંત શંક્રાચાર્યે પોતાના પંચરત્ન પ્રકરણમાં યથાર્થ રીતે સમજાવી છે. તેમાં એવું કહ્યું છે જે. જાગ્રત અવસ્થામાં શરીરની ઇન્દ્રિઓના ભોગાદિક પદાર્થો જાણનાર સાક્ષિ સર્વજ્ઞ શિવરૂપ હુંજ છું. તેમજ સ્વપ્નાવસ્થામાં જે મન દ્વારા જે કાંઈ દ્રષ્ટોત્પત્તિ થાય છે. તેનો સાક્ષી સર્વજ્ઞ પરમાણુ શિવરૂપ હુંજ છું, અને સુસુપ્તિ અવસ્થામાં મન સંકોચાઈ, અધકાર રૂપ અચલિત માયાની સ્થિતિમાં છે તેને જાણનાર પણ હું સર્વજ્ઞ શિવરૂપ છું.

વઢી હું સર્વજ્ઞ સાક્ષી શિવરૂપ તુર્યાવસ્થાનો કેવલ ઉત્તમ આનંદ જાણનાર છું.

વઢી આગંલ શંકર સ્વામી એવું કહેછે જે, હું દેહ નથી, હું શન્દ્રિ, પંચ પ્રાણ, મન અને અહંકાર એમાંનું કાંઈજ નથી, હું બુદ્ધિ પણ નથી. હું, સ્ત્રિ, પુત્રાદિક સંબંધથી અને દ્રવ્યાદિકથી પણ વિરક્ત છું, હું એ સઘળાનો સાક્ષિભૂત પ્રસાગાત્મા અને શિવહું, એ માટે, જે જ્ઞાનના યોગે, ઉપર કહેલી ત્રણે અવસ્થાઓ આવી, અને ગઈ, દેશ્વાઈ અથવા અદ્રષ્ટ થઈ, તેજ પરમ ઉત્તમ જ્ઞાન સાક્ષી ભૂત છે. અને તેજ સાક્ષી ભૂત તું પોતે છે. તે ત્રણ અવસ્થા તું અથવા તારી નથી. તું તો સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ આત્મા છે.

વઢી શંકરસ્વામીએ અદ્વૈત્ય માર્કેડેય નામે ગ્રંથમાં એવું કહ્યું છે કે, જે સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મ તે હું પોતે થયો છું. એટલે સર્વજ્ઞ, સર્વ શક્તિમાન વિગરે પરમ ઉત્તમ કેવલ ચૈતન્ય પરમાણુઓનોજ પોતેછે, તે વીના બીજી સર્વે કલ્પનાનો લય થયો, તેથી બીજું કાંઈજ રહ્યું નહીં, એવું જે સત્ય જ્ઞાન તેજ નિર્મલ પોતે સચ્ચિદાનંદ રૂપ છે. તું ઉપર કહેલી ત્રણે સ્થિતિ અથવા અવસ્થામાં છે. માટે તું સત્ય સ્વરૂપ છે. તારામાં એ ત્રણે સ્થિતિનું જ્ઞાન છે માટે ચિત્ત રૂપ કહેવાય છે વઢી તું સ્વપ્ના રહિત અને સમાધિની સ્થિતિમાં ઉત્તમ આનંદમાં રહેછે. માટે આનંદ રૂપ છે. એ પ્રમાણે તું પોતે બ્રહ્મજ છે. જે કે સત, ચિત્ત અને આનંદ સ્વરૂપ છે, અને તે અકર્તા, અને અમોક્તા છે; એટલેથી એ વીષય આગલા પ્રસંગ ઉપર પૂર્ણ કરવાનું રાખી આજ-

નો વિષય પૂર્ણ કરીયે છડીયે.

પૌષ વદ્ય ૧૪ રવીવાર સંવત્ ૧૯૪૩.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

આ પ્રસંગે નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ જ્ઞાનની ઉન્નતિ પામેલા બ્રહ્મ જીજ્ઞાસુજનો આગઝ, જ્ઞાન પ્રદિપિકામાંથી પાછલા વ્યાખ્યાનના સંબંધમાં બાકી રહેલી અગત્યની સુચના આપીયે છડીયે.

પાછલા વ્યાખ્યાનના અંતમાં ગુરુએ એવું કહ્યું જે તારો આત્મા જહ પ્રકૃતી રહિત, જ્ઞાનમય અને આનંદમય છે, અને તું અકર્તા અભોક્તા સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે, તે ઉપરથી શિષ્યને શંકા થઈ જે “હે પરમ કૃપાળુ ગુરુ જ્યારે હું સઘળા કાર્યો કરુ છું અને તેના સંબંધથી સુખ અને દુઃખ ભોગવું છું ત્યારે હું અકર્તા અને અભોક્તા બ્રહ્મ કેમ કેહેવાઉં. ગુરુ કેહે છે જે, શ્રી શંક્રાચાર્યે આત્મવ્રોધમાં એવું કહ્યું છે જે, આત્મા કર્તા નથી, પણ અજ્ઞાને કરી પોતે કર્તા અને ભોક્તા પણ માની લીધેલું છે; કેમજે આત્માતો સ્નેહ, ઇચ્છા, સુખ, અને દુઃખ એ સઘળાથી રહિત છે, અને સઘળા ગુણો માનસિક જ્ઞાન અથવા અલ્પબુદ્ધિના પરીણામ છે, બુદ્ધિ આત્મા નથી, અને તે આત્માના કાર્યો પણ નથી, કેમજે બુદ્ધિ પ્રકૃતીના સમીલનથી થયેલી છે, એવું પાછલ વારંવાર કહ્યું છે. અને એ ગુણો માત્ર જા-

મુક્તિ અથવા કૈવલ્ય મોક્ષ છે.”

વઢી ણનાજ સંવંધમાં ભાગવતના ઇકાદસ સ્કંદમાં શ્રીકૃષ્ણભગવાને ઉઘવજી પ્રસે એવું કહેલું છે કે “જે પ્રમાણે અગ્નિ કાષ્ટને પ્રકાશમાન પળ કરે છે અને તેને દહન પળ કરે છે, અને તે અગ્નિ પછી તેનાથી વિરક્ત અથવા છુટો થાય છે તેજ પ્રમાણે આત્મા સ્થુલ, સુક્ષ્મ, અને કારણ એ ત્રણે દેહને પ્રકાશમાન પળ કરે છે અને તેનું દહન પળ કરે છે. એટલે (આત્માનુંજ સત્યજ્ઞાન તેજ ત્રણે દેહનું દહન છે) અને તેથી અંતે આત્મા વિરક્ત અથવા છુટો થઈ પોતે સ્વપ્રકાશમાન અને દેદીપ્યમાન શુદ્ધ રહે છે. તે માટે આત્મા ઉપર કહેલા ત્રણે દેહથી ભિન્ન વિલક્ષણ છે, અને તે દેહથી જાણી શકાય એવો નથી એજ ઉપદેશ સુતસંહિતાના મુક્તિસ્તંભમાં શ્રિમહાદેવજીયે શ્રિવિષ્ણુ પ્રસેપળ કહ્યો છે.

ભગવતગિતામાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને એવું કહ્યું છે જે “જે મનુષ્ય કાર્ય અને કારણ એ બેઉના ભેદને યથાર્થ રીતે સત્ય જ્ઞાનથી સમજી વિવેકથી વર્તે છે. તેને કોઈ પળ રીતનું સંકટ આવતું નથી, અને તે કોઈ પળ સંશય શીવાય એવું દ્રઢ સમજે છે કે, હું તો સાક્ષી આત્મા છું, હું બ્રહ્મ છું તેજ પરમ જ્ઞાની મારું સ્વરૂપ છે.

વઢી વેદમાં કોઈ પ્રસંગે એવું કહ્યું છે જે “જે યોગી સંપુર્ણ સત્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી પૂર્ણ થયો છે, તેને કોઈ પળ રીતનાં કર્મ કરવાની અગત્ય રહી નથી, જો

કદાપી કાંઈ પણ કર્મ કરવાની ન્યુનતા રહી ગઈ હોય તો, તે સસ અને પૂર્ણ જ્ઞાની કહેવાય નહીં.

વઢી જ્ઞાન પ્રદિપિકામાં એક પ્રસંગે એવું કહ્યું છે જે, જે મનુષ્ય આવા વિષયો સસ શ્રદ્ધાથી વાંચે છે અથવા એકાગ્રતાથી શ્રવણ કરી, મનન, અને નિદિધ્યાસ કરવાનો આતિ આગ્રહથી અભ્યાસ રાખે છે; તે આ સંસાર રૂપી મહાસાગર અલ્પશ્રમે ઉતરી જઈ, મુક્તિના અચળ કીનારે જઈ પોહોચે છે. એવી રીતે શ્રીવસિષ્ઠ મુનીયે શ્રીરામ પ્રસે કહ્યું છે. તેવી રીતે આગળ વસિષ્ઠ કાન્ડમાં વસિષ્ઠજીયે રામ પ્રસે એવું કહ્યું છે જે, જેમ કોઈ સમુદ્ર પાર ઉતરવાની ઇચ્છા રાખનારો, નાવની સહાયતાની ઇચ્છા રાખે છે, તેમ સંસારરૂપી મહાસાગર ઉતરવા સારુ કોઈ મહા સમર્થ કેવળ પ-રોપકારી રૂપી અને મુનીયોની સહાયતા મેળવવાની અવશ્ય અગત્ય રાખે છે.

“ હવે પુનરાવૃત્તિ, અને રૂપાંતરો ઘીગરેનો અંત આવ્યો છે. હું પ્રકૃતીના આવરણ રહિત એક ઈશ્વર “હું. મારામાં આ ચળ અને અચળ એ બેડ શ્રષ્ઠિ અને “બ્રહ્માંડ છે જે ગુરુ આ સઘઢી ગુપ્તતા જાણેછે, તેવા માહા પુરુષ યોગેશ્વર સર્વોત્તમ ગુરુદેવને હું સાષ્ટાંગ ઢંઢવત પ્રણામ કરું છું.

ઉપર કહેલા સર્વોત્તમ ઉત્તમ ઉપદેશના સંબંધમાં ઉક્તિ પામેલા વિદ્વાન, જ્ઞાની અને વિવેકીજનોને સુચના ણટલી આપવાની છે કે, ડ્યાં સુધી ભારત

ધૂમીમાં એવો દ્રઢ નિશ્ચય હતો કે, કેવલ શુદ્ધ ચૈતન્ય
 આત્મા એકજ સર્વ મનુષ્ય પ્રાણી અને સ્વાવર જંગમ
 ધીગરે ધ્રાંતિ રૂપ સર્વે પદાર્થોમાં સર્વ વ્યાપીક એક
 જ છે, અને તેનો આભાષ ગુપ્ત રીતે સર્વમાં રહેલો છે,
 જેમ સૂર્ય અને ચંદ્ર વિગરેનાં પ્રતિબિંબ એક છતાં મિ-
 શ્ર મિશ્ર જલાશયમાં મિશ્ર મિશ્ર જણાય છે. તેમજ
 એકજ પ્રબલ આત્મા મીથ્યા કલ્પના રૂપી આવર-
 ãનો લય થયા પછી, પોતાની મહા અદ્ભૂત શક્તિ
 પ્રકાશ કરે છે; અને સર્વ બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ
 અને લયનું કારણ તેજ આત્મા છે. તે વિના ઘીઝું
 સઘઢું મિથ્યા કલ્પનાનું ક્ષણ મંગુર કાર્ય છે.
 અને તે મિથ્યા છે. એક સત્ત્વ માત્ર આત્માજ છે. એવા
 ઉત્તમ જ્ઞાનથીજ મીથ્યા મોહ, દંભ, સ્વસ્વાર્થ
 વિગરે દુર્ગુણોનો નાશ થઈ, સઘઢા મનુષ્ય પ્રાણીમાં
 સમભાવ, અને શ્રાતુ ભાવના દ્રઢ નિશ્ચયથી,
 ઉત્તમ પ્રકારની એક્યતા થઈ, સર્વેની પ્રાપ્ત-
 ચીક, સમાજીક, રાજકીય, અને ધાર્મિક એ ચારે
 સ્થિતિ અતિ ઉત્તમ પ્રકારની થઈ, ધર્મ, અર્થ, કામ,
 અને મોક્ષ એ ચારેની સિદ્ધિ એવાજ કેવલ સત્ત્વ જ્ઞા-
 નથીજ થઈ છે; એવું આપણે અતિ પ્રાચિન કાલના
 ધરતલ્લંકના ઇતિહાસ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. અને
 ડ્યારથી એવા સત્ત્વ જ્ઞાનનો લોપ થઈ, આર્ય બંધુ
 પોતાના મિથ્યા કલ્પનાનાં રૂપો તથા માયાવી જી-
 વાત્મા અને પ્રાણને સત્ત્વ માની પોતે નિર્બલ, અને

અલ્પ જ્ઞાની, એવો બુદ્ધિવાન પુરુષ છતાં મિથ્યા નિ-
શ્ચય કર્યાથી, ઉત્તરોત્તર આર્ય બંધુઓ અસક્ત અને
નિર્માલ્ય થતા ગયા. અને સર્વે કાર્યોમાં કોઈ અદ્ર-
શ્ય હિંસરની સહાયતાની આશ્યા રાખી યથાર્થ રીતે
સસ્ય પુરુષ પ્રયત્ન કરવાનું છોડતા ગયા, તેથી તેમની
પ્રાપંચિક, સામાજીક, રાજકીય, અને ધાર્મિક એ
ચારે સ્થિતિ નિર્બળ થતી ગઈ, અને કેવળ પશુવત
નિસ્તેજ થતા ગયા; માટે આપણે જ્યાંહાં સુધી સાં-
પ્રત કાલના ઉત્તમ રાજ્ય કર્તાની છાયામાં હોયે;
અને જ્યાંહાં સુધી સ્વપુરુષાર્થ કરવામાં આપણે પ્રાતિ
બંધ નહતા નથી ત્યાં સુધી પરસ્પર ક્લેશ, મિથ્યા
અભિમાન, અને કેવળ પોતાનો સ્વાર્થ કરી લેવાની
ત્રણા વિગેરે દુર્ગુણોનો સાગ કરી, પરસ્પર સસ્ય પ્રેમ
અને પ્રિતિથી સર્વે કાર્યોમાં વર્તિ, પ્રથમ પોતાની પ્રા-
પંચિ, સામાજીક, અને ધાર્મિક સ્થિતિ પુર્વવત્ત ઉત્ત-
મ કરવાને બુદ્ધિવાન અને વિદ્વાન પુરુષો પ્રયત્ન કરશે
તો, નિશ્ચય, ઉત્તમ, ધર્મ, અર્થ, કામ, અને અંતે
વિવેકથી સસ્ય અને સનાતન ધર્મની મર્યાદામાં રહ્યા-
થી મોક્ષની પળ પ્રાપ્તિ થઈ, અલંકાર અને અવિનાશી
મુક્ત પ્રાપ્ત થશે.

માઘ વદ્ય ૧૩ રવીવાર સંવત્ ૧૯૪૩.

પ્રકરણ ૨૦ મું

વિવેક ચંદ્રિકાનો સાર.

રાજયોગ સંબંધી કેટલી એક અગત્યની સુચના વિવેક ચંદ્રિકા નામે અમુલ્ય ગ્રંથમાં પણ આપેલી છે. તેમાંનો સાર આપણે વિવેકી અને શ્રદ્ધાવાન બ્રહ્મજીજ્ઞાસુ વિદ્યાર્થીઓની આગળ પ્રસિદ્ધ કર્યાથી, તેમને સ્પષ્ટ રીતે જણાશેજે, સઘળી દ્રશ્ય વસ્તુ અદ્રશ્ય પામ્યા પછી એકજ 'અસંદ' અને અવીનાશી શુદ્ધચૈતન્ય માત્રજ રહેશે. તે પરબ્રહ્મ અથવા પરમાત્મા છે.

સઘળા મનુષ્ય અહોનીશ સંસારના માદક અને ક્ષણભંગુર મુક્તિની પ્રાપ્તિ સારુ, અગણીત પ્રયત્ન કર્યા કરે છે, પરંતુ જે અક્ષય અને અનંત કાલમુખી મુક્તિ રહી શકે તેના સાધનો મળી છક્ષ યોગ્ય રીતે ઘણા જનો આપતા નથી. અક્ષય મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાના મુખ્ય સાધનો વિવેકચંદ્રિકામાં દર્શાવેલા છે. એ સાધનોવડે મુમુક્ષુ અને સંસ્કારી બ્રહ્મજીજ્ઞાસુ પુરુષો અલ્પશ્રમે અક્ષય બ્રહ્મનું અનાદી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. એવું કહ્યું છે.

એમાં વિમલચિત્ત ઇટલે નિર્મલ મનનો શિષ્ય, પ્રબોધચંદ્ર ઇટલે અનંત બુદ્ધિવાળા સસ ગુરુને પ્રણામ કરી પુછે છે જે, હે ગુરુ સંસાર રૂપી મહાસાગર કીપા સાધનોવડે ઉતરી શકાય ? ગુરુ કહે છે જે, હે શિષ્ય તું વિવેકી અને સંસ્કારી છે; અને તું નિસ્સ અને યોગ્ય સમયે સ્વાર્થ અને ફલની રચ્છા રહિત પરીપકારના

સત્ત્વ કર્યો કરનારોછે, માટે જે મનુષ્ય દેહિક સુખ સત્ત્વ માની તેમાં લુબ્ધ રહેછે અને જે શન્દ્રિઓના સુખ-માંજ આનંદ પામનારા છે તેવા પાપી મનુષ્યને જે સત્ત્વ જ્ઞાન સમજાતુ નથી, તે જ્ઞાન હું તને કહુછું.

સંસારની અપરીમિત વ્રજાના બંધનથી મુક્ત કરનારુ જે જ્ઞાન, તે બ્રહ્મજ્ઞાનછે, અને એ બ્રહ્મજ્ઞાન જે વિવેકી ઇટલે જેને સત્ત્વ અસત્ત્વનો નિર્ણય કરવાનું જ્ઞાનછે; તેનેજ પ્રાપ્ત થઈ શકેછે. એ ઉપરથી શીષ્ય પુછેછે કે હે ગુરુ બ્રહ્મજ્ઞાન ઇટલે શું ? સંસાર કોને કેહેવો, બ્રહ્મમાથી સંસાર કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાયછે ? અને વિવેક કોને કેહેવો ?

ગુરુ કેહેછે હે શીષ્ય બ્રહ્મ અનીર્વચનીયછે; ઇટલે શબ્દથી વર્ણન થઈ શકે એવો નથી, તે સેહજમાં લક્ષમાં આવે એવો નથી, તે જન્મમર્ણ આદીથી વિરક્ત એક સ્વતંત્ર છે. તે કોઈ પ્રાણી નથી, જીવ નથી, વઢી બ્રહ્મ બ્રહ્મ અને અંતર સ્થિતિથી વિરક્તછે, તે શન્દ્રિઓના સુખથી વીલક્ષણ સુખ રૂપછે, તેમાં સર્વપણુછે, તેને સમય, અને અવકાશની મર્યાદા નથી, નીરંતર સ્વપ્રકાશમાનછે, તે કોઈ પણ જાતના અક્ષર રહિતછે. સર્વ વ્યાપક હોઈને સાક્ષીમુત છે, વઢી તે સત્ત્વ ઇટલે અદ્ભુત શ્વરી શક્તિનો જીવંત પરમાણુ રૂપે સઘઢી ચઢ અને અચઢ શ્રાષ્ટિમાં રહેલો છે.

સંસાર કાંઈ સત્ત્વ વસ્તુ નથી, પણ તેતો માત્ર અજ્ઞાનો મનુષ્યની અહંપદ, અયવા હંકારની એક

સ્થિતિ છે; કેમજે તે પોતાના અલંકાર મુલ્યથી અજ્ઞાન છે; અને તેણે સ્વપ્રાવત માયાવી પદાર્થો, શરીર, ઇન્દ્રિયો વિગેરેની રચેલી મિથ્યા શ્રાદ્ધને પોતાની સસ વસ્તુ માની લીધેલી છે, તેથી તે મિથ્યા પદાર્થોમાં પ્રિતિ અને અપ્રિતી કરે છે. વઢી તે અજ્ઞાની મનુષ્ય પોતાના નાશવંત શરીરનો નાશ થવાનું જ્ઞાન અહો નીશ મનમાં નહીં રાખવાથી તે પોતાની સ્ત્રિ, પુત્ર, દ્રવ્ય, અને સઘડા સંસારના પદાર્થો વિષે અપરિમિત સ્નેહ બાંધી, તેમાં લુંઘ થાય છે; પરંતુ એ સઘડી સંસારની મિથ્યા અસ્થિર વસ્તુ જેમ પાણીના મોજા વાયુથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે લય પામે છે તદવત છે. એ પ્રમાણે જે અજ્ઞાની મનુષ્ય છે અને જેને સત્ અસતનો વિવેક નથી, અને જેને સ્થાઈ અને ક્ષણભંગુર વસ્તુનું જ્ઞાન નથી, તે સત્યજ્ઞાન સમજી શકતો નથી.

વાસ્તવિક જોતાં આ સંસાર બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, એવું અવિવેક અથવા અજ્ઞાનથી મનુષ્ય સમજે છે, વિવેકથી અસતનો નાશ થઈ શકે, એટલે સત્ અસતનો યથાર્થ નિર્ણય કરવાથી જે અસતનો નાશ કરી શકે, તે વિવેક છે વઢી વિવેક એટલે જે આત્મા આ સઘડી કલ્પનાની શ્રદ્ધિનો સાક્ષી ભુત છે, તેને ઓઢસવો અથવા જાણવો.

એ વિવેકથી જેને દ્રગદ્રશ્ય વિવેક કહે છે, તે જાણી શકાય છે. વઢી એ વિવેકના યોગે આપણે પાછલા વારુયા નોમાં કહેલા પંચકોષ અને પંચભુતને જાણી શકાય છે.

વઢી એ વિવેકથી નામ રૂપ વિવેક, એટલે રૂ-
પોના કેવી રીતના નામોછે તે જાણી શકાયછે, તથા
એ વિવેકથી, તત્ત્વ વિવેકને જાણી શકાયછે, એટલે
તત્ત્વો કેવી રીતે બનેલાછે, અને તેના કાર્યો કેવી રીતે
થઈ શકેછે, એ સઘઢાનું યથાર્થ જ્ઞાન થઈ શકેછે; એવી
રીતે ઉપનીષદ અને પુરાણો વીગેરેમાં પણ વિવેકની
વ્યવસ્થા કરેલીછે. હવે આપણે ઉપર કહેલા દ્વગદ્રશ્ય
વિવેક વિષે અધિક વિચાર કરીયે.

ઉપર કહેલા દ્વગદ્રશ્ય શબ્દમાં દ્વગ એટલે જોનાર
ચક્ષુ, અને દ્રશ્ય એટલે શબ્દ, સ્પર્શ, રસ રૂપ અને
ગંધ એ પંચઇન્દ્રિયોથી જાણવાનો ગુણ અને શાસ્ત્ર
વીગેરે બનેલા સઘઢા પદાર્થો એ વિના દ્વગ બે પ્રકા-
રના કઢાછે. તેમાં પ્રથમ દ્વગ જેને આદીછે. તે છે,
અને બીજો દ્વગ અનાદી, અનંત અને નાશ પામે નહી
એવોછે. એ બીજો દ્વગ મન સહિત સઘઢી તાત્ત્વિક શ્ર-
ષ્ટિની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, અને પ્રલય અથવા નાશનો
દ્રષ્ટાછે, તે બાહ્યારની અને અસત્ય બુદ્ધિ વીગેરેથી
પ્રકાશ પામેલો નથી, તેતો માત્ર સ્વયંજ્યોતિ અને
સર્વજ્ઞછે. એ બીજા દ્વગને સતશાસ્ત્રામા કુટસ્થ બ્રહ્મ
આત્મા અને સાક્ષી વીગેરે ઘણા નામે કહેલોછે.

હવે ઉપર કહેલા પ્રબોધ ચંદ્રગુરુ અંતઃકરણનું
વિવેચન કરે છે. “ અંતઃકરણના યોગે દ્વગનો જે
મુલ સ્વભાવ બુંદિ વીગેરે તે જોવાનો છે. તે દ્વગ સ્વ-
રૂપનું જ્ઞાન અંતઃકરણથી થાય છે, અંતઃકરણ વા-

સ્તવિક જોતાં તે સસ પણ નથી, અને અસસ પણ નથી, તે પ્રમાણે સસ અસસ નથી. તેની કાંઈક સમય સુધી સ્થિતિ હોતી નથી, એવું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે; માટે તે સસ નથી, વઢી સર્વજ્ઞ આત્મા તેને જાણે છે, માટે તે અસસ નથી. તે બ્રહ્મ નથી કેમજે તે અચેતન અને અશક્ત છે. વઢી તે બ્રહ્મ વગરની બીજી કાંઈ પ્રથક વસ્તુ નથી કેમકે જે પ્રથક હોય તે અસસ છે. વઢી બ્રહ્મ વિના બીજું કાંઈ પ્રથક વસ્તુ છેજ નહીં, તે માટે એ વસ્તુ વરણન નહીં થઈ શકે એવી છે.

જે પ્રમાણે લોહંડનું પોલાદ કરવા સારુ બીજી વસ્તુની સહાયતાની અગત્ય છે તે પ્રમાણે અંતઃકરણ પરતંત્ર છે. વઢી, આત્મા, કર્તા અને ભોક્તા છે એવું તે આપણને મનાવે છે, માટે તે સમયે તે સ્વતંત્ર છે.

વઢી સર્વનું કારણ રૂપ જે અંતઃકરણ અથવા મન તેની બે સ્થિતિ છે. પોતાની પ્રથમ મુલ સ્થિતિને જ્યારે તે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે સઘઢી શ્રષ્ટિનો નાશ કરે છે. અને જ્યારે તે પોતાની કલ્પનાની સ્થિતિમાં આવે છે ત્યારે તે સઘઢી શ્રષ્ટિ ઉત્પન્ન કરે છે. અને એજ માયા અથવા અવિદ્યા પણ કહેવાય છે.

જે સત્ત્વગુણની સત્તાનું કારણ છે, તેજ માયા વસ્તુ છે, અને તે ઈશ્વરની સહાયભુત સત્તા થાય છે અને તેજ બ્રહ્મની શક્તિનો આભાષ અથવા માયા છે. અને તેજ સઘઢી ઉત્પત્તિનું કારણ છે, અને અવિદ્યા તેજ અંતઃકરણ છે. અને તે સત્ત્વગુણની સાથે રજોગુણ અને

તમોગુણ મિશ્રિત થાયછે. એ વેડ ગુણો જીવાત્મા અથવા અવિદ્યા સહિત બ્રહ્મની શક્તિના આભાષને સ્વાધિન છે. અને તેથી સઘડી શ્રાષ્ટિ જાગ્રતથી લઈ મોક્ષના લય પરીયંત ઉત્પત્તિના કાર્યમાં આવેછે.

એજ માયા અને અવિદ્યાથી જે સ્વતંત્ર છે, તેને બંધન થાય છે. ઈશ્વર જે કે માયામાં બ્રહ્મનો આભાષ છે તે ઈશ્વરના સંબંધમાં માયા સર્વ વ્યાપીક, અભાજ્ય અને બ્રહ્મ જેવું જ્ઞાન, શ્રાષ્ટિ અને તેની સઘડી ભોગ્ય વસ્તુમાં દર્શાવે છે. અને જે સ્વઆત્મા અથવા બ્રહ્મનું જ્ઞાન છે તે માયા અથવા અવિદ્યાનો નાશ કરે છે. અને એકજ માત્ર સસ્ય બ્રહ્મ રહે છે.

આવી રીતનો કેવલ આનંદમય બ્રહ્મનો અનુભવ કરવા સારુ બ્રહ્મજીજ્ઞાસુ વિદ્યાર્થીએ એવી એકાંત જગા શોધવી કે, જ્યાં કોઈ પળ રીતે મનુષ્ય, અને પશુ પક્ષી આદીક કોઈથી વિશ્લેષ થઈ શકે નહીં, અથવા અનુકુલ હોય તો એવી વાઢી શોધી કાઢાઈવી કેજ્યાં કોઈ પળ રીતની ગઢબઢ નહીં હોય, અને સુવાસિક પુષ્પાદીકની આનંદકારી સુગંધ આવતી હોય. અથવા આનંદ ઉત્પન્ન કરે એવી ટેકરી અથવા નિઠ્ઠાવાળો નદીનો કીનારો અથવા કોઈ વિશાળ તળાવ જેની આસપાસ પવિત્ર અને સુંદર અસ્વચ્છ દૃષ્ટોની ગટા હોય. અથવા કોઈ પળ એવી જગા હોય કે જ્યાં તેને રહેવાથી આનંદ અને સુસ્ત ઉપજે. એવી એકાંત જગામાં બ્રહ્મજીજ્ઞાસુ વિદ્યાર્થીએ રૂ અથવા ઉમ્મ

અથવા એવી રીતની કાંઈ પળ નરમ વસ્તુ મરેલી રેશમની મૃદુ ગાદી ઉપર વિદ્યાર્થી જો નૈષ્ઠિક “બાઝ” બ્રહ્મચારી હોય તો સિદ્ધાસન કરી બેસવું. (સિદ્ધાસનની રીત રાજકુળીમાં દર્શાવેલી છે) અને વિદ્યાર્થી જો પ્રહસ્થિ હોય તો પદ્યાસન, અથવા સુ-લાસન સાધારણ પલાંઠીવાળીને બેસવું. સારાંસ એ છે જે, શ્રિશંકર સ્વામીએ અપરોક્ષાનું ભુતીના ગ્રંથમાં કહ્યા પ્રમાણે જે રાજયોગી વિદ્યાર્થી હોય તેને અનુ-કુલ આવે એવી રીતે કોઈ પળ રીતનું આસન કરી બેસવું પળ કોઈ પળ રીતનું ભયંકર આસન કરી પો-તાના દેહને અયોગ્ય કષ્ટ આપવું નહીં. એવી રીતે આસન ઉપર બેસી વિદ્યાર્થીએ સવિકલ્પ અને નિર્વિ-કલ્પ એ બેડ સમાધીની રીત લક્ષમાં રાખવી. વળી આત્મા અને અનાત્મા એ બેડનો યથાર્થ ભેદ પળજા-ળવાની અગત્ય છે. તે શીવાય સંપૂર્ણ વૈરાગ્ય રાખવો. એટલે માફક સઘળી વસ્તુમાં સંપૂર્ણ અલક્ષ થવો જો-ઈયે, તેમ થયેથી આપણે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તે વિદ્યા-ર્થી પોતે દુઃખ આત્મા થશે.

હવે ગુરુ, આત્મા વિષે બોધ કરે છે. આત્મા એ-ટલે નિર્મલ બુદ્ધિનો અવતાર અથવા આકાષિક શુદ્ધ ચૈતન્ય પરમાણુ જેને આદી અને અંત નથી તે છે અને અનાત્મા એટલે મનની કલ્પના અથવા કાર્ય કર-વાનું સ્થાન, જે ઠેકાણે તેના સ્નેહ, અને તિરસ્કાર, પ્રિતિ અને અપ્રિતિ વીગેરે કાર્યો ઉત્પન્ન થાય છે, તે

દ્રગદ્રશ્યનું અને સમાધિનું જ્ઞાન. ૨૪૧

અંતઃકરણ તે શીવાય સ્થુલ પંચ મહાભુતની શ્રષ્ટિ ઉત્પન્ન થવાનું સ્થાન, જે સ્થાનમાં માનસિક અને સ્થુલ શ્રષ્ટિ કલ્પનાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તત્ત્વ વિવેકથી માયા કેવી રીતે શ્રષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. તે સમજી શકાય છે; એટલે તત્ત્વના જ્ઞાનથી, એટલે ભિન્ન ભિન્ન તત્ત્વના સંયોગ કર્ણથી, અનેક પ્રકારની વસ્તુ ઉત્પન્ન થઈ, બ્રહ્માંડાદિક ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેના પ્રથઃકરણથી લય પામે છે; એજ માયા છે. એ વિષે આપણે સૂચોધ પત્રિકાના પુર્વાર્ધમાં યથાર્થ રીતે વર્ણન કરેલું છે, તેથી આ પ્રસંગે એ વિષે અધિક સમય કાઢાડવાની અગત્ય નથી એટલેથી આજનું વ્યાખ્યાન પૂર્ણ કરી વીજે પ્રસંગે સમાધી વીગરેની યોગ્ય સુચના આપીશું.

ફાલગુ શુદ્ધ ૪ રવીવાર સંવત્ ૧૯૪૩.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

દ્રગદ્રશ્યનું અને સમાધિનું જ્ઞાન.

* આપણે પાછલા વ્યાખ્યાનમાં વિવેકચંદ્રિકામાંથી કેટલી એક અગત્યની સુચના કરી, એનાજ સંબંધમાં આજના વ્યાખ્યાનમાં આપણે સમાધી વીશે કેટલી એક અગત્યની સ્પષ્ટતા કરીયે.

સમાધી એટલે સત્સગુરુથી પ્રાપ્ત થયેલા ઉપદેશનો યથાર્થ ઉન્નતિ પામેલા નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાનથી,

एकाग्रता करवानो, अभ्यास निरंतर राखवो.

સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ એવી બે પ્રકારની સમાધી છે. તેમાં સવિકલ્પ સમાધીના દ્રશ્યમિશ્ર અને શબ્દમિશ્ર એવા બે પ્રકાર છે.

શરીરના સંબંધ વગરની બીજી સઘળી જે બહારની વસ્તુ તે દ્રશ્ય કહેવાય છે. તેજ પ્રમાણે બહારની વસ્તુ વગર બીજી સઘળી અંતરની અદ્રશ્ય વસ્તુ, પણ દ્રશ્ય કહેવાય છે.

હવે જે કુટસ્થ, બાહ્યરની અને અંતરની સઘળી વસ્તુનો સાક્ષી અથવા જોનાર છે. અને વળી જે સ્થિર અને અચળ શરીર અને ઇન્દ્રિયો વિગેરેના રૂપોમાં પ્રકાશમાન છે. અને જે પ્રમાણે અગ્નિ લોચ્છંડના ગોળાને અગ્નિરૂપ કરે છે, તે પ્રમાણે નીર્જીવ વસ્તુને જે ચંચળ કરે છે, તે કુટસ્થ દ્રગ કહેવાય છે.

વળી જે મનુષ્ય સઘળી વસ્તુ જાણે છે, જોય છે અને જે શરીર અને ઇન્દ્રિય વિગેરેની પેટે પ્રકાશે છે, તે પણ દ્રગ કહેવાય છે. તે વસ્તુ તેને જાણી શકતી નથી, બીજી સઘળી વસ્તુ પોતે જાતે જાણવા અને જોવા અશક્ત છે. અને ચંચળતા વીનાની જે વસ્તુ જળાય, તે દ્રશ્ય કહેવાય છે.

योग વિદ્યાના વિદ્યાર્થીએ એમ નિશ્ચય કલ્પના રાખવી જે, આ દ્રશ્ય શ્રષ્ટિ હું નથી, હું તો એ સઘળાનો જોનાર છું, અનાદી છું, સઘળી વસ્તુનો સાક્ષી છું, અને અદ્રશ્ય શ્રષ્ટિની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લયનો

દ્રઘદ્રશ્યનું અને સમાધિનું જ્ઞાન. ૨૪૩

જોનારછું માટે આ સઘઠી દ્રશ્યમ અથવા જોવાની વસ્તુછે. એ પ્રમાણે દ્રશ્ય શ્રાષ્ટિના સંબંધમાં દ્રઘદ્રશ્ય વિવેકની દ્રઢતા કરવાનો અભ્યાસ વિદ્યાર્થીએ રાખવો, અને એ દ્રશ્ય શ્રાષ્ટિમાં પોતાને દ્રઘ સમજવો એવી રીતે દ્રઘદ્રશ્ય વિવેકનો દ્રશ્ય શ્રાષ્ટિમાં અભ્યાસ કરવાની અલ્પ સુચના કરી.

હવે આપણે દ્રઘદ્રશ્ય વિવેકનો અદ્રશ્ય શ્રાષ્ટિમાં અભ્યાસ કરવાની રીતનો વીચાર કરીએ એ ઉપરથી શિષ્યને આસંકા થઈ જે દ્રશ્યશ્રાષ્ટિમાં સઘઠી વસ્તુ જણાયછે તેથી વિદ્યાર્થી સાક્ષી રૂપે તે જોવાને સ્થિર થાય એતો સત્યછે. પરંતુ અદ્રશ્ય શ્રાષ્ટિ તેનાથી કોઈ પણ રીતે જણાઈ શકતી નથી તો તેમાં દ્રઘદ્રશ્ય વિવેકનો લાભકારી અભ્યાસ શી રીતે થઈ શકે? એ કાંઈ સમજી શકાતું નથી.

મુઠ્ઠ કહેછે જે સૂક્ષ્મ શ્રાષ્ટિમાં અંતઃકરણ જે કે અહંકાર વીગેરેથી પ્રસિદ્ધછે, તેના કાર્યો દ્રષ્ટોત્પતિમાં આવેછે. તેમાં વિદ્યાર્થી પોતાનો જે આત્મા, તે સઘઠા કાર્યોનો સાક્ષી અથવા જોનારછે, એવું જાણી શકે; તે માટે સૂક્ષ્મ શ્રાષ્ટિમાં શોધન કરવાની અથવા અંતર દ્રષ્ટિથી પરીક્ષા કરવાની અવશ્ય અગત્યછે. અંતર દ્રષ્ટિથી શોધન કર્યા વિના કૈવલ્ય મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી, તે માટે શુસ્કવેદાંતિ જેને વેદનું અલ્પજ્ઞાનછે, પણ તેનો અનુભવ નથી, તેણે મિથ્યા ગર્વનો સાગ કરી સત્ય ગુરુને શરણે જઈ, સત્ય વિવેકના અનુભવ

કરતા શીલ્યવું. તેથી સમાધીદ્વારા બ્રહ્મને ઓઝાથી સસ અનુભવ મેળવી શકાશે.

હવે ગુરુ અંતર શોધન કરવાની અથવા પરીક્ષા કરવાની અલ્પ સૂચના કરેછે.

“સ્થુલ, સૂક્ષ્મ, અને કારણ એવા ત્રણ પ્રકારના શરીરછે.

૧ સ્થુલ શરીર હાડ, માંસ, મેદ, ત્વચા, અને સ્નાયુ વિગેરેનું થયેલુંછે.

૨ સૂક્ષ્મ શરીર, સ્થુલ શરીરના અતિ સૂક્ષ્મ છાયારૂપ પરમાણુનું હોયછે. અને તે પંચજ્ઞાનેન્દ્રિ તથા પંચકર્મેન્દ્રિ જીવંતપણુ ઉત્પન્ન કરનારા પંચવાયુ, મન, અને બુદ્ધિ મળી સત્તર તત્ત્વનું બનેલુંછે.

૩ કારણ શરીર કેવલ અજ્ઞાન રૂપછે, તે ઉપર કહેલા સ્થુલ અને સૂક્ષ્મ એ બેઉ શરીર ઉત્પન્ન કરનાર વીજ રૂપછે. આ સઘળા શરીરોથી પર આત્માછે. અને તેને એ શરીરોથી કાંઈ વીકાર થતો નથી.

આ શરીરોમાં અંતઃકરણ રહેલુંછે, તેના બે પ્રકારછે. તેના દરપણરૂપ વિશાલ અંતઃકરણનો એક ભાગછે. કુટસ્થ તે અંતઃકરણનો સ્થંભછે. તે કુટસ્થની શક્તિને પરાવર્તન પમાડેછે. અથવા આભાસ પાડેછે. જે અંતઃકરણનો આ માહેલો ભાગ ઉપર કહેલા આ ભાષામાં રહેલો છે. તે હંકાર નામથી પ્રખ્યાત છે.

ઝ્યારે ઉપર કહેલા અંતઃકરણનો ભાગ અથવા છાયા અથવા આભાષ તે હંકારથી કાર્ય કરે, અને

દ્રગદ્રશ્યનું અને સમાધિનું જ્ઞાન. ૨૪૬

તે કુટસ્થ જેવો સ્થંભરૂપ અદ્વિત્ય જણાય, સારે તે કુટસ્થ જીવાત્માપદ ધારણ કરેછે.

ए उपरથી શીઘ્ર પ્રશ્ન કરેછે કે કુટસ્થતો અ-
ચલિત એકછે તેમાં જીવપણુ કેમ કહેવાઈ શકે.

गुरु उत्तर કરેછે કે, હે બ્રહ્મજીજ્ઞાસુ શિષ્ય ए
અવિદ્યા અથવા અજ્ઞાનને લીધે સસ મનાઈ શકેછે.
जेम कोइये रूपानो गुण जाण्यो नहीं होय, તે અવ્રક
અથવા તેવી શ્વેત વસ્તુને રૂપુ મુનેછે, તેમ અજ્ઞાની
मनुष्य पोते जीव नहीं छता पोताने मायावी जीवा-
त्मा गगेछे, તેને દ્રષ્ટાંત પિતપ્રકૃતિ વાઝાનું અથવા
जेनुं मन वायुथी भ्रमित थयुं होय तेनुं योग्यछे. કેમ
जे तेवो पुरुष बारंवार एवं मिथ्या धारेछे जे, हुं
राजा छु અને हाथी वीगरे वाहन उपर बेठेलोछु.
तेजीज रीते कुटस्थमां जीवात्मापणु मानी लेछे. પરંતુ
बुद्धिवान पुरुष ज्यारे विवेकथी सस असस्यनो नि-
र्णय करी जोयछे, सारे तेने कुटस्थ અને तेनी छाया
रूप अथवा आभाष जीव ए बेउ प्रथक वस्तु जणाती
नथी. અને द्वैतपणानो मिथ्या विचार लय पामेछे.
आं प्रकारनो जीव अज्ञानने लीधे उत्पन थायछे
ते मिथ्या અને अससछे. एज कारणने माटे अंत-
रनी परीक्षा गुप्त विद्यार्थिये घणी संभालथी संपुर्ण
रीते करवानी अगसछे. विद्यार्थिये चक्षुबंध करी,
जे मानसिक कल्पनाना कार्यो एक पछी एक उत्पन
थाय, અને लय थाय, ते विवेकथी जोवा; અને ते

સઘळा દ્રશ્યમ અથવા જોવાની વસ્તુજ માત્રછે એમ ગણવું; અને પોતાને અંતર દ્રષ્ટિથી જોનાર દ્રગ ગણવો. પોતે સઘळી અદ્રશ્ય થતી વસ્તુ જોયછે, માટે પોતે અનાદીછે. જે વસ્તુ અદ્રશ્ય થાય તે ક્ષણભંગુર અને અસત્ય સમજવી. તે પોતાના ગુણથી થતી નથી. પોતે તો કેવલ સત્ય જ્ઞાન રૂપજછે એમ સમજવું. કદાપી તે સઘळી વસ્તુ જાણેછે, તોપણ તે બીજી કોઈ પણ વસ્તુથી જણાઈ શકતો નથી, માટે તે સ્વયંજોતીછે. અને તે સઘळा કાર્યોનો સાક્ષીછે.

એ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીએ દ્રગદ્રશ્ય વિવેકનો અનુભવ કરવાનો અભ્યાસ કરવો, અને સઘळा કાર્યો અશક્ય અસત્ય, અને દેશાવવા માત્રજછે, એમ સમજવું. વळી પોતાને જન્મ અને મર્ણ રહિત સઘळી વસ્તુનો સાક્ષી પ્રવલ આત્મા સમજવો અને એજ દ્રશ્યમિશ્ર સમાધી કેહેવાય છે.

હવે ગુરુ પોતાના શિષ્યને શબ્દ મિશ્ર સમાધી વિષે બોધ કરેછે. આત્મા એ માયા અથવા પ્રકૃતી-માંથી, સંબંધવાळો જણાઈ સત્તાધારી, જીવસ્વભાવ થઈ અલ્પજ્ઞાની અને દીર્ઘજ્ઞાની થયલો અજ્ઞાનને લીધે જણાયછે, વळી કર્તા, ભોક્તા, અને સાક્ષી એ સઘळુ જણાય છે. ડ્યાંસુધી ત્રીપુટી ઇટલે, (રાજઋ-ષીમાં કહેલા જ્ઞાતા, જ્ઞાન, અને જ્ઞેય) અથવા દ્રષ્ટા, દ્રષ્ટિ, અને દ્રશ્ય, અથવા જોનાર જોવાની વસ્તુ, અને જે-થી જણાય તે એ સઘळा વિચાર ડ્યાંસુધી નાશ પામ્યા

દ્રગદ્રશ્યનું અને સમાધિનું જ્ઞાન. ૨૪૭

નથી સાંસુધી, ઉપર કહેલા વિચાર અથવા કલ્પનાનો નાશ થઈ શકતો નથી. તે એવી રીતે કે, બ્રહ્મને કર્તાપણુ ભોક્તાપણુ અથવા બીજુ કાંઈજ નથી, અને પોતેતો અક્ષય એકનો એકજ જોનાર છે. અને અંતઃકરણ સહિત સઘડી શ્રષ્ટિ જોવાની વસ્તુ છે. અને જોનાર અને જોવાની વસ્તુ એ બેઉ કલ્પનાને ભુલી જવી, વળી અંતર અને બાહ્ય એ બંનેમાં થતા સંકલ્પ અને વિકલ્પને ભુલી જવું અને આવું જે જ્ઞાન તેજ વહ્ય છે. એમ જાણવું. અને ઉપર કહેલા ત્રિપુટી અથવા રજોગુણ, તમોગુણ અને સતોગુણ એ ત્રણેની થયેલી શ્રષ્ટિનો વિચાર કરવાને ધ્યાન કરવું, તે માત્ર અંતે તેનો અભાવ થઈ તેની કલ્પના રહે નહીં એટલાજ સારૂ કરવાનું છે એમ સમજવું. એ શબ્દ મિશ્ર સમાધી કહેવાય છે.

હવે નિર્વિકલ્પ સમાધી વિષે ગુરુ કહે છે. જે સ્થિતિમાં, જોનાર, અને જોવાની વસ્તુ અથવા દ્રષ્ટા અને દ્રશ્ય એ બેઉનું ભાન જાય છે. અને જે અંતઃકરણ જણાય એવી શ્રષ્ટિનું ભાન કરાવે છે તેનો પણ લય થાય. અને કેવળ કલ્પના રહિત ઘાડ નિદ્રાને કાંઈક મળતી સ્થિતિ થાય પરંતુ એ સ્થિતિ ઘાડ નિદ્રા સમજવી નહીં; કેમજે એ સ્થિતિ શરીરને પડવા દેતી નથી. એ સમાધીમાં પોતે પ્રકૃતિની બનેલી શ્રષ્ટિને તથા પ્રકૃતિ અથવા પરમાણુઓના બનેલા સઘડા કાર્યોને ભુલી જાય છે. એટલુંજ નહીં પણ અતિ સુક્ષ્મ

પરમાણુનું પળ ખાન રહેતુ નથી અને પોતે માત્ર કે-
વલ્લ બુદ્ધિચૈતન્ય જોતી રૂપ પ્રકાશેછે. એજ કેવલ
શુદ્ધચૈતન્ય તેજ બ્રહ્મછે.

એવી રીતે જે બ્રહ્મજીજ્ઞાસુ વિદ્યાર્થી દ્વગદ્રશ્ય વિ-
વેકમાં શ્રદ્ધા રાખી તેનો અભ્યાસ કરેછે, તે પોતા-
માં શરીર વિના બીજી અમુલ્ય વસ્તુ જુવે છે. તે
અનાદી અને નિર્વિકાર બ્રહ્મછે. એ બ્રહ્મ પોતે એકજ
છે એવો મનુષ્ય મુક્તછે; એવો વેદાંત શાસ્ત્ર બોધ કરે
છે, વળી એવોજ બોધ યાજ્ઞવલ્ક્ય, અને બીજા મહાસમર્થ
રૂપીઓ, અને મુનીયોએ, જનક વીગેરે બ્રહ્મજીજ્ઞાસુ-
જનોને કરેલોછે. પોતે માત્ર એક કેવલ શુદ્ધચૈતનજ
છે, એવી એકજ કલ્પના રહેવાથી જીવનમુક્ત થવાય
છે, અને એવોજ ઉપદેશ ઘણા ઉપનીષદ અને પુરા-
ણોમાં પણ કરેલોછે; માટે હે વિવેકી શિષ્યતું દ્વગદ્રશ્ય
મિશ્ર, શદ્ધમિશ્ર, અને નિર્વિકલ્પ સમાધીનો અભ્યાસ
કરી, જન્મમર્ણ રહિત માત્ર એકજ બ્રહ્મની સ્થિતિમાં
રહે. તેથી તું સંસાર મહાસાગર ઉતરી તેથી વિરક્ત થઈશ.
આવી રીતે બ્રહ્મજીજ્ઞાસુજન નિરંતર સુખી રહી તેનું
કલ્યાણ થાઓ એવો આશિરવાદ ગુરુએ દીધો.

શિષ્ય ગુરુની પરમ પવિત્ર આજ્ઞાનું ગ્રહણ કરી
તે પ્રમાણે વર્તિ અંતે જીવન મુક્ત થયો.

એવી રીતે એ વિષયની સમાપ્તિ થઈ; એટલુંજ નહીં
પણ આ વર્ષના વ્યાખ્યાનની પણ સમાપ્તિ થઈ છે
અમાં આપણે અંતની સુચના એટલી આપવાની છે

દ્રગદ્રશ્યનું અને સમાધિનું જ્ઞાન. ૨૪૯

કે, જે પ્રમાણે ભાવિક પણ જેના નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિજ્ઞાનની યથાર્થ ઉન્નતિ થઈ નથી, તેથી તેને ધાર્મિક અને કેવળ મોક્ષના કાર્યમાં સસ્ય અસસ્યનો યથાર્થ નિર્ણય કરવાનો વિવેક નથી, તેવા મોઝા ભક્તોને અંતઃકર્ણની શુદ્ધિ કરવા સારુ, કોઈ પણ અવતારી ભદ્ર પુરુષ અથવા પુરુષોત્તમ ભગવાનનું નામ, શ્રવણ, કીર્તન, પુજન, અને અર્ચન વિગેરે એકાગ્રતાથી કરવાનો હેતુ છે. તે પ્રમાણે વિવેકી અને નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ જ્ઞાનની યથાર્થ ઉન્નતિ પામેલા બ્રહ્મ જીજ્ઞાસુ પુરુષોના અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરવાનાં કેટલાંક સાધનો આ વર્ણના વ્યાખ્યાનના પ્રથમ સ્કંડમાં દર્શાવેલા છે. અને દ્વિતીય સ્કંડમાં જીવનમુક્ત અને કૈવલ્ય મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવાનાં સાધનો રાજયોગ દ્વારા દર્શાવેલા છે. એ રાજયોગનાં સાધનો, સુવોધ પત્રિકાના, ઉત્તરાર્ધમાં જે વ્યાખ્યાનો આપેલાં છે. તેમાં પણ દર્શાવેલાં છે. તેનું એકાગ્રતાથી શ્રવણ, અથવા પઢન, મનન, અને નિદિધ્યાસન કરવાથી, નિશ્ચય આલોક, અને પરલોકમાં અદ્ભુત લાભ થઈ, અંતે પરમ ઉત્તમ કૈવલ્ય મોક્ષની પ્રાપ્તિ થશે. ઓ શુભં ભવતું કલ્યાણમસ્તુ. ઓ, શાંતિ, શાંતિ, શાંતિ.

ફાલગુન વદ્ય ૪ રવીવાર સંવત્ ૧૯૪૩.

ૐ.

તત્ સત્.

સુરત સનાતન ધર્મ સમાના હેતુ તથા નિયમો.

આ સમા સંવત્ર ૧૯૯૧ ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૧ નેવાર
ભોમેને દિવસે સ્થાપન થઈ છે.

ए सभाना मुख्य त्रण हेतु निम्ने प्रमाणे छे.

૧. કોઈ પણ જાતના જાતી ભેદ અને મતપંથ
ભેદ રહીત, માત્ર સઘળા મનુષ્ય પ્રાણીમાં પરસ્પર
સ્નેહ અને પ્રિતિ ઉત્પન્ન થઈ; આતુભાવથી એક્યતા ક-
રવી. તે કરવાનું સાધન નિષપક્ષપાત રીતે પરિક્ષા
કર્યા પછી, અંતિ પ્રાચિન કાળના સનાતન ધર્મ અને
અધર્મ, એનાં લક્ષણોની મર્યાદામાં રહેવાની અગત્ય
એજ જણાયું છે; માટે તેની રક્ષા કરવાથી, સઘળાં
શુભ કાર્યોની સિદ્ધિ થઈ શકશે, એવો નિશ્ચય થયો,
માટે એ સમાનું નામ સનાતન ધર્મ સમા રાખ્યું છે.

૨. માનસીક અને નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ જ્ઞાન, એ
વેડની યથાર્થ ઉન્નતિ થવાથી, અતી ઉત્તમ અને અ-
દ્ભુત લાભ આ લોક અને પરલોકમાં થઈ શકે છે;
માટે વેદ ઉપનિષદ, અરણ્યકા, સાંખ્ય, અને યોગ
શાસ્ત્ર, વિગરે સદ્યંથોમાં દર્શાવેલા, સઘળા પ્રકારનાં

સુરત સનાતન ધર્મ સમાના હેતુ તથા નિયમો. ૨૫૧
તત્ત્વ જ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનનું શ્રવણ, મનન, અને નિ-
દિધ્યાસન કરવાનો આગ્રહ, એ સમાના સમાસદોનો છે.

૩. સઘઠાં મનુષ્ય પ્રાણીમાં, અતી ગુપ્ત રીતે બુ-
દ્ધિ ચૈતન્યની, અને દૈવી પ્રકૃતિની દ્રશ્ય, અને અદ્રશ્ય
મહા અદ્ભુત શક્તિ રહેલી છે, તેનું સોધન અને ઉ-
ન્નતી કરવાનાં, સાધનોનો વિચાર કરવાનો હેતુ એ
સમાનો છે.

એ સમાના બીજા હેતુઓ અને સામાન્ય નિયમો
નિચે પ્રમાણે છે.

૧ જે કેવળ નિષ્પક્ષપાતી સત્ય શોધક છે, અને
જે પોતાની ઇન્દ્રિયોના ક્ષણિક, અને મિથ્યા સુખમાં
જ, કેવળ નિમગ્ન અને લુબ્ધ નથી, અને જેને અતિ
ઉત્તમ નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ જ્ઞાનની ઉન્નતિ કરી,
અંતે સ્વાર્થ રહીત, મહત્ત્વનાં કાર્યો કરવાની ઇચ્છા છે;
એ સઘઠું છતાં જેને સનાતન ધર્મ અને અધર્મ, એ બે-
ઉનાં લક્ષણોની, મર્યાદામાં સંપૂર્ણ રીતે, રહેવાનો આ-
ગ્રહ અને પ્રયત્ન કરવાની ઇચ્છા છે, તેવા પુરુષોની-
જ, એ સમામાં અગત્ય છે.

૨ એ સમાનો હેતુ કોઈ પણ ન્યાત જાતની
ચાલતી વઢી, અને કોઈ પણ જાતના મત પંથના
હેતુ, અને તેના કર્મકાંડ ઇત્યાદી કાંઈ પણ સામા-
જિક રીતી માતીથી વિરુદ્ધ કાંઈ પણ સમાસદને,
સ્વેદ થાય એવો ઉપદેશ કરવાનો નથી.

૩ એ સમાના સઘળા સમાસદોએ, સ્વાર્થ રહિત પરોપકાર બુદ્ધિથી, નિર્વિકાર અને સનાતન ધર્મ અને અધર્મનાં લક્ષણોની મર્યાદામાં રહેવાની, ઇચ્છા વાળા પુરુષોનેજ, એ સમામાં સમાસદ કરવાને પ્રયત્ન કરવાનો છે; પરંતુ નવા સમાસદ થનારા ગ્રહસ્થની વર્તણુક, દોષ રહિત છે, એવો નિશ્ચય એક બે સમાસદનો થયા પછી, તેને સમાસદ કરવાને મલામણ કરવી.

૪ એ સમાનો શુભ હેતુ સ્ત્રી કેલ્લવણીનો પળછે; માટે વેદ, શાસ્ત્ર વિગરે ગ્રંથોમાંથી, નિતિ અને શુભ ગુણો તથા સ્ત્રી કેલ્લવળી સારુ નિતિનાં વાક્યોનો સંગ્રહ કરી તે દ્વારા સનાતન ધર્મ અને અધર્મના લક્ષણોની, મર્યાદામાં સ્ત્રી અને વાલ્લકોને રાખવાના બોધની અવશ્ય અગત્ય છે; માટે તે શુભ કાર્ય કરવાનાં, સાધનો મેલ્લવવાને અતિ આગ્રહથી, પ્રયત્ન સઘળા સમાસદોએ કરવાનો છે.

એ સમા સાંજના ઘણુકરી પ્રતિ દિવસે કલાક ૬૥ થી કલાક ૮ સુધી સુરતમાં હવાડિયા ચકલા આગલ એ સમાના સમ્યાદક શ્રીના ઘરમાં મળે છે. નિત્ય ધર્મ ચર્ચા ચાલે છે. પોતાની પ્રસનતા હોય તો સમાસદ આના ચાર સુધી માશિક મેટ આપે છે. તથા અન્ય ધર્મજીજ્ઞાસુ ગ્રહસ્થ એ સમાના પુસ્તકાલયમાં તથા એ સમાના ધર્માદા ઔષધાલયમાં, જે કોઈ મેટ પ્રિતિ પૂર્વક કરશે. તે માન્ય કરવામાં આવશે.

सुरत सभातन धर्म सभाना हेतु तथा नियमो. २५३
 आ सभामां गुप्त योग विद्या संबंधी कांई पण वात
 बहारना भाणसोने कहेंवाने प्रतिबंध छे, ए सभाना
 हेतु अनै नियम ए बेउ वांची जोइ तेमी निचे पो-
 ताची सही कर्या पछी, तेने सभासद गणचामां आ-
 वशे. कदापी कोइ सभासदनी अशुभ वर्तणुक ज-
 णाय तो, तेने सभामांथी विमुख करवामां आवेछे.

धर्मजिज्ञासु ग्रहस्थो, आ सभानी संमतीथी अ-
 न्य स्थानमां शाखा स्थापे तो, तेने पण सत्य धर्मना
 कार्यमां यथार्थ सहायता आपवामां आवे छे.

घेलाभाइ लालाभाई मेहेता.

मंत्री—ढेकाणुं गोपीपरा
 आमलीरान.

सुरत.

સુરત સનાતન ધર્મ સભા તરફથી નીચે પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ થયલાં પુસ્તકો.

કિમત.

મુમુક્ષુર્નું નિત્યકર્મ.....રૂ.	૬-૦-૬
મુબોધ પત્રિકા ઉત્તરાર્ધ.....,,	૧-૪-૦
સન્માર્ગ દર્શક ગ્રંથ પદ્યાત્મક.....,,	૦-૨-૦
રત્નમાળા.....,,	૧-૪-૦
મારતવર્ષમું ત્રિકાલિક દર્શન.....	૦-૪-૬

આ સભાના પ્રથમ બોધિક ગ્રંથો રાજકૃષિ, અને મુબોધપત્રિકા પુર્વાર્ધ છે. એની પ્રથમ આવૃત્તિ પુરી થઈ ગઈ છે. એ ગ્રંથની માગણી ઘણી થાય છે પણ તે પ્રસિદ્ધ કરવાનો આધાર ગ્રાહકોનાં નામો નોંધાવવા ઉપર છે. માટે જેને ગ્રાહક થવાનું હોય તેણે વેળાસર નીચે લખેલે ઠેકાણે નામો નોંધાવવાં. ઉપર દર્શાવેલાં પુસ્તકો પણ તેજ ઠેકાણેથી મળશે.

મુંબઈ—રા. રા. મનમોહનદાસ દયાલદાસ શરાફ.

ટે૦ ભૂલેશ્વર આગલ ત્રિજા મોડવાડામાં.

સુરત—નૌતમરામ ઉત્તમરામ ત્રિવેદી.

સુરત સનાતન ધર્મ સભાના સંપાદક.

ટે૦ હવાડીઓ ચકલો આમલીરાનનું નાકુ.

અમદાવાદ—રા. રા. ભગુભાઈ નંદલાલ.

ટે૦ ઘાંશીરામની પોલ.

દેવઘઢબારીયા—રા. રા. મુલ્લજી રઘુનાથજી.

સ્કુલમાસ્ટર.

